

THE LEGENDS

e-ISSN: 2718 - 0190

ISSUE/SAYI: 1 - YEAR/ YIL 2020

Journal of European History Studies

Avrupa Tarihi alışmaları Dergisi

EDITOR

PROF. PINAR ÜLGEN

The Legends Journal of European History Studies

Avrupa Tarihi alışmaları Dergisi

2020

LJEHS

I

The Legends Journal of European History Studies Yılda Bir Defa Yayınlanan Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

The Legends Journal of European History Studies is an International Refereed Journal Published Once a Year.

Issue- Sayı: I

Year- Yıl: September / Eylül 2020

**The Legends
Journal of European History Studies
LJEHS**

E-ISSN: 2718-0190

Sahibi/ Owner
Dr. Pinar Ülgen

Editor
Dr. Pinar Ülgen

Dil Editörleri/ Language Editors

İngilizce / English
Dr. Mehmet Ertuğ Yavuz

Fransızca/ French
Dr. Uğur Karakaya

Almanca/ German
Dr. Ömer Lütfü İspirli

İtalyanca/ Italian
Dr. Serap Mumcu

Rusça/ Russian
Dr. Kemal İbrahimzade

Editör Yardımcıları/ Assistants Editor

Doktorant Gülnur Özer
Doktorant Banu Çetin Ünal
Doktorant Murat Çaylı

Kapak - Logo Tasarım / Cover - Logo Design
Mert Şahiner

Yazışma Adresi/ Correspondence
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Taşlıçiftlik Yerleşkesi /Tokat
Tel: 05312590621

E-mail: legendsjournal@gmail.com

Web: www.legendsjournal.com

Her hakkı saklıdır. The Legends Journal of European History Studies yılda bir defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşüncelerin tüm sorumluluğu yazarlara aittir.

All rights reserved. The Legends Journal of European History Studies is an international refereed journal published once a year. All responsibility for the opinions and thoughts in the articles published in the journal belongs to the authors.

The Legends
Journal of European History Studies
LJEHS

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Dr. Aydın Usta - *Yeditepe Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Çiğdem Dürüşken - *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Ebru Altan - *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Ema Miljkovic - *Belgrad Üniversitesi, Sırbistan*
Dr. Enrico Faini - *Floransa Üniversitesi, İtalya*
Dr. Galina Grebenschikova - *St. Petersburg State Marine Technical Üniversitesi, Rusya*
Dr. Joachim Whaley FBA - *Cambridge Üniversitesi, Birleşik Krallık*
Dr. Neslihan Şenocak - *Columbia Üniversitesi, ABD*

Danışma ve Bilim Kurulu / Advisory and Science Board

- Dr. Abdulhalik Bakır - *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Altay Tayfun Özcan - *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Athanasia Stavrou - *Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Ayla Oğuz - *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Božidar Jezernik - *Ljubljana Üniversitesi, Slovenya*
Dr. C. Cengiz Çevik – *Yeditepe Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Çağla D. Tağmat - *Ankara Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Davide Geronazzo - *Ekonomik ve Teknolojik Teknik Enstitüsü "L. Einaudi ", İtalya*
Dr. Dimitrios Kargiotis - *Ioannina Üniversitesi, Yunanistan*
Dr. Dirk Krausmüller – *Vienna Üniversitesi, Avusturya*
Dr. Dmitry Korobeynikov – *Albany'deki New York Devlet Üniversitesi, ABD*
Dr. Emzar Kakhidze - *Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi, Gürcistan*
Dr. Esra Özşuer - *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Fatih Durgun - *İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Halil Yavaş – *Hitit Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Haşim Şahin – *Sakarya Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Irina Rudolfovna Gusach - *Azak Tarihi, Arkeoloji ve Paleontoloji Müzesi-Rezervi, Rusya*
Dr. İhsan Berk Özcangiller - *İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Jan Asmussen - *Kiel Üniversitesi, Almanya*
Dr. Jasmina S.Ciric - *Kragujevac Üniversitesi, Sırbistan*
Dr. Katarina Mitrovic - *Belgrad Üniversitesi, Sırbistan*
Dr. Kemal İbrahimzade - *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Luca Zavagno - *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Maria Repoussi - *Aristoteles Üniversitesi, Yunanistan*
Dr. Marijan Premovic - *Karadağ Üniversitesi, Karadağ*
Dr. Martin Aurell - *Poitiers Üniversitesi, Fransa*
Dr. Murat Keçiş - *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Murat Serdar - *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Nilgün Elam - *Anadolu Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Oğuz Yarlıtaş - *İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Özlem Çaykent – *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Özlem Genç – *19 Mayıs Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Paul Raymond Arthur - *Salento Üniversitesi, İtalya*
Dr. Rustam Shukurov – *Moskova Devlet Üniversitesi, Rusya*
Dr. Sayime Durmaz - *Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Serap Mumcu - *Maritime Heritage Ars Nautica Enstitüsü, İtalya*
Dr. Serban V.Marin - *Romanya Ulusal Arşivleri, Romanya*
Dr. Seyhun Şahin - *Neveşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Silvia Evangelisti - *Doğu Anglia Üniversitesi, Birleşik Krallık*
Dr. Slobodan Ilić - *Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC*
Dr. Stephane Boissellier - *Poitiers Üniversitesi, Fransa*
Dr. Tarik Tolga Gümüş - *Mersin Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Umberto Signori - *Milano Üniversitesi, İtalya*
Dr. Veronika Tsibenko - *Güney Federal Üniversitesi, Rusya*

The Legends
Journal of European History Studies
LJEHS

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Dr. Aydın Usta - *Yeditepe Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Burak Samih Gülboy – *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Ema Miljkovic Petrovic – *Belgrad Üniversitesi, Sırbistan*
Dr. Fabio L. Grassi - *Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya*
Dr. Fahameddin Başar - *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Fatih Durgun - *İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Fehmiye Dilek Er - *İzmir Ekonomi Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Halil Yavaş – *Hitit Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Irina Gusach - *Azov Museum-Reserve, Rusya*
Dr. Jasmina Ćirić - *Kragujevac Üniversitesi, Sırbistan*
Dr. Katarina Mitrović - *Belgrad Üniversitesi, Sırbistan*
Dr. Kemal İbrahimzade – *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Kubilay Geçikli - *Atatürk Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Luca Zavagno – *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*
Dr. M.Ertuğ Yavuz - *Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Murat Öztürk – *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Musa Şamil Yüksel - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Mustafa Uyar - *Ankara Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Nikolas Bakirtzis - *The Cyprus Institute, Kıbrıs*
Dr. Nilgün Elam - *Anadolu Üniversitesi, Türkiye*

The Legends
Journal of European History Studies

“Spientia est viro prudentia” yani “Bilgelik, gerçek sağduyudur”.

Thomas Aquinas

Editörden...

Tarih ve İnsan... Hem farklı hem birbirine çok benzeyen aynı zamanda ikisi de bir bütünüün parçaları... Ve bu bütün içerisinde gerçek bilgelik büyük önem taşımaktadır. Avrupa tarihinde de bunun örneklerini görmekteyiz. Çünkü Avrupa, çok gizemli, bazen korkutucu bazen de şaşırtıcı ve de çok sayıda Rönesansa ve Reforma sahne olan bir dünyadır. Ve bu dünya, tarihte diğer toplumlarla da etkileşim içerisinde olmuştur. Çünkü olayların ve durumların anlaşılması için tarihi her yönüyle ele almak ve diğer disiplinlerle de ilişkilerini incelemek gerekmektedir. Bu nedenle Avrupa tarihini siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yönleriyle de bilmek oldukça önemlidir. Bilgiyi öğrenirken sağduyulu davranmak, çok yönlülüğü arttırmak, bilginin gelecek nesillere aktarımı açısından oldukça önemlidir. Her çağ, kendi Rönesansını yaratmıştır. Ama en kıymetlisi bilgiye dayanandır. Batı'yı hem kendi sosyal yapısı hem de kültür çerçevesinde tanıma ve diğer toplumlarla etkileşimlerini anlatma amacını taşıyan The Legends Journal of European History Studies adlı dergimiz ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır. İlk sayımızda hem Türk hem de yabancı olmak üzere çok değerli akademisyenlerin makaleleri bulunmaktadır. Dergimizin ilk sayısı olmasına rağmen gösterilen ilgi ve destek için çok teşekkür ederiz. Akademik dünyaya faydalı olması dileğiyle...

Keyifli okumalar...

Prof. Pınar ÜLGEN

**The Legends
Journal of European History Studies**

“Spientia est viro prudentia” namely “Wisdom is true common sense”.

Thomas Aquinas

From the Editor...

History and Human .. Both different and very similar to each other and at the same time both are parts of a whole . And in this whole, true wisdom is of paramount importance. We see examples of this in European history. Because Europe is a very mysterious, sometimes scary, sometimes surprising world that has witnessed many Renaissance and Reforms. And this world has also interacted with other societies in history. Because, in order to understand events and situations, it is necessary to consider all aspects of history and to examine its relations with other disciplines. For this reason, it is very important to know the history of Europe with its political, socio-economic and cultural aspects. It is very important to behave with common sense while learning information, to increase versatility and to transfer information to future generations. Each era has created its own Renaissance. But the most valuable is based on knowledge. Our journal, The Legends Journal of European History Studies, which aims to get to know the West within the framework of its own social structure and culture and to explain its interactions with other societies, started its publication life with its first issue. In our first issue, there are articles by very valuable academicians, both Turkish and foreign. Although it is the first issue of our journal, we thank you very much for the interest and support. Hope it will be useful to the academic world...

Have a pleasant reading ..

Prof. Pınar ÜLGEN

The Legends Journal of European History Studies

Yayın Etiği

The Legends Journal of European History Studies akademik, bilimsel ve araştırmaya dayalı makalelerin yayınlandığı uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimizde daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış makaleler yayımlanmaktadır. İlgili makalelerin orijinalliği İntihal.net aracılığıyla kontrol edilmektedir.

Yazar Etiği

Bilimsel araştırma ve yazım aşamasında çalışmada yer alan tüm kişiler, yazar olarak gösterilmelidir.

Yazar veya yazarlar, etik sayılmayan herhangi bir yaklaşım veya davranıştan kaçınmalıdır. Yazarlar, çalışmanın içeriğinden sorumludurlar.

Yazarlar çalışmalarında yer verdikleri resim, grafik ve tablolar için alıntı bilgisi belirtmelidirler. Kaynağı belirtmeden yapılan alıntı, intihale yol açmaktadır.

Yazarlar, aday makalenin yazım aşamasında, dergide belirtilen atıf sistemine uygun hareket etmelidir.

Yayımlanmamış veya sunulmamış çalışmalar kaynak olarak gösterilmemelidir.

Herhangi bir çalışmanın tümü veya bir bölümü, izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden (intihal) yayımlanamaz.

Çalışmanın dergilere eş zamanlı gönderimi etik sayılmaz ve kabul edilemez.

Hakem Etiği

Hakemler; makalenin hitap ettiği alanlarda uzman kimseler olmalıdır.

Eleştirilerini objektif ve açık bir biçimde yapmakla yükümlüdürler. Kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmemeli, gerekirse hakemlik yapmayı kabul etmemelidirler.

Hakemlik sürecinde metinler nc şahıslarla paylaşılmamalıdır.

Hakemlik sürecindeki makaleden kendi çalışmaları için bilgi aktarımı yapmamalı, herhangi bir akademik/kişisel çıkar gzetmemelidir.

Derginin bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarını da göz önünde bulundurmalıdır.

Editör Etiği

Editörler; makalenin konusuna uygun en az iki hakem atamakla yükümlüdür.

Kr hakemlik sürecini dikkate alarak hakemler ve sorumlu yazar arasındaki iletişimi sağlamalıdır.

Hiçbir yazar ve hakem arasında ayrımcılık yapmadan ilişkilerini Őeffaf ve objektif bir biçimde sürdürmelidir.

Buldukları konumu kendi bireysel ve akademik çıkarları doğrultusunda kullanmamalıdır.

Bilimsel araştırma, yayın ve hakem etiklerini de göz önünde bulundurmalıdır.

The Legends Journal of European History Studies

İçindekiler / Contents

Arastırma Makaleleri / Research Articles

Ebru Altan	Bizans'ın Bulgaristan'ı İlhakı Üzerine Bir Değerlendirme (976-1018) <i>An Assessment on Byzantium's Annexation of Bulgaria (976-1018)</i>	1-10
Altay Tayfun Özcan	Korykoslu Hayton'un Flos Historiarum Terre Orientis Adlı Eserinde Altın Orda Hanlığı ile İlgili Bilgiler Üzerine <i>On the Informations About the Golden Horde Khanate in the Hayton of Korykos's Flos Historiarum Terre Orientis</i>	11-19
Davide Geronazzo	Bassano Al Tempo Di Napoleone <i>Napolyon Zamanında Bassano</i>	20- 51
Ayla Oğuz	Britain as a Country of Migration <i>Bir Göç Ülkesi Olarak Britanya</i>	52 - 56
Luca Zavagno	"No Island is an Island": The Byzantine Mediterranean in the Early Middle Ages (600s-850s) <i>"Hiçbir Ada Sadece Ada Değildir": Erken Orta Çağ'da Bizans Akdeniz'i (600-850)</i>	57-80
Jasmina Ćirić	The Symbolism of the Knotted Column in the Architecture of King Milutin <i>Kral Milutin Mimarisinde Dügümlü Sütun Sembolizmi</i>	81 -100
Deepak Jayaraj	The Russian Monarchy: Symbols, Ceremonies, Traditions and Legitimacy, 18th -20th Centuries <i>Rus Monarşisi: Semboller, Törenler, Gelenekler ve Meşruiyet, 18-20.Yüzyıllar</i>	101- 110
Dilek Yiğit	İngiltere'de Kraliçe Mary Stuart ve Kral I. Charles'ın İdamları: Katolisizm Faktörü <i>The Executions of Queen Mary Stuart and King Charles I in England: Catholicism As a Factor</i>	111-125
Onur Sevim	Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos Döneminde Bizans-Venedik İlişkileri (1143-1180) <i>Byzantine-Venetian Relations During the Reign of Byzantine Emperor Manuel I Comnenus (1143-1180)</i>	126-140

THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: I Year / Yıl: 2020

Article Type / Makale Türü: Araştırma Makalesi/ Research Article

Doi: 10.29228/legends.45217

Submitted / Geliş Tarihi: 13/07/2020

Accepted / Kabul tarihi: 04/09/2020

Reference / Atıf Bilgisi: Altan, Ebru; “Bizans’ın Bulgaristan’ı İlhakı (976-1018) Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. I, 2020, ss. 1- 10.

Ebru Altan*

Bizans’ın Bulgaristan’ı İlhakı (976-1018) Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

971 yılında Rusları mağlup ederek Bulgaristan’a hâkim olan Bizans, Tuna boyunda eski sınırlarına kavuşmuştu; fakat bu durum uzun sürmedi. Doğu Bulgaristan’ın Bizans hâkimiyetine girmesinden sonra devletin doğusunda uzun bir mücadeleye girmek zorunda kalan İmparator İoannes Çimiskes (969-976) Makedonya’ya askerî bir sefer düzenlememişti. Bu topraklar imparatorun yüksek hâkimiyetini tanıyan Bulgar beylerinin elinde kalmıştı. Fakat onun 976’da ölümünden sonra başlayan iç savaş sırasında Kometopulos kardeşlerin liderliğinde başlayan isyan sayesinde Bulgar Devleti yeniden ihya edildi ve kısa sürede büyük bir güç haline geldi. İmparator II. Basileios (976-1025), uzun yıllar devam eden zorlu ve sistematik mücadele sonunda 1018 yılında Bulgar topraklarını geri aldı. Burada 971 yılından sonraki Bizans-Bulgar ilişkileri ve Bulgaristan’ın II. Basileios tarafından ilhakı meselesi orijinal kaynaklar ve araştırmalar ışığında incelenip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Bizans, Balkanlar, II. Basileios, Samuel

An Assessment on Byzantium's Annexation of Bulgaria (976-1018)

Abstract

The Byzantine Empire which defeated the Russians and dominated Bulgaria in the year 971, had reached its former borders along the Danube. But this situation didn’t last long. Emperor İoannes Chimiskes (969-976) who had to take a long struggle in the east of the empire after the annexation of the eastern Bulgaria, didn’t organize a military expedition to Macedonia. These lands remained in the hands of Bulgarian lords who recognized the emperors high authority. However during the civil war that started after his death in 976, the Bulgarian State was revived and soon became a great power thanks to the rebellion that started under the leadership of the Kometopulos brothers. Basileios II (976-1025) recaptured Bulgarian territory in 1018, after years of difficult and systematic struggle. In this article will be examining and evaluating the Bulgarian-Byzantine relations after the year 971 and the annexation of Bulgaria by Basileios II in the light of original sources and researches.

Keywords: Bulgaria, Byzantine, Balkans, Basileios II, Samuel

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, e-mail: ealtan@istanbul.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-4246-7672.

Giriş

Türk kökenli Bulgarlar, VI. yüzyıl sonlarından beri Tuna'yı aşip Balkan Yarımadası'na yerleşmekte olan Slavlarla birleşerek Balkanlar'ın kuzeyinde önemli bir siyasî güç haline gelmişlerdi. VII. yüzyılın ikinci yarısında kuzeyde ciddi bir tehdit yaratan Bulgarlar IX. yüzyılın ortalarından itibaren tamamen Slavlaşarak Türk kimliklerini kaybedip kültürel olarak da Bizans hegemonyasına girdiler. Bulgarlar'ın hâkimiyetini kırmak için Bizans imparatorlarının yürüttüğü mücadele çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu mücadele ortamı Ruslar'ın bölgeye yerleşmesine fırsat yaratmış ve Bulgaristan ancak 971 yılına kadar devam eden savaşlar neticesinde tekrar imparatorluk hâkimiyetine girmişti; ama bu hâkimiyet uzun sürmedi. Zira birkaç yıl sonra Bizans'ta başlayan iç savaş sırasında Bulgarlar isyan ederek kısa zamanla tekrar büyük bir güç haline geldiler. Bu çalışmada 971 yılından sonraki Bizans-Bulgar ilişkileri ve Bulgaristan'ın İmparator II. Basileios tarafından ilhakı meselesi orijinal kaynaklar ve araştırmalar ışığında incelenip değerlendirilecektir.

971 Yılına Kadarki Bizans-Bulgar İlişkilerine Bir Bakış:

İmparator I. Iustinianos (527-565) devrinde Bizans eski topraklarını geri almak için bütün imkânlarıyla Afrika ve İtalya'da mücadele ederken Balkanlar'daki savunma gücü yetersiz kalmıştı. Bu sayede Tuna kenarındaki müstahkem hattı aşan Slavlar kısa sürede Adriyatik Denizi, Korinthos Körfezi ve Ege kıyılarına kadar Balkan Yarımadası'nı tahrip etme imkânı buldular. Kısa süre içinde yarımadaya yerleşip Türk Bulgarların gelişinden sonra Bulgar hanının otoritesini tanımaya başladılar. Hazar bölgesindeki Büyük Bulgar Hanlığı'nın (632-668) yıkılması üzerine Asparuh/İsperih (679-702) liderliğinde batıya doğru ilerleyip Tuna bölgesine gelmiş olan Bulgarlar kısa süre sonra imparatorluğun Balkan politikasında önemli bir sorun teşkil ettiler. Bizans, 669 yılındaki ilk kuşatmadan sonra ikinci kez İstanbul önünde görünen Müslümanlarla savaş halinde olduğundan Bulgarlar'a karşı başlangıçta etkili bir mücadele yürütememişti. İmparator IV. Konstantinos (668-685) yapılan anlaşmayla Tuna ile Balkanlar arasında kalan bölgeyi Bulgarlar'a terk edip yıllık vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı (681). Böylece Tuna Nehri'nin denize döküldüğü yer ile Karadeniz kıyılarının bir kısmında hâkimiyet kuran ve Pliska'yı başkent yapan yeni Bulgar Devleti (679-1018) Bizans tarafından resmen tanınmış oldu¹.

Bunu takip eden dönemde Bulgarlar ile Bizans arasında çoğu imparatorluğun aleyhine sonuçlanan çok sayıda savaş gerçekleşti. 687 yılında, II. Iustinianos (685-695, 705-711) babasının vaat ettiği vergiyi ödemeyi reddedince iki taraf arasında yaşanan mücadele sonunda imparator bile canını zor kurtarabildi. Asparuh'un oğlu ve halefi Tervel (702-718) zamanında ise önceleri dostluk ve müttefiklik ilişkileri söz konusu olmuş II. Iustinianos, tekrar tahtı ele geçirmesine yardım eden Tervel'i *caesar* unvanıyla ödüllendirmişti. Fakat Iustinianos'un ölümünden sonra yine savaş kaçınılmaz oldu ve 716 yılında III. Theodosios (715-717) ile Tervel arasında iki devletin sınırlarını belirleyen bir anlaşma yapıldı. Bununla beraber V. Konstantinos (741-775) bu yeni devleti ortadan kaldırmak amacıyla Bulgarlar'a sürekli taarruzlar düzenledi; bazı başarılar kazanmasına rağmen 759'da mağlup oldu. Kurum Han (803-814) zamanında yaşanan hezimet ise Bizanslılar tarafından uzun yıllar boyunca unutulmadı. Bulgar Devleti'ni ortadan kaldırmak için başkent Pliska üzerine yürüyen İmparator I. Nikephoros'un (802-811) bir dağ geçidinde pusuya düşerek ölümüyle sonuçlanan sefer imparatorluğun itibarının da zedelenmesine sebebiyet verdi (26 Temmuz 811). Kurum

¹ Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, s. 25-27; Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984, s. 40-45; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2007, s. 202; John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans*, Michigan 1991, s. 66-69.

Han Niş, Sofya ve Belgrad'ı işgal edip 813 yılında İstanbul önüne kadar geldi; ama bu sırada ölümü (814) üzerine kuşatma kaldırıldı. Bölgedeki ticaret yollarını ele geçirip ekonomik bakımdan da güçlenen Bulgarlar'ın bu parlak devri Omurtag Han (814-831) zamanında da devam etti².

IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bulgar Devleti Türk kimliğinin asimile olduğu yeni bir döneme girdi (865-1018). I. Boris (852-889) Ortodoks Hıristiyanlığı resmen kabul etti (865) ve İstanbul Patrikliği'ne bağlı bir Bulgar Piskoposluğu kuruldu (870). Böylece artık Hıristiyan-Slav karakteriyle ön plana çıkan devlet, Boris'in oğlu Bizans'ta eğitim görmüş olan Symeon (893-927) döneminde en geniş sınırlarına ulaşarak büyük bir güç haline geldi. İmparator VI. Leon (886-912) bu sırada Araplarla da savaş halinde olduğundan Bulgarlar'a karşı Macarlar'la anlaştı. Böylece Macarlar, ilk kez IX. yüzyıl sonlarında Bizans'ın müttefiki olarak Avrupa topraklarındaki savaşa dahil oldular³. Fakat Symeon Peçenekler ile işbirliği yaparak Macarları mağlup edip Orta Tuna bölgesine çekilmeye zorladı. Daha sonraki yıllarda (904) iki taraf arasında bir sınır belirlendi; buna göre Güney Makedonya ve Kuzey Arnavutluk'ta Slavlar'ın yaşadığı bütün topraklar Bulgar Krallığı'na bırakıldı. Siyasî ve ekonomik yönden oldukça güçlenen Symeon imparatorluk tacını ele geçirmek niyetiyle 913 ve 923/924 yıllarında iki kez İstanbul önüne kadar geldi. Fakat onun halefi Çar Petro (927-969) döneminde ağır iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Bulgar Devleti Macar, Peçenek, Rus ve Bizans hücumları karşısında toprak kaybederek inkıza uğramaya başladı. Bu arada feodal beyler (*boyarlar*) çardan bağımsız hareket etmeye, çiftçiler de vergilerini ödememeye başlamış, Bogomilizm'in de yayılmasıyla iç sorunlar gittikçe ağırlaşmıştı⁴.

İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969) doğu cephesinde Müslüman Araplar'la (Hamdânîler / 905-1004) barışı sağlayınca Tuna sınırında güvenliği temin etmek için hemen Balkanlar'a yöneldi ve bazı yerleri tahrip etti. Fakat doğuda Hamdânîler ve Fâtımîler'e (909-1171) savaşı devam ettirmek niyetinde olan imparator, Kiev Rus Hükümdarı Svyatoslav'u çok miktarda para ve unvanlar karşılığında Bulgarlar ile savaşmaya çağırdı. Bu şekilde imparatorluğun Kherson'daki topraklarına akınlar düzenleyen Ruslar ile Bulgarlar'ı birbirine kırdırmayı düşünmüştü, fakat bu davet Bizans İmparatorluğu açısından iyi sonuçlar doğurmadı. Rus kuvvetleri 967 (veya 968) yılında Tuna bölgesine ulaşarak Bulgarları mağlup edip Küçük Preslav'ı (Presthlavitz) ele geçirdi. Bölgeye yerleşmekte kararlı olan Svytoslav, ülkesinin başkenti Kiev'in Peçenekler tarafından büyük kuvvetlerle kuşatıldığını haber alınca geri dönmek zorunda kaldı. Fakat ertesi yıl (969) Peçenekler ve Macarlar'ın da yer aldığı büyük bir orduyla tekrar gelip Bulgar başkenti Preslav'ı hücumla ele geçirmeyi başardı; Petro'nun halefi ve oğlu II. Boris'i de esir aldı. Bu suretle plânları bozulan Bizans Bulgaristan'da çok daha kudretli bir düşmanla karşı karşıya kalmıştı; üstelik şimdi Ruslar ve Bulgarlar Bizans'a karşı müşterek ediyorlardı⁵.

Bundan kısa süre sonra da II. Nikephoros Phokas, general Ioannes Çimiskes tarafından tertiplenen bir suikaste kurban gitti. İmparator sıfatıyla idareyi ele alan Ioannes Çimişkes (969-976) Bulgaristan'daki sorunları halletmek için kayınbiraderi Bardas Skleros

² Fehér, s. 52-54; Runciman, s. 51-57; Fine, s. 94-101.

³ Fehér, s. 57 vd. Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, terc. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016, s. 365.

⁴ Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK-Ankara 1991, s. 244-250; Fehér, s. 52-59; Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, London 1971, s. 107-128; Ayşe Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", *Türkler*, II, Ankara 202, s. 630-640.

⁵ Ioannes Skylitzes: *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, terc. John Wortley, Cambridge 2010, s. 265, 275; *Povesti Vremennih Let (PVL)*, terc. S. H. Cross- O. P. Sherbowitz-Wetzor, *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*, Cambridge 1953, s. 85-87; Akdes N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 92-95; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, s. 502 vd.; Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge 2004, s. 47 vd.

kumandasındaki orduyu harekete geçirdi. Peçenek ve Macar askerlerinin de yer aldığı Bulgar-Rus kuvvetleri Lüleburgaz (Arkadiopolis) yakınında mağlup edildikten (970) sonra Preslav zapt edildi (5 Nisan 971); tahttan indirilmiş olan II. Boris ailesiyle beraber esir alınarak İstanbul'a gönderildi⁶. Silistre'de (Drista, Durostorum) İmparator Çimiskes tarafından kuşatılan Svyatoslav ise dört ay süren kuşatma sonunda teslim olup yapılan anlaşmaya uygun olarak Bulgaristan'ı terk etti (Temmuz 971); ülkesine dönerken yolda Dinyeper şelaleleri yakınında Peçenekler'le yapılan savaşta hayatını kaybetti⁷.

Kometopuli İsyanı (976) ve Bulgar Devleti'nin İhyası:

971 yılında Ruslar'ı mağlup ederek Bulgaristan'a hâkim olan Bizans, Tuna boyunda eski sınırlarına kavuşmuştu. Doğu Bulgaristan'ın Bizans hâkimiyetine girmesinden sonra Çimiskes'in Makedonya'ya bir sefer yaptığına ya da bu toprakların imparatora teslim edildiğine dair herhangi bir malumat mevcut değildir. Bu bölgede Bizans hâkimiyeti tanınmış olsa bile imparatorun seferden sonra burada herhangi bir düzenleme yaptığını gösteren kayıt da yoktur. Oysa 971'de Bizans hâkimiyetinin sağlandığı Balkan Dağları ve Aşağı Tuna arasındaki bölgede yeni bir düzen oluşturan imparator bir dizi askerî düzenlemeyle beraber uzunca bir süre Ioannopolis olarak anılacak olan Preslav'a ve Tuna bölgesindeki kilit noktalara kendi kumandanlarını yerleştirmişti. Muhtemel bir ayaklanmaya karşı tedbir olarak önde gelen Bulgar beylerini de çeşitli unvanlarla Anadolu'da görevlendirmişti. Bu arada bağımsız Bulgar Kilisesi'ni ilga edip yerine İstanbul Patrikliği'ne bağlı bir metropolitlik kurulmuştu. Bunu takiben İmparator Çimiskes tekrar doğu cephesine yönelmiş ve 972 yılından itibaren Müslümanlara karşı uzun süren savaşlarla meşgul olmuştu. Makedonya ve Arnavutluk'un büyük kısmıyla beraber Bulgaristan'ın batısındaki toprakların askerî olarak işgal edilmediği, ancak imparatora itaat eden Bulgar beylerinin elinde kaldığı anlaşılıyor. Çimiskes belki de daha sonra Makedonya'ya bir sefer yapma niyetindeydi, fakat doğu cephesinden zaferle İstanbul'a geri döndükten kısa süre sonra vefat etti (976)⁸.

Bunu takiben kısa süre içinde Bulgaristan'daki durum Bizans aleyhine değişti. Zira 18 yaşındaki İmparator II. Basileios'a karşı general Bardas Skleros'un başını çektiği isyan yüzünden devlet üç yıl sürecek bir iç savaşla sarsıldı. Anadolu'daki taht kavgaları sırasında Balkanlar'ın ihmal edilmesi Bulgaristan'ın tekrar bağımsızlığını kazanmasını sağlayacak gelişmelere zemin hazırladı. Bu süreçte *Kometopuli* (Kont Oğulları) ailesi önemli rol oynadı. Makedonya'daki bir bölgenin askerî ve idarî hâkimi (*comes*, kont) olan Nikolas adındaki bir asilin dört oğlu tarafından idare edilen bir isyan patlak verdi (976)⁹. *Kometopulos* kardeşlerin (David, Moses, Aron ve Samuel) liderliğindeki bu Bulgar isyanı yarımada'nın büyük kısmının tekrar imparatorluktan kopmasına yol açtı. İstanbul'da bulunan sabık Bulgar Hükümdarı II. Boris ve kardeşi Romanos, bu fırsattan istifade edip başkentten kaçmayı başardılar ya da isyancılar arasında bir bölünme yaratacağı beklentisiyle kaçmalarına göz yumuldu. Boris sınırda anlaşılacak yanlılıkla bir görevli tarafından öldürüldü. Romanos Bulgaristan'da isyancılarla buluştu; ama onun Üsküp (Skopye) valisi olarak görüldüğü 1004 yılına kadarki faaliyetleri ve çar olarak taçlandırılıp taçlandırılmadığı hususunda kesin bir malumat yoktur.

⁶ Leon Diakon, terc. Alice-Mary Talbot - Denis F. Sullivan, *The History of the Leo Deacon*, Washington, D.C. 2005, s.182; Skylitzes, s. 275 vdd.; *PVL*, 87-88; Treadgod, s. 503

⁷ Leon Diakon, s. 198 vd.; Skylitzes, s. 293; *PVL*, s. 89 vd.; Kurat, s. 95-97; Fine, s. 60; Ostrogorsky, s. 273 vd.

⁸ Runciman, s. 219; Ostrogorsky, s. 280, n.1; Fine, s. 188; Stephenson, s. 55; Dennis P. Hupchick, *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony*, Wilkes-Barre 2017, s. 247-250.

⁹ Bu ayaklanmanın 969 yılında gerçekleştiği ve adı geçen ailenin o zamandan beri Batı Bulgaristan'da (Makedonya) bağımsız hüküm sürdüğü iddia edilir. Ancak kaynaklarda bu süreç hakkında kesin bir hüküm verecek kayıt bulunmamaktadır. Kont ailesinin bütün Makedonya olmasa bile buradaki bir bölgeyi kontrol altında tuttuğu ve 976'da patlak veren isyandan sonra hâkimiyet alanını genişlettiği düşünülebilir. Bu konudaki tartışmalar için Bkz. Runciman, s. 216; Ostrogorsky s. 279 vd.; Hupchick, s. 250 vd.

Skylitzes'e bakılırsa hadım edilmiş olduğu için tahta çıkamazdı¹⁰. Eserini 1020 yılı civarında Antakya'da yazmış olan Hıristiyan Arap tarihçi Yahyâ b. Saîd'in¹¹(ö. 1066) kaydına dayanarak Romanos'un çar olarak taçlandırıldığını düşünen tarihçiler de vardır¹². Ne şekilde olursa olsun Nikolas'ın oğulları bundan sonra da her biri ayrı bölgede fiilen lider olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. İsyanı takip eden on yıl içinde kardeşlerden biri Ulahlar tarafından öldürülmüş; Moses, Serez (Serres) kuşatması sırasında Bizans'la savaşta hayatını kaybetmiştir. Bizans imparatoru Bulgarları zayıflatmak için bu kez hayatta kalan iki kardeşi Samuel ve Aron'u birbirine karşı kışkırtmıştır. Bu amaçla Aron'a elçi heyeti gönderip Samuel'e karşı yardım teklif etmiş, yüksek hâkimiyetini tanıması şartıyla onu kız kardeşi Anna ile evlendirmek niyetini de bildirmişti. Aron'un aslında Bizans'la anlaşmaya meyilli olduğu, fakat elçiyle beraber gönderilen kızın aslında prenses olmadığı ortaya çıkınca anlaşmayı reddettiği söylenir. Skylitzes'e göre Aron, Bizans taraftarı olduğu için sonradan Samuel tarafından ortadan kaldırılacaktır (986)¹³.

II. Basileios'un Bulgaristan'a İlk Seferi ve Yenilgisi (986):

Kont Oğulları'nın en aktif ve güçlü olanı Samuel, 976-997 yılları arasında çar unvanını taşımaya bile fiilen hâkimiyeti elinde bulunduruyordu. İmparator, Bardas Skleros isyanıyla uğraşırken Samuel Sofya-Filibe hattının batısındaki Bulgaristan topraklarını zamanla işgal etmiş, Bulgarlar 986 yılında Sofya (Serdika) ve Preslav'a hâkim olmuşlardı. Çekirdek arazisi Makedonya'da bulunan Prespa (daha sonra Okhrida) merkezli yeni Bulgar devleti kısa zamanda sınırlarını genişletmişti. Samuel Kometopulos'un öncelikli hedefi zengin bir ticaret merkezi olan Bizans müstahkem şehri Selanik (Thessalonike) ile Teselya'nın merkezi olan Larissa idi. Her yıl Korinthos'a kadar uzanan Bulgar akınları Yunanistan ve Pelopones'te büyük korku uyandırmıştı. Sonunda 986 yılında uzun bir kuşatmanın ardından açlığa mahkûm olan Larissa da Bulgarlar tarafından işgal edildi ve burada esir alınan çok sayıda kişi Bulgaristan'a gönderildi¹⁴.

Bu gelişmeler üzerine, Bardas Skleros isyanını bastıran İmparator II. Basileios 986 yazında hemen Bulgarlara karşı ilk seferine çıktı. Aron'un elinde olduğu düşünülen Sofya'yı hedef alan imparator kısa süren bir kuşatmanın ardından şehri ele geçireceğini düşünmüştü. Ama şehir önüne geldiğinde ise surların çok sayıda askerle korunduğunu gördü. Orduda vaiz olarak yer olan Leon Diakon'un ifadesinden anlaşıldığına göre imparatorun yanındaki askerler kuşatma savaşı hususunda tecrübesizdiler; ayrıca bir süre sonra orduda erzak sıkıntısı da başlamış olup yiyecek aramak için ordugâhtan ayrılan askerler Bulgarlar tarafından pusuya düşürülüyordu. Bu arada kuşatma makinelerinin yakılması, çok sayıda yük hayvanı ve atın telef edilmesi de orduyu zor duruma düşürmüştü. Kısa süre içinde şehre yardıma gelen Samuel Bizans ordusuna karşı bir meydan savaşına girmekten kaçınmış ve taktiksel önlemlerle karşı koymuştu. Neticede imparator 20 gün süren kuşatmayı kaldırıp süratle geri çekilmek zorunda kaldı. Skylitzes ve Zonaras'ın kayıtlarına göre imparator bu sırada Rumeli orduları kumandanı Leon Melissenos'un Filibe'den ayrılıp İstanbul üzerine yürüdüğüne dair bir haber almıştı. Bu haberin hakiki olmadığı daha sonra anlaşılacaktı, ama Basileios'un kaçır gibi geri çekilmesinin sebebini izah eder görünmektedir. Başarısız kuşatmanın ardından geri dönüş yolundaki ordu, Trayan Geçiti'nde Samuel'in kuvvetleri tarafından pusuya düşürülerek mağlup edildi; imparator bile güçlkle kaçıp Filibe'ye dönebildi. Sefer tam bir fiyasko olmuş,

¹⁰ Skylitzes, s. 312; Runciman, s. 221; Ostrogorsky, s. 279.

¹¹ Müellif hakkında bkz. Ramazan Şeşen, "Antâkî, Yahyâ b. Saîd", *DİA*, III, s. 228.

¹² Yahyâ b. Saîd el Antâkî, *Kitâbü Zeyli't-Târih*, neşr ve terc. J. Kratchkosky -A. Vasiliev, *Histoire de Yahya-Ibn-Sa'id d'Antioche, Continueur de Sa'id-Ibn-Bitriq*, *Patrologia Orientalis* içinde, XXIII/3, 1932, s. 419; Fine, s. 190; Stephenson, s. 59; Hupchick, s. 254 vd.

¹³ Skylitzes, s. 312; Zonaras, s. 31; Fine, s. 192; Hupchick, s. 255.

¹⁴ Skylitzes, s. 313; Runciman, s. 221 vd.; Ostrogorsky, s. 281; Hupchick, s. 256-258.

ordunun bütün ağırlıkları ve hazinesi düşman eline geçmişti (16 /17 Ağustos 986)¹⁵. Bunu takip eden dönemde Samuel önce Bizans ile anlaşma temayülünde olan Aron'dan şüphelendiği için kardeşini ve onun bir oğlunu öldürttü (986). Skylitzes'e göre Samuel'in kendi oğlu Radomir araya girmiş ve böylece Aron'un diğer oğlu Vladislav hayatta kalmıştı¹⁶.

İmparatorun 986'daki yenilgisi içerideki rakiplerine de tekrar hareket geçme cesareti verdi ve iki ayrı taht iddiacısıyla uğraşmak zorunda kalan Bizans, uzun süre Bulgarlar'a karşı hareketsiz kaldı. Böylece Bizans'ta yeniden iç savaş çıkması Samuel'e Preslav ve Pliska'yı zapt ederek doğu ve güney yönünde sınırlarını genişletmişe fırsatı verdi. 987 yılı başında önce Bardas Skleros, ardından da Ağustos ayında Anadolu kuvvetleri komutanı Bardas Phokas kendisini imparator ilan etti. İki taht iddiacısı Bizans topraklarını kendi aralarından paylaşmak hususunda anlaşıldılar, ama Phokas sonradan onu tutuklatarak 988 yılı başında İstanbul'a yaklaştı¹⁷. II. Basikeios, çaresizce Kiev Rus Hükümdarı Vladimir'den yardım temin etmeye çalıştı. Svyetoslav'ın oğlu Vladimir, Bizans'ın içinde bulunduğu bu zor durumdan istifade ederek Kherson'u ele geçirmişti. II. Basileios, Kherson'un iadesi ve kendisine 6000 Rus savaşçı göndermesi karşılığında kız kardeşi Anna'yı Kiev hükümdarı Vladimir ile evlendirmeyi kabul etmek zorunda kaldı. Böylece yardıma gelen Vareg-Rus kuvvetlerinin önce Üsküdar (Khrysopolis, 988), ardından da Abydos'da (13 Nisan 989) kazandıkları zafer sayesinde imparator bu tehditten kesin olarak kurtuldu¹⁸. Aristokrasiye karşı birkaç yıl süren kanlı bir mücadelenin ardından iç düşmanlarını bertaraf eden II. Basileios, tekrar dış tehditlere karşı kararlı bir şekilde harekete geçme imkânı buldu. 989'da Berrhoia'yı (Veria) da ele geçirmiş olan Samuel'e karşı mücadele edip Bulgar Devleti'ni ortadan kaldırmak öncelikli hedefiydi. İmparator bu arada Sırlar'la da temasa geçmişti; Diokleia (Zeta) hükümdarı Ioannes Vladimir tarafından gönderilen bir Sırp elçilik heyeti Eylül 993'te Samuel'in topraklarından geçmemek için deniz yoluyla İstanbul'a hareket etmişti; ama Arap korsanlar tarafından Limni (Lemnos) Adası'nda yakalanarak esir alınmış, neticede zorlu bir yolculuk sonrasında İstanbul'a ulaşmıştı¹⁹.

II. Basileios, 991 yılının İlkbaharında ordusunun başında Makedonya'ya hareket etti. Detayları bilinmese de birkaç yıl boyunca Makedonya'da Samuel'e karşı savaşı bizzat komuta eden imparator, 994 yılında doğu cephesinde yaşanan gelişmeler üzerine buradan ayrılmak zorunda kaldı. Zira Fâtımîler Asi Nehri kenarında Antakya'daki Bizans kumandanını mağlup edip Halep'i kuşatma altına almışlardı. Bu sebeple Nikephoros Uranos'u başkumandan olarak Selanik'e gönderip kendisi 995 yılında Halep önünde görüldü. Samuel imparatorun yokluğu sırasında Selanik Valisini öldürüp oğlu Ioannes'i de esir aldıktan sonra Pelopenes'e kadar ulaşan bir akın düzenledi (996). Fakat Nikephoros Uranos tarafından Sperkheios Nehri kenarında pusuya düşürüldü. Skylitzes'in ifadesine bakılırsa Bizanslıların baskınına uğrayan Bulgar ordusundan çok sayıda kişi ölmüş, Samuel ve oğlu Radomir'in yaralı olarak kaçmış ve yakalanmamak için cesetlerin arasında saklanmışlardı (997)²⁰.

Her şeye rağmen Samuel takip eden süreçte kudretini artırmaya devam etti. Rascia ve Diokleia topraklarını devletine katan Samuel, Adriyatik kıyısında önemli bir liman olan ve Selanik üzerinden İstanbul'a ulaşan kara yolunun (*Via Egnati*) girişi durumundaki Dyrrhakhion'u (Draç) ele geçirerek Bizans'a büyük bir darbe vurdu; şehrin önde

¹⁵ Leon Diakon, s. 213-215; Yahyâ, s. 418 vd.; Skylitzes, s. 313 vd.; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, terc. Bilge Umar, İstanbul 2000, s. 32; Hupchick, s. 251 vd..

¹⁶ Leon Diakon, s. 214-215; Skylitzes, s. 312 vd.

¹⁷ Leo Diakon, s. 215.

¹⁸ Skylitzes, s. 319; Yahyâ, s.423; Ostrogorsky, s. 282; John J. Norwich, *Bizans, Yükseliş Dönemi (803-1081)*, terc. Selen H. Riegel, İstanbul 2013, s. 194-198.

¹⁹ Ostrogorsky, s. 285; Tredgold, s. 518 vd.; Stephenson, s. 60; Hupchick, s. 268.

²⁰ Skylitzes, s. 324; Yahyâ, s. 431; Hupchick, s. 268

gelenlerinden biri olan Khryselios'un kızıyla evlenerek buraya hâkim olmuştu (996-997). Samuel, aşağı Tuna bölgesinden Dyrrhakhion'a kadar hâkimiyet alanını genişletmek suretiyle Çar Symeon döneminde sahip olunan toprakların büyük kısmını geri almış oluyordu. Tuna ile Balkan Dağları arasındaki eski Bulgar arazisi, Makedonya, Teselya, Epiros, Dyrrhakhion'u hâkimiyeti altına alan Samuel 997 yılında artık çar unvanını almıştı²¹.

II. Basileios'un Bulgaristan'a Büyük Taarruzu (1001-1004):

995 yılında Haleb'i kuşatmadan kurtaran II. Basileios, 1001 yılında Fâtımî Halifesi el-Hâkim (996-1021) ile bir anlaşma yapıp doğu cephesinde güvenliği sağladıktan sonra Balkanlara dönme fırsatı buldu. Çimiskes zamanında aşağı Tuna bölgesinde tehdit yaratan Ruslar, 988 yılından sonra imparatorla daha yakın ilişkiler kurmuş olup bu sırada Peçenek tehlikesiyle meşguldü²². Vladimir'in saltanat döneminde Ruslar ve Peçenekler arasındaki daimi savaş durumu Basileios'un Balkanlar'da daha rahat hareket etmesini sağlamıştı. Önceki mağlubiyetini unutmayan imparator çok iyi organize edilmiş bir orduyla dikkatli, planlı ve sistematik mücadelesine başladı. Samuel de meydan savaşına girmekten kaçınıyor, dağ geçitlerinde pusu kurarak geleneksel taktikleriyle mücadele etmeyi tercih ediyordu. Karşısında bu kez kendi ordusu gibi çabuk hareket edebilen, her türlü zorlu hava koşuluna dayanıklı bir ordu bulmuştu. İmparator 1001-1004 yılları arasında yavaş da olsa çok önemli kazanımlar ele etti. Öncelikle Sofya bölgesindeki müstahkem mevkiileri ele geçirmek suretiyle Samuel'in Tuna tarafındaki eski Bulgar arazisiyle bağlantısı kesti. Bu sefer sırasında Preslav, Küçük Preslav (Presthlavitza) ve Pliska'yı geri aldı²³.

Bu arada generalleri (Theodorokanos ve Nikephoros Ksiphias) tarafından komuta edilen Bizans ordusunu Makedonya'ya gönderdi; Berrhoia'nın zaptıyla kuzey Yunanistan yolu da açılmış oldu. Bizans kuvvetleri Batı Makedonya ve Teselya'ya ilerleme imkânı buldu. Makedonya'ya gelen imparator oldukça müstahkem bir şehir olan Vodena'yı zorlu bir mücadelenin ardından zapt etti. 1002 yılının başlarında Balkanlar'ın kuzeybatısına yönelen imparator Tuna mevkiindeki Vidin'i kuşattı. Samuel imparatoru oradan uzaklaştırmak için Edirne'yi zapt edip yağmaladı; ama II. Basileios sekiz ay süren kuşatmanın ardından Vidin'i ele geçirdikten sonra tekrar güneye yöneldi. Üsküp yakınlarında Samuel'e karşı kazanılan zafer bu şehrin de tekrar Bizans hâkimiyetine girmesini sağladı (1004). Skylitzes'e bakılırsa Kral Petro'nun oğlu olan ve ismini Symeon olarak değiştiren Romanos bu sırada Üsküp valisiydi ve şehri teslim ettikten sonra unvanla ödüllendirilmişti²⁴. Romanos'a Abydos'da bir komuta görevi verilmiş, bölgenin askerî merkezi olan Üsküp'e de imparatorun adamlarından biri *strategos* olarak atanmıştır. Ertesi yıl (1005) Khryselios ve (Samuel'in kızıyla evlendirip şehrin güvenliğini sağlamak için görevlendirilen) Asotios, kendilerine unvanlar verilmesi karşılığında Dyrrhakhion'u imparatora teslim ettiler²⁵. *Via Egnatia* yolunu açan bu kazanım Bizans'ın Adriyatik kıyıları ve İtalya ile olan bağlantısının ve Selanik'e ulaşan kara yolunun emniyet altına alınmış olması açısından önemliydi. II. Basileios kazandığı bu zaferler sayesinde Samuel'in Makedonya'daki çekirdek arazisini kısıp içine alırken Bulgar Devleti sahip olduğu toprakların yarısından fazlasını kaybetmiş oluyordu.

Samuel, Bizans'a karşı Macarların yardımını sağlayabilmek için oğlu Radomir'i Macar Kralı Stephan'ın kızlarından biri ile evlendirmişti. Ancak kısa süre sonra bu ittifakla beraber evlilik de sona ermiş, 1004 yılında Macarlar Samuel'e karşı Bizans saflarında yer almışlardı.

²¹ Ostrogorsky, s. 286; Stephenson, s. 61. Runciman (s. 219), Samuel'in daha Boris ve Romanos İstanbul'dan kaçmadan önce (980 yılı civarında) kendisini çar ilan ettiğini; ama Bizans tarafından asla tanınmadığını düşünür.

²² PV, s. 119.

²³ Skylitzes, 326; Ostrogorsky, s. 286 vd.; Norwich, s.201, 209.

²⁴ Skylitzes s. 326-329.

²⁵ Skylitzes, s. 325.

İmparator karşı hamle olarak Doğu Macaristan'da hüküm süren Macar beyi Ajtony (Achtum) ile yakın dostluk kurmuş ve bu Macar beyi Ortodoks geleneğine göre vaftiz edilmişti²⁶.

Basileios, askerî başarıları sayesinde bölgede önde gelen kişilerin sadakatini sağlamış ve bu kişileri prestiji, geliri yüksek imparatorluk unvanlarıyla, nişanlarla ödüllendirmişti. Bu şekilde bölgede kontrolün teminini de kolaylaşmıştı. Mesala Berrhoia'da (Veria) Samuel'in bir akrabası olan Dobromir imparatora itaat ederek *anthypatos (proconsul)* rütbesini almıştı. Yine Servia'yı teslim eden kumandan Nikolitzas İstanbul'a götürülerek kendisine *patrikios* unvanı verilmişti; ama daha sonra kaçıp Samuel'in yanına geri döndü. Petro'nun oğlu Üsküp Valisi Romanos aslında hadımlara pek verilmeyen *patrikios praipositos* unvanını almıştı. Dyrhakhion'da ise Khryselios, kendisinin ve iki oğlunun *patrikios* olarak tanınması karşılığında imparatora itaat etti²⁷.

Basileios'un bunu takiben Balkanlardaki faaliyetleri ve 1005-1014 yılları arasında Samuel'le ilişkileri hakkında çağdaş kaynaklarda yeterli malumat yoktur. Zaman zaman yaptığı gibi ayrıntıları atlamış olan Skylitzes'in ifadesine göre imparator aralıksız her sene Bulgaristan'a akınlar düzenleyip etrafı tahrip etti. Bizans ordusuna karşı koyamayan Samuel ülkesine girişi sağlayan yolları kapatmak için hendekler kazdırmış, dar boğazlarda duvarlar inşa ederek nöbetçiler yerleştirmişti. Bu şekilde Bulgarlar imparatorun birliklerini geri püskürtmeyi başarmışlardı; fakat imparator vazgeçmedi, tahkim edilen yerleri tahrip etmek için sürekli birlikler gönderdi²⁸.

İmparator, nihayetinde 29 Temmuz 1014 tarihinde Belasica Dağları'ndaki bir geçitte Samuel'e nihai darbeyi indirme fırsatı buldu. Samuel savunma amacıyla Struma (Strymon) ve Vardar Vadisi arasında bulunan Kleidion mevkiini tahkim ederek bölgeye asker yerleştirmişti. Ancak Filibe kumandanı Nikephoros Ksiphias, bu bölgedeki Bulgar askerlerini ters yönden baskına uğrattı. Kleidion Geçiti'ndeki savaşta Samuel'in ordusu büyük bir hezimete uğrarken çok sayıda Bulgar askeri katledildi; Samuel ise Prilep'e kaçmayı başardı. II. Basileios esir alınan 14.000 (?) civarındaki Bulgar askerinin gözlerini oydu. Bunlardan her yüz kişiye tek gözü çıkartılmış bir Bulgar askerini rehber olarak verip onları Prilep'e gönderdi. Bu hadise, II. Basileios'un sonradan²⁹ "*Bulgar kasabı*" (*Boulgaroktonos*) olarak anılmasına yol açtı. Askerlerinin korkunç halini gören Samuel bayılarak yere yığılmış, iki gün sonra da ölmüştür (6 Ekim 1014)³⁰.

II. Basileios bu olaydan sonra Bulgaristan'ı tamamen ilhak edebilmek için bir kaç yıl daha uğraşmak zorunda kalmıştı. Nitekim Samuel'in ölümünden sonra oğlu ve halefi Gabriel Radomir Bizans'a karşı mücadeleyi devam ettirip bazı başarılar da kazandı. Bunun üzerine imparator, Radomir'e karşı onun kuzeni Ioannes Vladislav ile anlaşmak için gizlice elçiler gönderdi. Onu babasının katili olan amcası Samuel'in oğlunu öldürüp intikamını almaya teşvik etti; karşılığında kendisine istediği kadar altın, gümüş vermeyi, Bizans ile barış için

²⁶ Fine, s. 196.

²⁷ Skylitzes, s. 326; Stephenson, s. 67.

²⁸ Skylitzes, s. 330. XII. yüzyıl Bizans tarihçisi Zonaras (s. 42) da bu ifadeleri tekrarlamıştır. Urfalı Mateos da 1006/1007'de imparatorun Bulgaristan'a sefer düzenleyip uzun süre orada kalıp savaştığını ifade etmiştir, bkz. *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev. Hrnt Andreevyan, TTK, Ankara 2000, s. 44. Kaynaklarda bu konudaki malumat çok kısa ve genel mahiyettedir. Bu sessizlik, Basileios tarafından Samuel'in Okhrida'daki hâkimiyetinin kabul edildiği ve iki taraf arasında anlaşma sağlandığını akla getirmiştir, bkz. Stephenson, s. 69 vd.

²⁹ Çağdaş kaynaklarda bu lakaba rastlanmaz, imparatorun ölümünden yaklaşık bir asır sonra yaygın olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Stephenson (s. 71-77) özellikle 1005-1014 yılları arasında Basileios'un Bulgarlarla barışı sağladığına inanır ve bu yüzden de onun "*Bulgar Katil*"i olarak anılmasının uygun olmadığını düşünür. Ne şekilde olursa olsun, gelecek kuşaklar tarafından imparatorun "*Bulgar Kasabı*" olarak anılması için binlerce Bulgar savaş esirinin gözlerini oydu. Herhalde yeterli bir sebeptir.

³⁰ Sylitzes, 331; Runciman, s. 241 vd.

kalarak ellerindeki topraklarda hüküm sürebileceğini bildirdi. Böylece Radomir, kuzeni Vladislav tarafından öldürüldü (1015)³¹. Bir süre sonra yeni Bulgar Hükümdarı Vladislav Tuna'nın kuzeyindeki Peçeneklerle temas kurup Bizans topraklarına müşterek bir sefer hususunda anlaşma sağladı (1017)³². Bunu haber alan imparator derhal Silistre'ye hareket ederken imparatorluk görevlileri de diplomatik yolla Peçeneklerin bu ittifakı bozmasını sağlamışlardır. Bununla beraber Vladislav, üzerine sevk edilen Bizans kuvvetlerini pusuya düşürdükten sonra Dyrrhakhion'ı kuşatmıştır. Vladislav'ın Makedonya arazisi batı yönü hariç abluka altına alınsa da ölümcül darbe henüz indirilmemişti. Fakat Vladislav'ın Dyrrhakhion kuşatması sırasında ölümü üzerine Bulgar beyleri teker teker imparatora boyun eğerken başkent Okhrida Bizans birliklerine teslim edildi (Mart 1018). Vladislav'ın dul eşi de ailesiyle beraber teslim olarak Bizans'a sığındı³³.

Törenle Okhrida'ya giren imparator, daha sonra Atina'yı ziyaret edip Meryem Kilisesi'nde (Parthenon Tapınağı) düzenlenen törene katıldı. 30 yıldan fazla süren bir mücadele sonunda bütün Bulgaristan Bizans İmparatorluğu tarafından ilhak olunmuştu. Bulgaristan bir Bizans eyaleti haline gelirken Bulgarların bir kısmı toplu halde Doğu Anadolu'ya sürüldü. Önde gelen Bulgar beylerine Anadolu'da topraklar tahsis edildi. Yine de orta seviyedeki Bulgar asillerine çeşitli imtiyazlarla beraber bölgesel idarî görevler verip onları kendi bölgelerinde bıraktı. İmparator Balkanlar'daki yeni tebaasının vergilerini aynî olarak tahsil etmek suretiyle de bölgede ölçülü bir siyaset takip etti. Okhrida patrikliği başpiskoposluk derecesine indirilerek başpiskoposu tayin yetkisi imparatorun şahsına ait oldu. Ele geçirilen yeni topraklar üç *thema* halinde (Üsküp merkezli Bulgaristan *theması*, Sirmium *theması* ve Silistre merkezli Paristrion *theması*) organize edildi ve bu düzen 1186 yılına kadar devam etti³⁴.

Sonuç olarak 971 yılında Bizans tarafından ilhak edilen Bulgaristan, birkaç yıl sonra imparatorlukta yaşanan iç savaş sırasında Balkan Yarımadası'nın büyük kısmıyla beraber tekrar imparatorluktan kopmuştu. II. Basileios'un 1018 yılına kadar devam eden zorlu ve inatçı mücadelesi sayesinde Bulgar toprakları geri alınabilmişti. Ancak çağdaş kaynaklarda bu süreçteki Bizans -Bulgar mücadelesiyle ilgili birçok noktada sessizlik ve belirsizlik hâkimdir, hatta birbirini takip eden olayların sırası bile karışıktır. Bu husus bazı noktalarda kesin hüküm vermeye engel teşkil ettiğinden söz konusu sınırlı bilgilerin ışığında çeşitli çıkarımlar yapılmış, bu durumda görüş ayrılıkları da kaçınılmaz olmuştur. Ne şekilde olursa olsun neticede 1018 yılında, VII. yüzyıldaki Slav istilasından beri Bizans, Balkan Yarımadası'nın tamamında yeniden hâkimiyet kurmuş ve imparatorluğun sınırları yine Tuna ve Adriyatik kıyılarına kadar ulaşmıştır. Fakat II. Basileios'un 1025 yılında ölümünü takiben imparatorluğun gerileme ve çöküş sürecine girmesi Balkanlar'daki düzeni de etkiledi. Özellikle Tuna bölgesinde savunma stratejisinin değişmesinden sonra müstahkem şehirlere yerleştirilen az sayıda ama güçlü birlikler asayişini sağlamakta yetersiz kalacaktır. Zayıf halefler devrinde önünde durulamayan feodalleşme oluşumu yüzünden devletin savunma sistemi çökerken bu dönemde kuzeyde Bulgarlar ve Ruslar'ın yerine Türk step kavimleri Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar alacaktır.

Bulgaristan'ın ilhakıyla beraber bu Türk unsurlarıyla Bizans'ı birbirinde ayıran tampon bölge ortadan kalkmıştı. Devletin uzun yıllar Bulgarlar'a ve Ruslar'a karşı müttefik sıfatıyla faydalandığı bu Türk kavimleri yağma akınları artık doğrudan Bizans topraklarına yöneliyordu. İmparatorluk Tuna'yı aşan bu göçebe orduları engellemekte çaresiz kalınca onları askerî hizmet karşılığında devlet arazisine yerleştirme politikası uyguladı. Fakat

³¹ Stephenson, s. 74 vd.

³² Skylitzes, s. 337.

³³ Fine, s. 198.

³⁴ Ostrogorsky, s. 288 vd.; Fine, s. 199 vd.

Peçenekler uzun süre imparatorluk açısından Balkanlarda sorun yaratmaya devam ettiler. Bulgarlar ise ancak 170 yıl sonra Asen ve Peter kardeşlerin öncülüğünde Tırnova’da yeni bir Bulgar devleti kurmayı başaracaklardır (1185).

BİBLİYOGRAFYA

- Fehér, Géza, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984.
- Fine, John V. A., *The Early Medieval Balkans*, Michigan 1991.
- Hupchick, Dennis P., *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony*, Wilkes-Barre 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2007.
- Kayapınar, Ayşe, “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 630-640.
- Kurat, Akdes N., *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.
- Leon Diakon, terc. Alice-Mary Talbot - Denis F. Sullivans, *The History of the Leo Deacon*, Washington, D.C. 2005.
- Norwich, John J., *Bizans, Yükseliş Dönemi (803-1081)*, terc. Selen H. Riegel, İstanbul 2013.
- Obolensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500-1453*, London 1971.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1991.
- Povesti Vremennih Let (PVL)*, terc. S. H. Cross- O. P. Sherbowitz-Wetzor, *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*, Cambridge 1953.
- Runciman, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930.
- Skylitzes, Ioannes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, terc. John Wortley, Cambridge 2010.
- Stephenson, Paul, *Byzantium’s Balkan Frontier*, Cambridge 2004.
- Şeşen, Ramazan, “Antâkî, Yahyâ b. Saîd”, *DİA*, III, s. 228.
- Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997.
- Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, Türkçe trc. Hrant Andreasyan, TTK-Ankara 2000.
- Vasiliev, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, terc. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016.
- Yahyâ b. Saîd el Antâkî, *Kitâbü Zeyli’t-Târîh*, neşr ve terc. J. Kratchkosky -A. Vasiliev, *Histoire de Yahya-Ibn-Sa’id d’Antioche, Continueur de Sa’id-Ibn-Bitriq*, Patrologia Orientalis içinde, XXIII/3, 1932, s. 349-520.
- Zonaras, Ioannes, *Tarihlerin Özeti*, terc. Bilge Umar, İstanbul 2000.

THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: I Year / Yıl: 2020

Article Type / Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Doi: 10.29228/legends.43659

Submitted / Geliş Tarihi: 15/05/2020

Accepted / Kabul tarihi:04/09/2020

Reference / Atıf Bilgisi: Özcan, Altay Tayfun; “Korykoslu Hayton’un *Flos Historiarum Terre Orientis* Adlı Eserinde Altın Orda Hanlığı ile İlgili Bilgiler Üzerine”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. I, 2020, ss. 11-19.

Korykoslu Hayton’un *Flos Historiarum Terre Orientis* Adlı Eserinde Altın Orda Hanlığı ile İlgili Bilgiler Üzerine

Altay Tayfun Özcan*

Öz

Kilikya Ermeni Krallığı hanedanından Hayton adlı bir kişi tarafından zamanın Papası V. Clementis’e sunulmak üzere 1307’de kaleme alınan *Flos Historiarum Terre Orientis* (Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı) Moğol tarihinin önemli Latince kaynaklarının başında gelir. Çünkü eser bir Haçlı seferi tasarısı olarak yazılmıştır ve Hayton onları bir müttefik güç olarak düşünmesinden ötürü Moğolların gelenekleri, askerî yetenekleri ve tarihlerine ilişkin bilgiler vermiştir. Bahsetmiş olduğu bilgilerin önemli bir kısmı duyularına dayanırken bir kısmı da bizzat şahitliğine dayanır. İlhanlılardan Yuan hanedanına ve Çağataylılara eşsiz bilgileri barındıran bu eserin dikkat çekici bir diğer yönü de Altın Orda Hanlığı ile ilgili kayıtlardır. Bu kayıtlar içerisinde Hayton, Batu’nun Büyük Batı Seferi ile Berke–Hülegü mücadelesinin yanında Altın Orda-Memluk ittifakı ve Tokta–Nogay savaşına dair de bilgiler verir.

Bu çalışmada *Flos Historiarum Terre Orientis* başlıklı eserde Altın Orda Hanlığı ile ilgili bilgilerin üzerinde durup kimi muğlak meselelere açıklık getirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferi, Moğollar, Altın Orda, İlhanlılar.

On the Informations About the Golden Horde Khanate in the Hayton of Korykos’s *Flos Historiarum Terre Orientis*

Abstract

Flos Historiarum Terre Orientis (Golden Age of the History of the Eastern Countries) written to be presented to the Pope Clementis by a person named Hayton who was a member of Cilician Armenian dynasty, is one of the most important Latin sources for the history of the Mongols. For, the work was written as a Crusade plan and the Hayton provided information about the tradition, military talents and the history of the Mongols because of he considered them as an allied force. Significant part of his information based on his audition, others are based on his own testimony. Another remarkable aspect of this work which contains unique information on from Ilkhanate to the Yuan Dynasty and Chagadaids, is the records about the Golden Horde Khanate. In these records, Hayton gives information on Western

* Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD. altayfun@gmail.com. ORCID: 0000-0002-6409-9711. Bu çalışma Haziran 2019’da Kazan’da toplanan *Uluslar arası Altın Orda Tarihi ve Kültürü Sempozyumunda* sunulmuş aynı başlıktaki tebliğin gözden geçirilerek güncellenen hâlidir.

campaign under the Batu's leadership and Berke-Hulagu conflict, as well as Golden Horde-Mamluk alliance and war between Tokta and Nogay.

In this study I will focus on the information about the Golden Horde in the work entitled *Flos Historiarum Terre Orientis* and I will try to clarify some suspended records.

Keywords: Crusade, Mongols, Golden Horde, Ilkhanate.

Giriş

Moğol tarihinin kaynakları arasında en ihmal edilen kaynak grubunun Latince kaynaklar olduğunu ifade edersek sanırım buna kimse itiraz etmeyecektir. Zira bugün Moğolları alakadar eden Latince kaynakların tam bir tasnifinin yapıldığı söylenemez¹. Bunun nedenlerinin başında ilgili kaynakların önemli bir kısmını teşkil eden resmi evrakın çeşitli külliyatlar içerisinde dağınık halde bulunması gelmektedir. IV. Innocentius ve sonraki Papaların mektuplarından Litvanya Büyük Knezliği idaresinde yazılan çeşitli türden yazışmalara değin pek çok belge düzenli bir şekilde ele alınmayı beklemektedir. Ancak Latince eserlere bakıldığında bu konuda epey mesafe alındığı bir gerçektir. Elbette bu durum, yazışma türündeki vesikalara göre seyahat ve anı tarzında kaleme alınan eserlerin genel okuyucunun ilgisini daha çok çekmesiyle ilgilidir. Plano Carpinili Johannes'in, Rubruklu Willem'in ve daha başkalarının eserleri bu manada sadece Moğol tarihi uzmanlarının değil, Ortaçağ tarihine merak duyan hemen herkesin neredeyse standart olarak bildiği kaynaklardır. Diğer taraftan bu eserler kadar çok bilinmeyen eserler de vardır: Saint Quentinli Simon, Monte Crucisli Riccoldo, Ramon Llull ve son olarak bu çalışmanın konusunu oluşturan Korykoslu Hayton'un eseri *Flos Historiarum Terre Orientis*. Elbette bu eserler Moğolların gündelik yaşamları, kültürleri, gelenekleri ve dinleri gibi hususlarda Moğol tarihinin vazgeçilmez kaynaklarıdır. Ancak Korykoslu Hayton'un eseri bunlardan farklı olarak siyasi tarih ile ilgili en zengin bilgilere sahip eserdir². Nitekim bu eser, İlhanlı-Memluk mücadelesi ile ilgili en az Arapça ve Farsça kaynaklar kadar önemli malumatı içerisinde barındırır ve *Flos Historiarum Terre Orientis* olmadan İlhanlı-Memluk kapışmasının detayları tam olarak ortaya konulamaz. Diğer taraftan eserde Moğol İmparatorluğu'nun diğer parçaları hakkında da bilgi bulunur ki çalışmamızın konusu da *Flos Historiarum Terre Orientis*'de Altın Orda Hanlığı ile ilgili kayıtlar üzerinedir.

Korykoslu Hayton'un hayatı ile ilgili bilinenler sınırlı olsa da hayatında hiçbir zaman Altın Orda egemenliğindeki topraklarda bulunmadığı kesindir. Bundan ötürü de paylaştığı kayıtları İlhanlı egemenliğindeki tâbi bir beyin bilgi ve algısını yansıtmaktadır. Dolayısıyla eserde Altın Orda Hanlığı ile ilgili malumat, Hanlığın tarihini değiştirecek bir mahiyet arz etmekten çok, Altın Orda'nın dış dünyada nasıl algılandığını ve hangi yönleri ile bilindiğini göstermesi açısından mühimdir. Diğer taraftan bu eserde Altın Orda Hanlığı tarihi ile ilgili olup tarihî gerçekliği bulunmayan kayıtları da irdelemek gerekmektedir. Zira bu türden bilgiler Korykoslu Hayton'u bir anda "kayıt uyduran" bir kişi sınıfına da dedikoduları tekrar eden bir kişi sınıfına da sokabilir.

Korykoslu Hayton'un eserinde Altın Orda Hanlığı ile ilgili bilgiler daha Cuçi zamanı gibi Hanlığın henüz ortaya çıkmadığı zamanlara kadar geriye gider. Bununla birlikte bu bilgiler oldukça sınırlı ve dahası hatalıdır. Nitekim yazar, Cuçi'yi Ögedey Kağan'ın en büyük oğlu

¹ Bu konuda iki önemli çalışma Roman Hautala tarafından yapılmıştır. Bk. R. Hautala, *Ot "Davida, Tsarya İndiy" do "Nenavistnogo Plebsa Satanı". Antologiya Rannih Latinskih Svedeniy o Tataro-Mongolah*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcarii, Kazan' 2015; R. Hautala, *V Zemlyah "Severnoy Tartarii": Svedeniya Latinskih İstočnikov o Zolotoy Orde v Pravlenie Hana Uzbeka (1313-1341)*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcarii, Kazan' 2019.

² Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince'den çeviren ve notlandıran A.T. Özcan, Selenge yay., İstanbul 2015.

olarak gösterdiği gibi Batu'yu da onun kardeşi olarak ifade eder³. Hayton'a göre Cuçi, babası Ögedey'in emri ile Phison ırmağına, yani Ganj ırmağına doğru ilerlemiştir⁴. Burada yazarın Talmut'taki dört ırmaktan ikisi olan Ghion ile Phison'u birbirine karıştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Doğrusu, Hayton'un Cuçi'nin Harezmi seferi sırasında faaliyet gösterdiği pek çok kaynakla doğrulanan⁵ Seyhun'u ifade eden Ghion ırmağını yazması olurdu. Yazarın Cuçi hakkındaki bilgilerindeki hataları Cuçi'ye Çağatay ile ortak bir gelecek kurgulaması ve Çağatay'ın Hanlığını iki kardeşin ortak devleti olarak takdim etmesi ile devam eder⁶. Yazarın bu yanlış tespitinde belirleyici olan Cuçi'nin Batu'nun babası olduğunu bilmemesi kadar Ghion ile Phison'u birbirine karıştırmasıydı. Korykoslu Hayton'un Cuçi'yi Ganj'a konumlandırması, bu bölgelere doğru uzanan sahada etkili olmuş olan Çağatay nesli⁷ ile bu saha ile hiçbir alakası bulunmayan, Seyhun'un kuzeyine uzanan bölgelere egemen olan Cuçi arasında bir bağ kurgulamasından kaynaklanmış olsa gerektir.

Korykoslu Hayton'un Altın Orda tarihi ile ilgili kayıtları Batu'dan bahsetmeye başladığı satırlarla birlikte daha gerçekçi bilgiler hüviyetine kavuşur. Her ne kadar yazar Batu'nun Ögedey'in oğlu olduğunu iki yerde ifade ederek büyük bir yanlışla düşünüyor olsa da⁸ “Kumanya”, Rusya, “Hazarya”, “Bulgarya” ve Macaristan'a sefer düzenlediğine ilişkin ifadeleri⁹ karşımıza 1236 ile 1242 arasındaki seferi ile ilgili genel bir tablo çıkarır. Yazarın Kumanların Moğollara karşı direnişe geçtiklerine ilişkin bilgileri¹⁰, kimi yerlerde sergilenen yerel direnişlere bakıldığında¹¹ kaynaklarla uyumludur. Bu uyum, Moğollara yenilmelerinden sonra çok sayıda Kumanın Macaristan'a kaçtığı ve Moğolların onları takiben Macaristan'a saldırdıklarına dair ifadeleri ile devam eder¹². Bununla birlikte Hayton'un bilgilerinin burada ayrıntıda silikleştiği dikkati çeker. Zira o, Moğolların Macaristan'da bir ırmak kıyısında Kumanlarla savaştıklarını ifade ediyorsa da Moğollar Macaristan hudutlarına geldiklerinde Kumanlar kimi Macarlarla giriştikleri anlaşmazlıkların neticesinde efendileri Köten'i kaybetmişler ve ardından da Macaristan'ı yakıp yıkarak güneye doğru çekilmeye başlamışlardı¹³. Bununla birlikte Hayton'un, eserini kaleme aldığı yıllarda Macaristan'da pek çok Kumanın yaşadığına ilişkin kaydı gerek yazılı kaynaklarla ve gerekse toponomi ve arkeoloji verileriyle sabittir ki bugün dahi Kumanların soyundan geldiklerini bilen insanlar varlıklarını korumaktadır¹⁴.

Buraya kadar, Hayton'un bilgileri bazı detaylarda eksiklikler taşıyor olmasına karşın tarihin ana rayından çıkmamaktadır. Zira Batu'nun Avusturya'ya doğru ilerlediği ve burada

³ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.86-87.

⁴ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.86, 93.

⁵ Mesela bk. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1999, s.121.

⁶ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.96

⁷ Çağatay'ın torunlarının Hindistan'a uzanan seferlerine dair bk. R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, çev. H. İnalçık, TTK yay, Ankara 2011, s.338, 344, 345; P. Jackson, “The Dissolution of the Mongol Empire”, *Central Asiatic Journal*, Vol.22, 1978, s.243.

⁸ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.87, 94.

⁹ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.94.

¹⁰ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.94.

¹¹ Kumanların Moğolların Batı seferi sırasındaki direnişlerine ilişkin bk. A.T. Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK yay., Ankara 2017, s.65-66, 104-105.

¹² Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.94.

¹³ “Torre Maggioroli Üstat Roger, Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt”, *Moğollar Avrupa'da*, Hazırlayan, Çeviren ve Notlandırılan A.T. Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.174-178.

¹⁴ Nitekim Macaristan'da *Büyük Kumanya* ve *Küçük Kumanya* manasında *Nagykunság* ve *Kiskunság* adları ile anılan bölgeler için bk. N. Brend, *At the Gate of Christendom Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary c.1000-1300*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s.72. Macaristan'daki Kuman yerleşim birimleri ile ilgili olarak ayrıca bk. A. Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Corvina Kiadó, Budapest 1989, s.54-67.

başına büyük bir felaketin geldiği ile ilgili ifadeleri¹⁵ karşımıza ciddi bir sorunu çıkarır. Yazar Batu'nun seferi sırasında hayatını kaybettiğini şu sözlerle aktarır:

Batu bundan sonra Avusturya düklüğüne doğru akan bir ırmağın kıyılarına varıncaya dek Almanya'ya doğru ilerledi. Tatarlar buradaki bir köprüden geçmeye teşebbüs ettiklerinde Avusturya dükü ile diğer komşu dükler bu köprüyü müdafaya giriştiler. Bundan ötürü Tatarlar bu köprüyü kullanmaktan vazgeçtiler. Batu, büyük bir telaş içine düştü ve atların üzerinde karşı kıyıya yüzerek geçilmesini emretti. İlk önce de, bunun hem kendisi için hem de adamları için ölüm tehlikesi yaratıp yaratmadığını öğrenmek adına, bizzat kendisi ilerledi. Bununla birlikte atları, diğer yakaya daha varmadan, ırmağın genişliği ve debisinden ötürü yoruldu. Böylelikle Batu ve Tatarların büyük bir kısmı Almanya'daki ırmakta boğuldu. Denilene göre, suya atılmamış olanlar büyük bir keder içerisinde daha önce ele geçirdikleri Rusya ve Kumanya'ya döndüler¹⁶.

Elbette Batu'nun bu sefer sırasında hayatını kaybetmiş olduğuna ilişkin bilginin hatalı olduğunu ifade etmeye lüzum bile yoktur. Nitekim gayet iyi bilindiği üzere Batu 1255'in sonlarına kadar yaşamıştır¹⁷. Ancak Korykoslu Hayton'un bu kaydını bir kalemde "hata" diyerek kesip atmamak mümkün değildir. Nitekim Rus edebiyatı içerisinde de Batu'nun Batı Seferi sırasında öldüğü gibi bir anlatı bulunur. Bunlardan birisi olan Aziz Marcus'un hayatı başlıklı bir menkıbede Batu'nun Smolensk'te faaliyet gösterirken yaralandığı, ardından kaçtığı ve Macaristan Kralı Stefan tarafından öldürüldüğü teması işlenir¹⁸. Efsanelerle bezeli bu anlatının yanında bundan daha da önemli yönleri olan Batu'nun Macaristan'da faaliyet gösterirken Çek, Macar ve Almanların efendisi Vodislav tarafından öldürüldüğüne ilişkin "Batu'nun Ölümü Anlatısı" başlıklı bir metin daha vardır¹⁹. Bu anlatı bazı detaylarda farklılıklarla Voskrosenskiy²⁰, Tver²¹, Simeon²² ve daha başka kroniklere, Rus kroniklerine geçmiştir. Ancak söz konusu kaydın daha erken tarihli Lavrentiev ve İpatiev kroniklerinde bir izi bulunmaz. Bu durum, anlatının Altın Orda Hanlığı'nın çözülmeye başladığı yıllarda ortaya çıktığına veya kaynak yazarlarının ancak bu dönemde bu anlatıyı yazılabilecekleri bir imkâna kavuştuklarını gösterir. Ancak bu noktada bu çok önemli yönleri içeren ve ilerleyen yıllarda yine bir makalede ele alabileceğimiz "niçin" sorusunu bir kenara bırakacak olursak, asıl odaklanmamız gereken soru şudur: Farklı tarihlerde ve farklı yazarlarca Rusya'da ve Kilikya-Fransa hattında kaleme alınan iki farklı kaynaktan Batu'nun Batı Seferi sırasında hayatını kaybettiğine ilişkin gerçekte yaşanmamış bir hadiseye dair ortak bir bilgi nasıl ortaya çıkmıştır? Bir edebiyat geçişkenliği mi, yoksa safi bir dedikodu mu, ya da tesadüf de olsa bir hata mı? Yani bu üç kaynak grubunun dayandığı kaynak neydi?

A.A. Gorskiy meseleye zeki bir tarihçi edası ile yaklaşarak Rus anlatısının 1285'te Tola Buga'nın komutasında düzenlenen Macaristan seferinde yaşanan kayıplarla ilişkili olduğu fikrini dile getirmiştir²³. XV. yüzyılda yaşayan bir tarihçinin hadiseleri birbirine karıştırarak aktarması ilk defa yaşanan bir şey değilse de iki olay arasında birbirine karıştırılmayacak ciddi farklar bulunur. Bunlardan birincisi 1285 seferinde Moğol kaybı yenilgi ile ortaya çıkan

¹⁵ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.94.

¹⁶ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.94-95.

¹⁷ Batu'nun ölüm tarihi ile ilgili olarak bk. A.T. Özcan, "Sartak Han", *Tarihin ve Tarihçinin İzinden*, Kazım Yaşar Kopruman Armağanı, TKAE yay., Ankara 2014, s.180.

¹⁸ C.J. Halperin, "The Defeat and Death of Batu", *Russia and the Mongols Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia*, ed V. Spinei, Editura Academiei Romane, Bucureşti 2007, s.104-105.

¹⁹ J. Halperin, "The Defeat and Death of Batu", s.109.

²⁰ *Letopis' po Voskresenskomu Spisku*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdavaemoe Arheografičeskoy Kommissieyu, Tom Sedmıy, Sanktpeterburg 1856, s.157-159

²¹ *Letopisnyy Sbornik Imenuemy Tverskogo Letopisyu*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdenoe Po Višoçayşemu Povelenyu Arheografičeskuyu Kommissieyu, Tom Pyatnatsaty, Sanktpeterburg 1863, s.394-395

²² *Simeonovskaya Letopis'*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdenoe Po Višoçayşemu Povelenyu Arheografičeskuyu Kommissieyu, Tom Vosemnadsaty, Sanktpeterburg 1913, s.69

²³ A.A. Gorskiy, "Povest o Ubienii Batıya' i Russkaya Literatura 70-x godov XV veka", *Srednevekovaya Rus'*, Çast 3, İzdatel'stvo İndrik, Moskva 2001, s.197-199.

bir kayıp değildir, iklim koşulları ile ilgilidir. İkincisi ise, sefer sırasında Tola Buga'nın eşlerinden de ölenler olmasına karşın önemli bir Moğol komutanın kaybı kaynaklara geçmemiştir.

A.V. Mayorov ise Rus kaynaklarındaki kaydın kaynağını aradığı kıymetli bir incelemesinde Batu'nun bu hayali ölümü ile ilgili kayıtları bir araya getirmiş ve çeşitli noktalara işaret etmiştir. Bu değerlendirmeleri içerisinde Yuan shi'nin Subetay biyografisinde Sayo muharebesiyle ilgili bir detaya dikkat kesilmiştir²⁴. Geçtiğimiz yıllarda önce Roman Hrapačevskiy ve son olarak da Stephen Pow ve Jingling Liao'nun çevirdikleri Sübetay biyografisinde tam da Sayo kıyısındaki muharebeden bahsedildiği satırlar Hayton'un Batu'nun ölümü ile ilgili bilgilerini anımsatır: “*Batu'nun ordusu köprüde savaştı, fakat düşman onların dezavantajlı konumlarını kullanmak istedi. 30 asker ve Ba'atur, Batu'nun astı olan komutan mücadelede öldürüldü*”²⁵. İlgi çekici bir şekilde Bridialı bir rahibin Moğollarla ilgili kısa raporunda da bu mücadelede bir Moğol komutanın atıyla birlikte ırmağa düştüğü ve burada boğulduğu ifade edilir²⁶. Şimdi burada karşımıza ilginç bir tablo çıkar. Hayton, Batu'nun köprüden geçemeyerek atıyla suya daldığını ve buradan geçerken hayatını kaybettiğini ifade ederken Subetay biyografisinde Batu'nun Ba'atur adlı bir komutanının öldürüldüğü anlatılır ve bu kayıt Bridialı din adamı tarafından da bir Moğol komutanının atıyla birlikte suya düşerek öldüğü ifadesiyle desteklenir. Bu iki kaynaktaki bilgilerin Hayton'un eserinde farklı bir senaryo içerisinde de olsa nasıl buluştuğunu ortaya koyabilecek delillerden mahrumuz. Ancak Hayton'un, Moğol tarihi ile ilgili bilgilerinin kaynağının Mönge dönemine kadar “Tatar tarihlerinden” olduğunu ifade etmesine bakacak olursak Hayton'un Subetay biyografisi ile Bridialı din adamının bilgilerini haiz bir kaynağa dayandığını kabul edebiliriz. Ancak diğerlerinden farklı olarak ölümü bir “kaza” olarak sunması ayrı bir soru işareti oluşturur. Acaba Hayton'un Batu'nun ölümü ile ilgili bilgilerini şu şekilde bir aşama ile izah edebilir miyiz:

- I. Hayton, Yuan shi ve Bridialı din adamının bilgilerini haiz Moğol bir kaynaktan Sayo ırmağı kıyısındaki mücadeleleri dinledi.
- II. Baa'tur adlı bir komutanın köprüyü geçmek üzere ilerlediği sırada atıyla birlikte suya düştüğünü ve burada hayatını kaybettiğini öğrendi.
- III. Ba'atur kelimesini bir unvan olduğunu fark edemeyerek Batu'nun ismi olarak varsaydı.
- IV. Ölümünü eserine yazarken bunu farklı bir senaryo ile aktarmayı tercih etti.

Çünkü eseri bir Haçlı seferi planıydı ve bu plan içerisinde Moğolların güçsüzlüklerini gösterebilecek en ufak bir detaya yer yoktu. Biz Hayton'un, Batu'nun hayali ölümü ile ilgili kaydının, bilgilerini edindiği kaynağının aktardıklarını yanlış anlayarak Batu ile ilişkilendirmesi ve Moğolları güçsüz olarak göstermemek için Batu'nun ölümünü bir kaza olarak aktarması şeklinde geliştiğini düşünüyoruz. Hayton'un bu türden bir tarihçilik anlayışına sahip olmasının bir diğer yönü ise Sayo'daki Moğol zaferi ile Moğolların

²⁴ A.V. Mayorov, “K Voprosu ob İstoricheskoj Osnove i İstočnikah ‘Povest o Ubienii Batıya’”, *Srednevekovaya Rus'*, Vip. 11, İzdatel'stvo İndrik, Moskva 2014, s.115-116.

²⁵ S. Pow–J. Liao, “Subutai: Sorting Fact from Fiction Surrounding the Mongol Empire's Greatest General”, *Journal of Chinese Military History*, Vol.7, 2018, s.66-67; “Jizneopisanie Subedeya”, Zolotoya Orda v İstočnikah, Tom Tretiy (Kitayskie i Mongol'skie İstočniki); Perevod i s kitayskogo yazıka, sostavlenie, vvodnaya stat'ya i komentarii R.P. Hrapačevskogo, Tsentr po İzučeniyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2009, s.232

²⁶ “Hystoria tartarorum Fratri C. de Bridia”, *Hristianskiy Mir i Velikaya Mongol'skaya İmperiya, Materialı Frantsiskanskoy Missi 1245 goda*, Kritičeskiy Tekst, Perevod s Latini S.V. Aksanova i A.G. Yurçenko, İzdatel'skaya Gruppa Evraziya, Sanktpeterburg 2002, s.88

Avrupa'daki diğer faaliyetlerinden bahsetmemesiyle kendisini gösterir. Herhalde o, Papalığın desteğini almak ve Avrupa–Moğol ilişkilerine zarar vermemek için bu “acı tarihi gözden uzak tutmak” istiyor ve bu sırada tarihî hadiseleri kendisine göre değiştirebiliyordu.

Korykoslu Hayton Batu'dan sonra Berke ile Hülegü arasındaki mücadelelere de şu kayıtlarla yer verir:

(Hülegü) Tebriz'de bulunduğu bir sırada, Alamanya'daki ırmakta boğulan Batu'nun hâkimiyetindeki toprakların efendisi Berke'nin büyük bir kuvvetle onu mirasından mahrum etmeye yeltendiğini işitti. Bütün bu dedikoduları öğrenen Hülegü ordusunu topladı ve donmuş bir nehrin üzerinde düşmanıya karşılaştı. Burada büyük bir muharebe vuku buldu. Ancak at ve insandan mürekkep büyük bir kalabalığın üzerinde bulunmasından ötürü buz kırıldı ve her iki ordudan yaklaşık 30.000 Tatar askeri suya gömüldü. Neticede taraflar kayıplarından ötürü memleketlerine büyük keder içinde döndü²⁷.

Berke ile Hülegü arasındaki mücadele hakkındaki bilgileri genel hatları ile doğru olsa da İlhanlı ordusunun başında Hülegü'nün bulunduğu muharebede her iki tarafın da ağır bir kayba uğradığı ve neticede tarafların eş zamanlı olarak çarpışmadan çekildiklerine ilişkin bilgiler hatalıdır. Hülegü ile ilgili yanlış mazur görülebilecekse de Altın Orda Hanlığı'nın müthiş zaferini²⁸ göz ardı ederek mücadeleyi “berabere” bitirmeye gayret etmesi dikkatlerden kaçacak türden değildir. Bunu yapmasındaki neden, biraz önce ifade edildiği üzere, eserini kaleme alması gayesinden uzak değildi. O, eserini Papa V. Clementis'e bir Haçlı seferi planı olarak hazırlamıştı ve bu planı içerisinde İlhanlıları güçlü bir müttefik olarak takdim etmeyi amaçlıyordu. Bu açıdan bakıldığında Altın Orda zaferini açıkça ifade etmekten kaçınması, planına olan sadakatının gerçekleri ifade etmesinin önüne geçmesiyle alakalıydı. Yoksa Reşidüddin bile bu yenilgiyi bu denli gizleme gereği duymamış ve İlhanlı askerlerinin kaçıklarını açıklıkla ifade etmişti²⁹.

İlhanlı–Altın Orda kavgasından bahsettikten sonra yazar 30 yıllık dönemdeki Mengü Timur, Tuda Mengü ve Tola Buga idarelerinden bahsetmeyerek doğrudan Tokta dönemine geçer. İfadelerine göre Tokta “*Batu'nun hâkimiyetini, devletini huzur ve sükûnet içinde idare*” ediyordu³⁰. Yazar “*Kumanya'nın efendisi ve Saray adlı kentte ikamet*” eden Tokta'nın “*600.000 atlı çıkarabilecek güce sahip*” olduğunu, ancak “*Atları daha iyiyse de askerleri Çapar'ın askerleri gibi dikkat çekici özelliklere sahip*” olmadığını, “*Kimi zaman Harbende ile kimi zaman Macaristan ile kimi zaman da kendi içlerinde savaşa*” girdiğini ifade eder. Ancak yeniden en baştaki düşüncesine geri dönerek “*Ancak şimdiye kadar Tokta, ülkesini huzur içinde idare etmiştir*” der³¹. Demek ki Hayton'un gözünde Tokta'nın idaresinde Altın Orda Hanlığı güçlü ve iyi idare edilen bir devlet izlenimi vermektedir. Yazarın Altın Orda Hanlığı siyasetini iyi takip ettiği buradaki satırlarından başka Tokta zamanında Altın Orda ile Büyük Hanlık arasındaki ilişkilere dair de iki kısa ancak önemli bir kaydı paylaşmasıyla da kendisini gösterir:

Büyük İmparatorun dışında üç tane daha büyük Tatar hükümdarı vardır. Bunlardan her birisi geniş sınırlara sahiptir, ancak İmparatora boyun eğmeler ve aralarındaki anlaşmazlıklar onun tarafından çözüme kavuşturulur. Bunlardan ilki Çapar, ikincisi Tokta, diğeri ise Harbende adlarını taşımaktadır.

²⁷ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.114-117.

²⁸ Terek muharebesiyle ilgili olarak bk. J.A. Boyle, “Dynastic and Political History of the Ilkhans”, *The Cambridge History of Iran*, Vol.V, ed. J.A. Boyle, Cambridge University Press, 1986, s.353, 354; İ. Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs yay., İstanbul 2003, s.58, 59; L. Gmirya, “Vostochnoe Predkavkaz'e v XIII-XIV vv.”, *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen*, T. III, Kazan' 2009, s.493, 494.

²⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, Çevirenler İ. Aka, M. Ersan ve A.H. Khelejani, TTK yay., Ankara 2013, s.70; Rashidüddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh: Compendium of Chronicles, A History of the Mongols*, Part Two, English Translation and Annotation by W.M. Thackston, ed. Ş. Tekin, G.A. Tekin, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization 1999, s.512.

³⁰ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.95.

³¹ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.189.

*Büyük İmparatorun dışında üç tane daha büyük Tatar hükümdarı vardır. Bunlardan her birisi geniş sınırlara sahiptir, ancak İmparatora boyun eğmeler ve aralarındaki anlaşmazlıklar onun tarafından çözüme kavuşturulur. Bunlardan ilki Çapar, ikincisi Tokta, diğeri ise Harbende adlarını taşımaktadır*³².

Yazarın ifadeleri içerisinde Moğol Büyük Hanlığı ve Şube Hanlıklar arasındaki 1304 uzlaşısından bahsetmesi gerçekten büyük önem taşır ve zamanında Moğollar arasındaki siyaset ve diplomatik ilişkileri iyi bir şekilde bildiğini göstermektedir. Nitekim daha önce çeşitli yazarlar tarafından ortaya konduğu üzere Çapar ve Dua 1304 baharında Büyük Hanlığa elçilerini göndererek uzlaşısı istemişler ve ardından da 19 Eylül 1304'te Yüan hanedanının başındaki Temür Kağan'ın elçileri Çapar ve Dua ile birlikte Maraga'ya gelmişler ve burada Cengiz Han'ın dört evladı arasında bir uzlaşısı ortaya çıkmıştır³³. Bununla birlikte Korykoslu Hayton 1304'ten hemen sonra durumun değişmeye başladığını da biliyordu. Nitekim Sultan Ölceytü'den bahsederken Altın Orda-İlhanlı gerginliğini şu sözlerle aktarır:

*Harbende Büyük Asya'nın efendisidir ve Tebriz'de ikamet eder. Denilene göre savaşa girdiğinde 300.000 atlı çıkarabilir. Farklı milletlerden oluşan halkı zengin ve zahire açısından güven altındadır. Çapar ve Tokta daimi surette Harbende ile savaş halindedirler. Ancak o, topraklarını güven altında tutmaktadır. Harbende, atalarının sürekli savaşmalarının aksine Mısır Sultanı ile savaş yapmak istememiştir. Daha önce kendilerinden bahsedilen Çapar ile Tokta eğer yapabilseler onu topraklarından def etmek istemektedirler, ancak ordu ve güç açısından daha güçlü olmalarına rağmen bunda başarılı olamamışlardır. Netice olarak Harbende bu kadar büyük güce malik düşmanlarına karşı direnmiş ve ülkesini korumuştur*³⁴.

Yazar bir başka yerde daha Tokta ile Ölceytü arasındaki gerginliğe daha özel bir şekilde temas eder:

*Derbend yolundan da Tokta'nın halkı Harbende'nin topraklarına yılda altı defa saldırır, mevsim kış olsa dahi. Ancak Abaka, Siba adı verilen bir yere hendekler kazdırmış ve tahkimatlar inşa ettirmiştir. Harbende daha çok burada bulunur, özellikle de kışları. Ordu da buradadır ve düşmanın bu diyara gelmesine mani olur. Tokta'nın halkı pek çok kez gizli bir şekilde buradan geçmeyi denemiş, ancak buna muvaffak olamamıştır*³⁵.

Korykoslu Hayton'un Altın Orda Hanlığı'na dair bilgilerinin bir diğer yönü ise başkenti Saray ile ilgilidir. Yazara göre daha önceki yıllarda “son derece büyük” olan bu kent “Tatarlar tarafından saldırıya uğradı ve neredeyse tamamen yok” edilmişti³⁶. Elbette Saray kenti Batu tarafından kurulan bir kent olmasından ötürü³⁷, kurulmasından önce böylesi bir yıkım yaşaması mümkün değildi. Bununla birlikte Altın Orda Hanlığı'nın kurulduğu ilk yıllarda Bulgar kentinin başkent olarak kullanılmış olması³⁸ ve buranın da Moğol saldırıları sırasında tahrip olmasına bakıldığında³⁹, Korykoslu Hayton'un iki kenti birbirine karıştırarak Saray kenti ile aslında Bulgar kentini kast ettiği anlaşılmaktadır.

³² Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.188.

³³ Söz konusu uzlaşısı ile ilgili olarak bk. M. Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, Curzon Press, Richmond 1997, 71-72; H. Kim, “The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia”, *Journal of Central Eurasian Studies*, I, 2009, s.17.

³⁴ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.189-190.

³⁵ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.190-191.

³⁶ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.40.

³⁷ Saray Batu kenti ile ilgili olarak bk. V.L. Egorov, *İstoričeskaya geografiya zolotoy ordı v XIII–XIV. vv.*, Moskva 1985, s.114-117; İ. Kemalöglü, “Saray”, *DİA*, C. 36, s.121-122.

³⁸ Bulgar kentinin Altın Orda Hanlığı'nın ilk idarî merkezi olması hususunda arkeolojik ve yazılı kaynaklarla ilgili olarak bk. A.T. Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, s.135.

³⁹ Bulgar kentinin yakılıp yıkılması ile ilgili olarak bk. Raşid-ad-din, *Sbornik Letopisey*, Tom. II, perevod s persidskogo Yu. P. Verhovskogo, Primečaniya Yu.P. Verhovskogo, V.İ. Pankratova, Redaktsiya İ.P. Petruševskogo, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1960, s.37-38; *Lavrent'evskaya Letopis'*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom I, İzdannoe Arheografičeskoyu Komissieyu Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1927, s.460; *Letopisnyy Sbornik, İmenuemy Patriarşey ili Nikonovskoy Letopis'yu*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom X, İzdannoe Po Visočayşemu Poveleniyu Arheografičeskoyu Kommissieyu,

Kaynakça

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1999.
- Biran, M., *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, Curzon Press, Richmond 1997.
- Boyle, J.A., “Dynastic and Political History of the Ilkhans”, *The Cambridge History of Iran*, Vol.V, ed. J.A. Boyle, Cambridge University Press, Cambridge 1986, s.303-421.
- Brend, N., *At the Gate of Christendom Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary c.1000–1300*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Egorov, V.L., *İstoriçeskaya geografiya zolotoy ordı v XIII–XIV. vv*, Moskva 1985.
- Gmırya, L., “Vostoçnoe Predkavkaz’e v XIII–XIV vv.”, *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen*, T. III, Kazan’ 2009, s. 165-168.
- Gorskiy, A.A., “‘Povest o Ubiennii Batıya’ i Russkaya Literatura 70-x godov XV veka”, *Srednevekovaya Rus’*, Çast 3, İzdatel’stvo İndrik, Moskva 2001, s.191-221.
- Grousset, R., *Stepler İmparatorluğu*, çev. H. İnalçık, TTK yay, Ankara 2011.
- Halperin, C.J., “The Defeat and Death of Batu”, *Russia and the Mongols Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia*, ed V. Spinei, Editura Academiei Romane, Bucureşti 2007, s.99-113.
- Hautala, R., *Ot “Davida, Tsarya İndiy” do “Nenavistnogo Plebsa Satani”*. *Antologiya Rannih Latinskih Svedeniy o Tataro-Mongolah*, İnstıtut İstorii im. Ş. Marcanii, Kazan’ 2015.
- Hautala, R., *V Zemlyah “Severnoy Tartarii”*: *Svedeniya Latinskih İstoçnikov o Zolotoy Orde v Pravlenie Hana Uzbeka (1313–1341)*, İnstıtut İstorii im. Ş. Marcanii, Kazan’ 2019.
- Hystoria tartarorum Fratri C. de Bridia”, *Hristianskiy Mir i Velikaya Mongol’skaya İmperiya, Materialı Frantsiskanskoy Missi 1245 goda*, Kritičeskiy Tekst, Perevod s Latini S.V. Aksenova i A.G. Yurçenko, İzdatel’skaya Gruppa Evraziya, Sanktpeterburg 2002.
- Jackson, P., “The Dissolution of the Mongol Empire”, *Central Asiatic Journal*, Vol 22, 1978, s. 186-244.
- “Jizneopisanie Subedeya”, *Zolotoya Orda v İstoçnikah*, Tom Tretiy (Kitayskie i Mongol’skie İstoçniki); Perevodi s kitayskogo yazıka, sostavlenie, vvodnaya stat’ya i kommentarii R.P. Hrapaçevskogo, Tsentr po İzuçeniyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2009, s.232. 225-233.
- Kamalov, İ., *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs yay., İstanbul 2003.
- Kemaloğlu, İ., “Saray”, *DİA*, C. 36, s.121-122.
- Kim, H., “The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia”, *Journal of Central Eurasian Studies*, I, 2009, s.15-42.
- Koç, D., *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince den çeviren ve notlandıran A.T. Özcan, Selenge yay., İstanbul 2015.
- Lavrent’evskaya Letopis’*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom I, İzdannoe Arheografiçeskoyu Komissieyu Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1927.
- Letopis’ po Voskresenskomu Spisku*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdavaemoe Arheografiçeskoy Komissieyu, Tom Sedmıy, Sanktpeterburg 1856.
- Letopisniy Sbornik Imenuemy Tverskogo Letopisyu*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdenoe Po Vısoçayşemu Poveleniyyu Arheografiçeskoyu Komissieyu, Tom Pyatnatsaty, Sanktpeterburg 1863.
- Letopisniy Sbornik, İmenuemy Patriarşey ili Nikonovskoy Letopis’yu*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom X, İzdannoe Po Vısoçayşemu Poveleniyyu Arheografiçeskoyu Komissieyu, Sanktpeterburg 1885.
-
- Sanktpeterburg 1885, s.104. Ayrıca bk. D. Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.174, 176-178; A.T. Özcan, *Moğol–Rus İlişkileri*, s.63-64.

Mayorov, A.V., “K Voprosu ob İstoričeskoj Osnove i İstočnikah ‘Povest o Ubiinii Batıya’”, *Srednevekovaya Rus*, Tom 11, 2014, s.105-146.

Özcan, A.T., “Sartak Han”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı*, TKAE yay., Ankara 2014, s.172-190.

Pálóczi–Horváth, A., *Pechenegs, Cumans, Iasians Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Corvina Kiadó, Budapest 1989.

Pow, S. – Liao, J., “Subutai: Sorting Fact from Fiction Surrounding the Mongol Empire’s Greatest General”, *Journal of Chinese Military History*, Vol. 7/ 2018, s. 37-76.

Rashiduddin Fazlullah, *Jami’u’t Tawarikh: Compendium of Chronicles*, A History of the Mongols, Part Two, English Translation and Annotation by W.M. Thackston, ed. Ş. Tekin, G.A. Tekin, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization 1999.

Raşid-ad-din, *Sbornik Letopisey*, Tom. II, perevod s persidskogo Yu. P. Verhovskogo, Primeçaniya Yu.P. Verhovskogo, V.İ. Pankratova, Redaktsiya İ.P. Petruşevskogo, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1960.

Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih*, Çevirenler İ. Aka, M. Ersan ve A.H. Khelejani, TTK yay., Ankara 2013.

Simeonovskaya Letopis’, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografičeskuyu Kommissieyu, Tom Vosemnadtsaty, Sanktpeterburg 1913.

“Torre Maggioreli Üstat Roger, Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt”, *Moğollar Avrupa’da*, Hazırlayan, Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.135-218.

THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: I Year / Yıl: 2020

Article Type / Makale Türü: Araştırma makalesi/ Research Article

Doi: 10.29228/legends.44684

Submitted / Geliş Tarihi: 30/06/2020

Accepted / Kabul tarihi: 19/09/2020

Reference / Atf Bilgisi: Geronazzo, Davide; “Bassano Al Tempo Di Napoleone”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. I, 2020, ss. 20 – 51.

Bassano Al Tempo Di Napoleone

Davide Geronazzo*

Sommario

Questo studio vuole inserirsi trattare della storia sociale nell'età moderna. L'argomento che si tratta in questo saggio è il passaggio tra il XVIII e il XIX secolo, rivela come la rivoluzione francese e le guerre napoleoniche abbiano determinato una profonda trasformazione nei territori europei negli ultimi due secoli. Durante la discussione sul periodo napoleonico, sono stati quasi sempre presi in considerazione studi riguardanti gli effetti che erano avvenuti nelle grandi città e le capitali mentre meno spazio era stato dato a realtà urbane minori. Tuttavia, ci sono un certo numero di insediamenti locali che portano ancora le tracce della rivoluzione e hanno avuto la loro parte nell'epoca napoleonica. Tra queste realtà minori possiamo annoverare Bassano del Grappa, situata nella regione del Veneto nel Nord Italia, entro i confini dell'odierna provincia di Vicenza, è stata una delle regioni in cui questa trasformazione è stata vissuta in profondità. Bassano, della quale le prime notizie della sua esistenza risalgono alla fine del IX secolo d.C. Ancora oggi è una città di dimensioni contenute, circa quarantamila abitanti comprese le sue pertinenze, che per la sua posizione si è trovata a svolgere a partire dal Medioevo molte volte ad essere contesa dai potentati, che via via si sono succeduti in questa parte d'Italia fino alla Prima guerra mondiale. Essa infatti si trova ai piedi delle pianura nel punto dove il Brenta, che è uno dei maggiori fiumi dell'Italia settentrionale, uscendo dalla catena prealpina inizia il suo percorso che lo porta ad attraversare parte della pianura veneta, irrigandola mediante numerosi canali derivati da esso fino al suo immettersi nella laguna e disperdere le sue acque nel Golfo di Venezia.

Parole Chiave: Napoleone Bonaparte, Storia di Bassano del Grappa, Italia, Francia, Europa

Napolyon Zamanında Bassano

Öz

Bu çalışma modern çağda ele alınan bir sosyal tarih makalesidir. Argüman olarak, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki geçişte, Fransız Devrimi ve Napolyon savaşlarının son iki yüzyılda Avrupa topraklarında nasıl bir derin dönüşümün başlamasına neden olduğu gözler önüne serilmektedir. Napolyon dönemi ele alınırken daha çok hareketin büyük şehirlerde ve başkentlerdeki yansıması üzerine daha derinlikli çalışmalar dikkate alınmıştır. Oysa devrimin izlerini derinlemesine yaşayıp büyük dönüşümden nasibini alan oldukça fazla sayıda lokal yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Kuzey İtalya'da Veneto eyaletinde bugünkü Vicenza şehri sınırlarında bulunan Bassano del Grappa tam olarak bu dönüşümün derinlemesine yaşandığı bölgelerden biri olmuştur. İlk olarak M.S. IX. yüzyılda tarih sahnesine çıkan bu şehir adını ünlü Grappa dağından ve Aziz Bassiano'dan alan bu minik İtalyan şehri her daim sahip olduğu doğa harikası Alp Dağları manzarası, şehri ikiye bölen ve Venedik'e kadar uzanan kollarıyla bütün Veneto'yu dolaşan Brenta Irmağı, Yüksek Rönesans döneminin en ünlü mimarlarından Andrea Palladio'nun projesi olan ahşap Alp Dağlarının Askerlerinden adını alan köprüsü ve Ortaçağ'dan başlayarak yükselişe geçen ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna

* Prof. Dr., Istituto Einaudi Bassano, e-mail: geronazzo.davide@einaudibassano.edu.i, ORCID No: 0000-0002-1689-6089

kadar iktidarlarını muhafaza etmeyi başaran soylu ailelerinin geriye bıraktığı tarihsel miras ile de oldukça ünlü bir şehirdir.

Anahtar Kelimeler: Napoleone Buonaparte, Bassano del Grappa, Italya, Fransa, Avrupa

---

Bassano At The Time Of Napoleon

Abstract

This study aims to be a part of the social history of the modern era. It centers on the period between the 18th and the 19th centuries to point out how the French Revolution and the Napoleonic Wars defined a drastic change on European territories. On the discussions about the Napoleonic era, the studies about the effects of this era in the capitals or bigger cities were taken more into consideration, meanwhile the realities of the minor urban areas were neglected. However, there is a certain number of local settlements that still contain the traces of the Revolution and the Napoleonic era. Among these urban areas, we can count Bassano del Grappa, situated in the current Vicenza province in the region of Veneto in northern Italy, where this transformation can be observed profoundly. The foundation of Bassano dates back to the late 9th century A.D. and it still is a multidimensional city with 40. 000 habitants today. Because of its position, the city is always in change as it was contested by many powers until the end of World War I. The city is located at the base of the Veneto plain, in the point where Brenta, one of the biggest rivers of northern Italy, emerging from the pre-Alpine mountains starts its path and passes through the Venetian plain by irrigating it thanks to numerous canals, and leads to the lagoon and disperses in the Gulf of Venice.

Keywords: Napolion Buonapart, History of Bassano del Grappa, Italy, France, Europe

(Parte I)

(una piccola città veneta al centro dello scontro tra due grandi imperi)

Bassano, della quale le prime notizie della sua esistenza risalgono alla fine del IX secolo d.C. Ancora oggi è una città di dimensioni contenute, circa quarantamila abitanti comprese le sue pertinenze, che per la sua posizione si è trovata a svolgere a partire dal Medioevo molte volte ad essere contesa dai potentati, che via via si sono succeduti in questa parte d'Italia fino alla Prima guerra mondiale. Essa infatti si trova ai piedi delle pianura nel punto dove il Brenta, che è uno dei maggiori fiumi dell'Italia settentrionale, uscendo dalla catena prealpina inizia il suo percorso che lo porta ad attraversare parte della pianura veneta, irrigandola mediante numerosi canali derivati da esso fino al suo immettersi nella laguna e disperdere le sue acque nel Golfo di Venezia.

Fino dall'antichità preromana la vallata del Brenta era una via importante per il commercio tra il Nord e il Sud dell'Europa. Si trattava perciò di una zona strategica per coloro che dovevano transitarvi per motivi commerciali o militari. Il suo controllo era pertanto molto ambito dalle varie potenze regionali locali ed europee, dai feudatari locali ai sovrani del Sacro Romano Impero Germanico, che scendevano in Italia per essere incoronati o per cercare di tenere a freno le continue lotte nelle città del Centro-Nord della Penisola e anche ottenere donativi in denaro da esse, come fecero Federico I Barbarossa e il nipote Federico II e più tardi Massimiliano I d'Asburgo e l'imperatore Carlo V. Naturalmente essa fu spesso coinvolta (in misura più o meno ampia a seconda dei casi) nei conflitti che tormentarono l'Europa nell'età moderna e può rappresentare un paradigma applicabile a numerose altre piccole città italiane. Si è scelto di prendere in esame il periodo napoleonico perché in esso si trovano i presupposti dell'amministrazione statale come oggi noi la conosciamo e applichiamo.

Come in tutto il territorio della ex Repubblica veneta, l'insediarsi del regime napoleonico a Bassano e nel suo comprensorio fu accolto perlopiù come una disgrazia inevitabile ma della

quale si auspicava una durata il più breve possibile. Del resto, come sempre accade, la maggior parte degli uomini che vivevano, subendola quotidianamente, l'esperienza di quegli anni così pieni di rivolgimenti ne afferravano più o meno confusamente il netto distacco da quanto era stato fino ad allora, ma erano portati a rimpiangere le vecchie certezze traballanti piuttosto che a capirne la funzione generatrice di una nuova idea di Stato, di rapporti sociali ed economici rivolta ad attori diversi da quelli fino a poco prima prevalenti.

Le vicende tormentate dell'età napoleonica rappresentarono per Bassano e il suo territorio un periodo contrassegnato da un processo di complesse trasformazioni avviate e realizzate per la maggior parte in misura parziale, ma proseguite, almeno in alcuni settori, in maniera irreversibile anche nel corso della Restaurazione.

Lo scombusolamento provocato dal crollo della gloriosa ma ormai logora Serenissima e la cessione del Veneto all'Austria, non riuscirono a mandare in frantumi l'organizzazione territoriale facente capo alla cittadina (la sua secolare *podesteria*), ma richiesero la ridefinizione dei rapporti tra gli elementi costitutivi che tenessero conto di una migliore ripartizione territoriale tra alcuni degli insediamenti presenti. A imporre tali cambiamenti furono le riforme amministrative introdotte dal regime, con l'intento di uniformare le diverse regioni componenti il giovanissimo Regno d'Italia, armonizzandone le differenti strutture di governo e del territorio. Questo portò ad una ininterrotta sequenza di direttive, circolari, richieste di informazioni, di dati statistici e sollecitazioni che si protrasse fino alla fine del Regno, continuando, per taluni settori, anche nel primo periodo del rinnovato dominio asburgico. Esiste infatti una similarità di intenti, entro certi limiti, tra Francesi ed Austriaci nell'opera di razionalizzazione e ammodernamento, sentita come strumento essenziale per una maggiore efficienza di controllo territoriale sia sotto l'aspetto burocratico che quello fiscale.

1) L'amministrazione Bassanese in quel periodo.

Bassano, ancora raccolta all'interno delle proprie mura medievali e molto simile a come veniva rappresentata nei primissimi anni del Seicento nella cosiddetta "Mappa Dapontiana", e il suo comprensorio entrarono a fare parte del napoleonico Regno d'Italia, in modo ufficiale ma molto concreto, nel mese di novembre del 1805. Le avanguardie napoleoniche del maresciallo Massena erano giunte in città provenendo dall'Altopiano di Asiago già nel pomeriggio del 7 novembre, ma fu dal 25 novembre con l'arrivo in città di un reparto di lancieri polacchi che iniziò la seconda e più lunga occupazione francese, durata con la cesura della primavera del 1809, per sette anni fino all'inizio di novembre del 1813.

La città e il territorio da essa dipendente (le cosiddette *Ville al Piano* – Rosà, Rossano, Cartigliano, Cassola - e *Ville al Monte* - Pove, Solagna, San Nazario, Cismon, Primolano con la frazione di Fastro) che dal 1405 al 1797 e, ancora, dal 1798 al 1805 avevano formato la podesteria di Bassano e ne avevano condiviso le vicende compreso il trasferimento alla provincia di Treviso, stabilito dal Governo austriaco il 12 marzo 1803, rimase alle dipendenze del Capitaniato provinciale di Treviso fino al 29 gennaio 1806, quando quest'ultimo venne sostituito dal Governo provinciale provvisorio dopo che la Pace di Presburgo, stipulata in 26 dicembre 1805, aveva sancito ufficialmente il passaggio dell'Italia Nord-Orientale, dell'Istria e della Dalmazia a Napoleone. I nuovi padroni del Veneto mantennero al loro posto provvisoriamente fino alla fine dell'inverno del 1806 gli amministratori, a livello locale e provinciale, che avevano dimostrato propensione alla collaborazione (affiancandoli talvolta ad esponenti della stagione democratica del 1797-1798 ritornati ora alla ribalta), sia per gestire il passaggio da un regime all'altro senza pericolosi vuoti di potere civile sia per avere come

riferimento logistico degli organismi territoriali a cui delegare l'onere di soddisfare le continue ed esose richieste di viveri, casermaggio, alloggi e trasporti da parte dell'esercito¹.

Bassano mantenne tuttavia per un tempo più lungo il suo *Maggiore Consiglio* formato negli ultimi tempi da settanta esponenti della nobiltà locale e la *Banca* (chiamata anche *Deputazione civica*), ossia la giunta municipale, composta da diciotto consiglieri eletti annualmente tra i settanta e guidata da un presidente nominato mensilmente tra loro.

Questi amministratori erano l'espressione di una ristretta aristocrazia, frutto a sua volta della riforma del Consiglio varata nel 1726, che aveva inteso limitare la mobilità sociale verso l'alto, filtrando rigidamente l'accesso al ceto dirigente costituito da centoquarantanove famiglie appartenenti a sessantasette casati.

In tale modo le famiglie che detenevano le cariche cittadine all'inizio del Settecento erano in gran parte le stesse che governavano Bassano e il bassanese novant'anni dopo. Solo pochi esponenti della ricca borghesia o nobili immigrati da altre città (una decina) erano riusciti a entrare nel gruppo dirigente e soltanto in sostituzione di famiglie estinte o trasferitesi altrove. L'unica apertura era stata l'allargamento dagli originali sessanta a settanta dei membri del Consiglio nel giugno 1796, attuato però con l'ammettervi due esponenti per famiglia anziché uno come era in precedenza.

Sarebbe tuttavia errato presentare l'aristocrazia bassanese come un corpo statico, legato alla rendita agraria e alle funzioni di governo. Almeno un terzo dei suoi componenti (il 31,4%) era, o era stato, attivamente impegnato nelle attività imprenditoriali (lanifici, setifici, concerie, ceramiche, stamperie) e nell'esercizio delle professioni liberali (prevalentemente avvocati e medici). Altri nobili avevano sovente delle partecipazioni di capitale con imprenditori o commercianti borghesi, praticavano il notariato (fino alla riforma delle norme per accedere alla professione varata il 17 giugno 1806 da Napoleone) e traevano guadagno dall'affitto di immobili che possedevano sia in città che nei dintorni. A fianco di tutto questo c'era naturalmente anche la rendita agraria².

La preminenza nobiliare era comunque in questo periodo iniziale tacitamente avallata dal Governo che era orientato ad un conservatorismo moderato basato sul censo e non più sul sangue e perciò voleva ridurre l'ostilità ideologica delle vecchie classi dirigenti, per farne progressivamente uno strumento proprio amalgamandole ai ceti emergenti della borghesia

¹ Ottone Brentari, *Storia di Bassano e del suo territorio*, Bassano 1884, p.408, 651-659; Museo Biblioteca Archivio di Bassano del Grappa (MBABas.), Carteggio, busta (b.)1101, 1805; Michele Gottardi, *L'Austria a Venezia - Società e istituzioni nella prima dominazione austriaca: 1798-1806*, pp.48, 54, 58-59, 61-63; Livio Antonielli, I prefetti dell'Italia napoleonica. Repubblica e Regno d'Italia, Bologna 1983, pp.180-181, 183, 267, 278-279; Giampietro Berti, *Otto e Novecento*, in *Storia di Bassano*, Bassano 1980, p.119; Giacomo Sartorio Sartori, *Cronaca degli avvenimenti pubblici in Bassano dal 1796 al 1823, Opera di Jacopo Sartorio Sartori*, Giovanni Maria Gnoato, *Notizie urbane e politiche in Bassano; maggio 1796 – agosto 1841*; Carlo Zaghi, *L'Italia di Napoleone dalla Cisalpina al Regno*, in *Storia d'Italia*, Torino 1986, Vol. XVIII, pp. 367-370; MBABass. 34 D 2 12, fogli non numerati (ff.nn.); MBABass. 34 D 4 6, c.33 recto. (r.); MBABas., Casermaggio, b. 970, 1807, fasc.7 bis; MBABas., Amministrazione (Amm.), b. 967, 1807, fasc. 3; MBABas., Copialettere, 29 giugno 1807-1 gennaio 1808. Lettera del 23 ottobre 1807.

² MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasci. 6, 8; Gastone Favero, *Strutture amministrative e aspetti di vita sociale a Bassano durante la Repubblica veneta, l'esperienza democratica e la prima dominazione austriaca*, tesi di laurea, rel.Gaetano Cozzi, Università di Venezia, facoltà di Lettere e Filosofia, a.a. 1976/1977, pp.41-55, 71-76, 244, 252-253, 260-263, 273-274, 328n., 333-334; O. Brentari, *Storia*, pp.637-638, 645, 662-663; Giovanni Marcadella, *La riforma napoleonica del notariato e l'Archivio Notarile sussidiario di Bassano*, in *Giornata di studi di storia bassanese in memoria di Gina Fasoli*, Bassano del Grappa 23 ottobre 1993, pp.261-276; Nadir Stringa, *La ceramica*, in *Storia di Bassano*, Bassano 1980, pp.321-325; MBABas., Estimo Industria 1802; MBABas., Atti del Consiglio 1800-1808; MBABas., Estimo 7 settembre 1803-30 gennaio 1806; MBABas., Alfabetto per affittanzieri, 1805; MBABas., Arti e Commercio, b. 975, 1808, fasc.7; MBABas., Sanità, b. 978, 1808, fasc. Protocollo 238.

professionale, imprenditrice, proprietaria terriera e intellettuale, coi quali nel Bassanese esistevano da tempo solide relazioni.

La prima operazione in tale direzione si ebbe nel 1806 con l'applicazione del decreto organico dell'8 giugno 1805, in esecuzione del quale il *Maggiore Consiglio* modificò il suo nome in Consiglio comunale e, soprattutto, ridusse i suoi componenti da settanta a quaranta, traendoli dall'elenco dei cento maggiori contribuenti del territorio comunale. Veniva in tal modo a cessare l'elezione per privilegio di nascita, sostituito dal requisito della ricchezza che apriva le porte alla borghesia di cui alcuni membri erano più doviziosi di diverse famiglie della nobiltà, che sparirono definitivamente dal nuovo organismo di governo cittadino. Da quell'anno e fino alla fine dell'età napoleonica venne progressivamente alla ribalta un nuovo gruppo dirigente, costituito da esponenti della borghesia imprenditoriale e del ceto delle professioni liberali. A costoro con l'espandersi del territorio comunale nella campagna circostante si unirono alcuni importanti borghesi locali, i quali oltre alle attività manifatturiere e commerciali possedevano vaste proprietà fondiarie gestite con metodi capitalistici. Tra il 1808 e il 1810 la loro presenza nel Consiglio passava da un quarto ad un terzo del totale dei componenti e nel 1811 vedeva aumentare il numero degli eleggibili con l'aggregazione a Bassano di Angarano e Solagna, dove il ceto dirigente era prevalentemente borghese. Questo non intaccava definitivamente il predominio della vecchia classe dominante, ma ne poneva al suo fianco una nuova con cui confrontarsi e cercare un'intesa, avviando il processo di amalgama che durante l'Ottocento vedrà l'incrociarsi sempre più fitto tra le famiglie dei due gruppi, i quali finiranno per adottare, almeno in parte, i rispettivi valori, facendo causa comune per la difesa della loro preminenza politico-sociale.

L'apertura verso la borghesia, che ne fece così la naturale alleata della vecchia aristocrazia nella difesa degli interessi della rinnovata classe di potere, si ripercosse nei paesi del territorio sfavorevolmente sul ceto contadino. Le nuove leggi stabilirono, infatti, che le cariche comunali fossero riservate tutte a coloro che avevano i redditi maggiori e ciò se a Bassano non cambiava nulla, nei paesi del circondario escludeva i contadini e gli artigiani locali che per secoli avevano partecipato attivamente mediante l'istituto della *vicinia* alla gestione dei loro comuni, eleggendo gli *uomini di comun* e i *sindici* e *merighi* tratti dalla loro stessa classe. Ora la difesa, concreta o ipotetica, delle proprie prerogative che costoro erano riusciti a svolgere, non raramente in unione a qualche borghese proprietario terriero, nei confronti della nobiltà cittadina veniva a cessare definitivamente.

In forza alla normativa che permetteva l'elezione anche i non residenti che avevano però nel territorio una adeguata proprietà terriera, nel Consiglio bassanese entrarono gli ex patrizi veneziani Almorò Grimani, Paolo Antonio Erizzo, Girolamo Ascanio Molin (che era stato inquisitore della Serenissima e direttore della polizia austro-veneta), Girolamo e Leonardo Dolfin che andarono a unirsi ai già presenti Bartolomeo Mora, Filippo Cappello (residente a Cittadella) e Tommaso Moro. La loro partecipazione ai lavori consiliari era però molto rara, data la saltuaria presenza nel bassanese³.

Il 30 marzo 1806 Napoleone decretava l'unione del Veneto al Regno d'Italia e il 29 aprile dello stesso anno la provincia di Treviso (di cui Bassano faceva parte) assunse il nome di dipartimento del Tagliamento, a capo del quale venne nominato il prefetto milanese Giuseppe Casati. Il bassanese divenne contemporaneamente uno dei cantoni del dipartimento e componente assieme al confinante cantone di Asolo di un distretto, del quale Bassano doveva svolgere la funzione di capoluogo in maniera sempre più evidente con il passare dei mesi, ma

³ C. Zaghi, *L'Italia*, pp.299, 380, 458, 493-494; MBABas., Atti del Consiglio, 1800-1808. Sedute del Maggiore Consiglio del 24 aprile e 16 dicembre 1801 e del 7 agosto 1805; MBABas., Deliberazioni consiliari, 1808-1820; MBABas., Amm., b. 988, 1810, fasc.99; MBABas., Atti riservati, 1810-1811, fasc. Protocollo riservato 1810.

che all'inizio fu molto sfumata per non alimentare ulteriormente le resistenze municipalistiche asolane già percepibili.

Venivano istituiti sempre nel 1806 l'ufficio di stato civile (molto importante per il regime per motivi fiscali e militari) e il primo ufficio postale cittadino, con l'assunzione di alcuni portalettere che provvedevano a portare la posta fino al capoluogo dipartimentale al posto dei carrettieri come fino ad allora era stato.

Il 21 maggio venivano nominati dal dirigente dipartimentale i componenti delle municipalità dei comuni di terza classe che comprendevano tutti i paesi del cantone bassanese con l'esclusione di Rosà, formato allora da dodici quartieri con una popolazione di 8.535 abitanti, che superava di alcune centinaia di individui la stessa Bassano. La città nei primissimi anni del secolo contava 11.755 abitanti, ma la crisi economica coincidente col cambio di regime aveva provocato una contrazione delle attività manifatturiere e artigianali, inducendo artigiani e lavoratori a trasferirsi altrove con le proprie famiglie; nel 1807 la popolazione, compresi i residenti dei sobborghi esterni alla città, era pertanto stimata sulle 8.700 unità (il cantone superava di poco i 30.000 residenti).

La città fu nominata comunque dal Governo comune di prima classe (unica nel dipartimento del Tagliamento assieme a Treviso), con l'intento di ridisegnare in seguito i confini tra essa e Rosà, e le venne assegnato provvisoriamente di sovrintendere al funzionamento delle amministrazioni dei comuni di terza classe, fino alla nomina del viceprefetto e del cancelliere del censo⁴.

La primavera del 1807 iniziò con l'ampliamento della circoscrizione comunale di Bassano per garantirle una popolazione adeguata al suo ruolo di comune di prima classe (che dal 14 luglio sarebbe stata fissata in tutto il Regno in almeno 10.000 persone). Si procedette pertanto a trasferire ad essa i quartieri rosatesi di Revoltella, Villa, Prè, Baggi e una parte di Ca' Dolfin, che la circondavano da Sud-Ovest e a Nord-Est, come era stato richiesto dai Bassanesi stessi alla prefettura nel gennaio di quell'anno, con la motivazione che sulla città gravava l'onere di essere contemporaneamente capoluogo di distretto e di cantone e sede di una numerosa guarnigione militare.

L'insistenza da parte bassanese di ampliare il proprio territorio comunale si può comprendere se si osserva che nell'ottobre del 1807 gli abitanti cittadini erano scesi a 8.100 data la continua fuga di residenti, numerosi dei quali preferivano trasferirsi ad Angarano allora comune autonomo del cantone di Marostica e dipendente dal dipartimento del Bacchiglione e pertanto meno gravato da imposte e servitù militari. Un'altra conferma delle difficoltà bassanesi è data dal bilancio consuntivo del comune per il 1807 che riportava un introito totale di 52.127 lire italiane e 97 centesimi; la spesa per l'amministrazione civile ammontava a 29.909 lire e 57 centesimi e le rimanenti 22.563 lire e 40 centesimi furono tutte destinate (senza essere sufficienti) alle spese militari, cosicché nel gennaio del 1808 non restavano in cassa più fondi disponibili. C'era inoltre la questione del debito di 103.520 lire che il comune aveva coi cittadini per i prestiti da essi fatti nelle vicende belliche svoltesi tra il 1796 e il 1805 e da esso non restituiti, che gli costavano 4.918 lire venete annue di interessi⁵.

⁴ L. Antonielli, *I prefetti*, pp.278-279, 302, 306-307; Carlo Tivaroni, *Storia critica del Risorgimento. L'Italia durante il dominio francese 1789-1815*, Torino 1889, p.223; "Bollettino delle leggi del Regno d'Italia", Milano 1807, parte I, pp.348-351; MBABas., Amministrazione, b. 962, 1806, fasc.4, 8, 9, 11, 12, 13; MBABas., Amm., b. 963, 1806, fasci. 10, 14, 19; MBABas., b. 966, fasc. Decreti e notificazioni; MBABas., Amm., b. 967, 1807, fasc.8; MBABas., Amm., b. 968, 1807. Fasc. 26; MBABas., Copialettere, 29 giugno 1807-1 gennaio 1808. Lettera del 29 ottobre 1807.

⁵ MBABas., Amm., b. 967, 1807, fasc.7; MBABas., Amm., b. 968, 1807, fasc.39; MBABas., Amm., b. 974, 1808, fasc.36; MBABas., Amm., b. 973, fasc.2, 7, 8; MBABas., Amm., b. 967, 1807, fasci. 6, 11; MBABas.,

Il 21 agosto 1807 il viceprefetto Anselmi veniva nominato commissario generale di polizia del dipartimento dell'Adriatico e a sostituirlo venne chiamato il viceprefetto di Asiago, il trentenne vicentino Antonio Quadri, figlio di un esattore delle imposte, entrato nella amministrazione pubblica a Vicenza nel 1800 con gli Austriaci e destinato a divenire qualche decennio dopo uno dei maggiori studiosi italiani della scienza statistica. Quadri si insediò ufficialmente il 27 settembre, andando a risiedere nell'appartamento della casa che la Municipalità aveva scelto come sede della vice. La sua presenza in città doveva protrarsi per oltre sei anni, ma il suo rapporto con la Municipalità e i consiglieri non fu facile, data la tendenza del viceprefetto a porsi spesso in una posizione diffidente, critica e sbrigativa nei confronti degli amministratori civili, ai quali non risparmiava rampogne e minacce se non veniva eseguito al più presto ciò che lui chiedeva. La popolazione sembrava non averlo molto in simpatia, anche per aver abbandonato la città per due volte consecutive nel giro di un mese nel corso della guerra del 1809, lasciandola ad arrangiarsi con gli Austriaci. Il ritratto che ne fece nell'ottobre del 1809 l'ispettore generale della gendarmeria, il generale Pietro Polfranceschi, ci presenta un uomo intelligente e ambizioso, consapevole delle proprie capacità al punto di sopravvalutarle talvolta, ma anche politicamente infido e disposto a servire qualsiasi governo per favorire la propria carriera, cosa che probabilmente gli venne impedita, o rallentata, proprio dalla relazione al governo di Polfranceschi. Così Bassano, che all'inizio per lui rappresentava una promozione promettente, si trasformò in una specie di confino.

Dal 1807 venne istituita nella cittadina la figura del commissario di polizia che doveva occuparsi di questioni di polizia amministrativa e criminale e della sorveglianza delle opinioni politiche dei cittadini. A capo di questo istituto fu nominato l'11 novembre il giovane Giuseppe Bombardini, sostituito circa un anno dopo dal nobile settantenne Francesco Navarini, del quale era nota l'avversione mal celata verso il nuovo regime, tanto da essere accusato nel 1811 di avere esercitato il proprio incarico svogliatamente eludendo gli obblighi di sorveglianza affidatigli dalla Municipalità, tenendo costantemente sotto organico e inefficienti le pattuglie comunali e permettendo una gestione dell'annona lacunosa, per indifferenza o corruzione, tale da permettere la speculazione sui rifornimenti alimentari da parte di commercianti e fornitori disonesti. La sua morte avvenuta nell'autunno dello stesso 1811 lo sottrasse ai provvedimenti che la prefettura voleva prendere nei suoi confronti. Agli inizi di dicembre la Municipalità nominerà al suo posto il commissario Tommasoni e questa volta la scelta sarà indovinata perché egli si dimostrerà un funzionario abile e onesto.

Il 22 dicembre 1807, con la riorganizzazione territoriale dei dipartimenti veneti, il distretto bassanese assieme a quello di Castelfranco veniva assegnato al dipartimento del Bacchiglione. In tale occasione il bassanese inglobò il cantone di Quero, passato nel 1811 al dipartimento del Piave, una porzione di territorio vicentino appartenente al cantone di Marostica, che si estendeva dalle pendici dell'Altopiano di Asiago fino a comprendere a Sud Sandrigo e a Ovest Breganze e confinare con il distretto di Schio. La popolazione del nuovo distretto bassanese salì a 86.663 persone e si formò un Consiglio distrettuale che comprendeva alcuni notabili bassanesi.

Alla fine del marzo 1808 il comune di Bassano inglobava altri due quartieri rosatesi; Travettore e San Zeno e i paesi di Romano e Pove (che veniva staccato da Solagna), mentre Cassola veniva provvisoriamente unita a Rosà.

Molto sentito dall'amministrazione imperiale francese era il problema delle strade e della loro manutenzione. Lo stesso Napoleone prestò sempre attenzione a che fossero realizzate o

---

Amm., b. 987, 1810, fasc. 30; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasc. 8; MBABas., b. 979, 1808, fasc. 2; MBABas., Amm., b. 974, 1808, fasci. 14, 18; MBABas., Giudiziario, b. 977, 1808, fasc. 10.

migliorate le reti stradali italiane, ben consapevole dell'utilità di avere delle buone strade per far procedere speditamente i propri eserciti, i decreti e l'ideologia del suo regime. Bassano rientrava appieno nelle attenzioni governative dato che attraverso il suo territorio si poteva giungere brevemente nel Trentino e da lì all'Austria.

Un censimento del 1808 rilevava che il territorio comunale era intersecato da una rete viaria dall'estensione di 83.308 pertiche bassanesi (178 chilometri e 612 metri). Vi erano contenuti i tronconi di quattro strade nazionali le quali versavano in condizioni preoccupanti; le vie dei quartieri rosatesi aggregati erano perlopiù in cattive condizioni, soggette a impaludarsi e spesso invase dalle acque che straripavano dagli argini mal tenuti delle molte rogge irrigue che le costeggiavano e sovente le intersecavano, scavando nei guadi buche profonde e pericolose. I ponti erano pochi e costruiti quasi tutti in legno, ma senza parapetti e troppo stretti mentre i pochi manufatti di muratura erano in condizioni precarie e con i piloni sbriciati ed erosi dal passaggio continuo delle zattere di legname. Anche le strade cittadine erano bisognose di interventi di livellamento, rifacimento delle pendenze e riselciatura.

A partire dal 1810 le strade dei quartieri aggregati furono risistemate a spese dei proprietari delle rogge. Una seconda tranche dei lavori per il centro cittadino che prevedeva la sistemazione di tutte le strade e le piazze venne iniziata nel 1812, ma pochissimo fu alla fine fatto.

Furono inoltre avviati e parzialmente realizzati tra il 1810 e il 1812 i lavori di due strade che partendo da Bassano si dirigevano verso il Piave e sono ancora oggi, con alcune modifiche, le arterie di traffico principali del territorio. La prima (la *Strada del Molinetto*) correva ai piedi del Massiccio del Grappa, l'altra (oggi Schiavonesca Marosticana) si snodava a Sud della fascia collinare fino ad Asolo per poi proseguire verso Maser e Cornuda.

Fu istituita inoltre una Commissione all'ornato per tutelare gli edifici storici esistenti e controllare quelli in via di costruzione in modo che non rovinassero le forme caratteristiche del centro cittadino ma poco di nuovo si progettò e ancor meno fu realizzato.

Così il progettato loggiato ad archi da erigere nella Piazza San Francesco per collocarvi il mercato delle biade rimase sulla carta, come il loggiato previsto per il mercato delle verdure da costruire nella contrada Borghetti. Gran parte dei lavori pubblici furono rivolti all'adattamento a caserme, magazzini militari, uffici giudiziari o scuole di monasteri soppressi e chiese sconsecrate, del Palazzo Pretorio e del Fontico dentro il castello superiore.

Attenzione fu posta anche al completamento del *Passeggio Pubblico alle Fosse*, con il quale alla fine del secolo precedente Bassano aveva voluto mostrare, nel suo limitato respiro, l'adesione ai nuovi canoni urbanistici adottati da alcune grandi città europee. Si provvide ad eliminare alcune costruzioni che lo deturpavano, a piantare nuovi alberi, a collegarlo con il boschetto posto a Sud dell'ex convento dei Riformati (corrispondente oggi a Via Chilesotti), abbattendo una parte del muro di cinta verso la Fosse ed erigendo un muro a Nord del boschetto per separarlo dagli orti dell'ex convento. L'unico, ma il più importante, intervento edificativo ex novo fu in quel periodo il teatro progettato dall'architetto e costruttore Bauto, il cui cantiere era stato avviato nell'estate del 1804 e fu completato nel 1812, mentre un'altra sua opera (modesta in realtà), il Corpo di guardia austriaco addossato alla parete settentrionale della chiesa di San Francesco, veniva realizzato entro il 1805⁶.

⁶ O. Brentari, *Storia*, p.672; Fabio Mutinelli, *Annali delle provincie venete dall'anno 1801 al 1840*, Venezia MDCCCXLIII, pp.50-52n; "Bollettino delle leggi del Regno d'Italia", Milano 1807, parte III, pp.1401-1409; G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, anno 1808, ff. nn. Giuseppe Maria Pilo, *Disegni di Giacomo Quarenghi e dei Gaidon*, Bassano del Grappa 1964, pp.20-31; Agostino Brotto Pastega, *Palazzo Scolari Marin*, in *Interni Bassanesi*, Bassano del Grappa 1996, pp.299-301; Ibidem, pp.220-223, 256-257; Paola Bittante, *Palazzo Sturm*,

Dal punto di vista amministrativo, si è già rilevato in precedenza che la vecchia Deputazione civica col cambio aveva modificato il proprio nome in Municipalità secondo i voleri del nuovo regime ma aveva mantenuto gli stessi componenti aristocratici, continuando imperturbata in questo modo fino al 1808. Gli uomini della Municipalità appartenevano ad un gruppo di famiglie che compare con gli stessi esponenti in tutte le giunte a partire almeno dal 1798 (Agostinelli, Baggio, Baseggio, Caffo, Capovilla, Compostella, Crestani, Golini, Gosetti, Remondini, Roberti, Stecchini, Tattara), affiancati a dei consiglieri che cambiavano ad ogni elezione per dare l'impressione della rotazione delle cariche. L'idea che se ne evince è che all'interno del ristretto ceto dirigente nobile, esistesse un gruppo di individui che formava una elite primeggiante non tanto per le proprie sostanze ma per il prestigio e l'autorevolezza di cui godevano all'interno dei clan parentali nobiliari, delle cui istanze si facevano portavoce nell'amministrazione.

La lunga sopravvivenza della stessa giunta fu dovuta anche alle molte difficoltà incontrate dal prefetto Casati nel portare il dipartimento del Tagliamento al livello di organizzazione di quelli lombardi ed emiliani, di più antica costituzione. Dopo un biennio, delle molte cose avviate ben poche erano in via di completamento e ciò consigliò probabilmente di lasciare al proprio posto nella seconda città dipartimentale degli amministratori con una buona esperienza di governo e disposti a collaborare, che avevano dato ripetute garanzie di moderazione sociale⁷.

All'inizio di quell'anno si giunse finalmente ad applicare la legge che prevedeva per i comuni di prima classe una giunta formata da sei savì e un podestà, destinata a durare tre anni e a rinnovare parte dei savì annualmente. In realtà data la continua espansione territoriale di Bassano, la mole di impegni da espletare diveniva sempre più gravosa e ai sei savì previsti erano affiancati degli "aggiunti" nominati in numero variabile dal Consiglio⁸.

Il 3 giugno, che si dimostreranno affidabili per il Governo italico non schierandosi dalla parte degli Austriaci, affrontare dalla primavera all'autunno del 1809 la grave emergenza causata dalla guerra austro-francese combattuta anche dentro la stessa Bassano, le conseguenti rivolte popolari nei paesi del distretto e le incursioni di bande di insorti tirolesi, che la costringeranno a pensare a ben poco che non sia la continua ricerca di rifornimenti per le truppe amiche e nemiche e la popolazione, per cui le casse comunali risulteranno prosciugate e si dovrà ricorrere ai prestiti dei cittadini.

Nell'autunno dello stesso 1809, infatti, non era ancora stato possibile raccogliere completamente l'imposta censuaria e la tassa personale che avrebbero parzialmente coperto il disavanzo del bilancio, data l'esasperazione della popolazione. Questa si manifestò chiaramente quando gli incaricati del ricevitore comunale della diretta si recarono nelle

---

in *Interni Bassanesi*, Bassano del Grappa 1996, pp.182-185; MBABas., Amm., b. 974, 1808, fasc. 15; MBABas., Anagrafe, b. 975, 1808, fasc.1; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasci.8, 36; MBABas., Amm., b. 994, 1811, fasc. 24; MBABas., Amm., b. 974, 1808, fasc.3, Acque e ponti; MBABas., Acque, ponti e strade, b. 986, 1810, fasci. 11, 22; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1809; MBABas., Acque, ponti e strade, b. 986, 1810, fasci. 7, 14, 20; MBABas., Acque, strade, ponti, b. 999, 1812, fasci. 15, 18; MBABas., Oggetti diversi, b. 1003, 1812, fasc.12.

⁷ MBABas., Atti del Consiglio,1800-1808. Sedute del Maggior Consiglio del 7 e 10 agosto1805; L. Antonielli, *I prefetti*, pp.301-303; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 16 maggio e 25 settembre 1808.

⁸ MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 16 maggio e 25 settembre 1808, e del 15 aprile 1809; MBABas., Amm., b. 988, 1810, fasc.84; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1809; MBABas., Amm., b. 969, 1807, fasc.27; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasc.10; MBABas., b. 976, 1808, fasc.1 Consiglio; MBABas., Amm., b. 1000, 1812, fasc.24; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 16 maggio e 25 settembre 1808; MBABas., Amm., b. 974, 1808, fasc.12.

abitazioni di oltre quattrocento morosi per pignorarne i beni e ne furono malmenati e scacciati in modo tale da costringere la Municipalità a chiedere l'intervento della gendarmeria e della guardia nazionale.

Sempre nello stesso anno venne riformata completamente la Municipalità con l'ingresso di ulteriori appartenenti alla borghesia, che nel corso degli anni successivi con il rinnovarsi delle giunte finiranno per ricoprire un terzo dei componenti e mantenersi in tale misura fino ad oltre la fine del Regno italico.

Il 1810 rappresentò l'anno del ritorno graduale all'ordinaria amministrazione, tuttavia le conseguenze economiche della guerra da poco trascorsa si facevano ancora sentire, come dimostra la difficoltà che si incontrava nel reperire cereali alimentari i cui prezzi erano notevolmente aumentati, tanto da fare imporre un calmiera dei prezzi e ricorrere a continui controlli per evitare le possibili speculazioni, nel timore che si riaccendessero le contestazioni popolari.

Dal primo gennaio 1811 entrarono a fare parte del comune di Bassano i paesi di Solagna a nord, Cassola a sud-ovest e Angarano a ovest, portando l'estensione comunale intorno alla metà di quella dell'intero cantone e accrescendo la popolazione di circa altre 5.000 unità (quella cittadina, compresi i borghi Margnano e Leon, veniva censita nello stesso anno in 6.600 abitanti). La tradizionale predominanza bassanese su territorio circostante è provata dall'elenco stilato in quella occasione per eleggere i quaranta componenti del nuovo Consiglio comunale. Degli ottanta nominativi riportanti i maggiori proprietari terrieri delle località neo aggregate, la stragrande maggioranza era data da residenti bassanesi (tra cui numerosi ex appartenenti al cessato Maggiore Consiglio) ai quali si univano alcuni possidenti veneziani⁹.

Nel 1812 divenne vice podestà un giovane esponente (31 anni) rappresentante della borghesia Bassanese che si mostrava sempre più avanzante nella società cittadina, il savio Giuseppe Bombardini che divenne in poco tempo in effetti il podestà di Bassano fino al 1814. Assumendo il nuovo incarico, Bombardini ben rappresentava la rapida ascesa della borghesia e l'influenza che essa ormai esercitava nel territorio, tanto da avere un proprio esponente alla guida del capoluogo distrettuale.

Egli si mise con entusiasmo a svolgere il proprio incarico, fornendo ripetute prove di dinamicità. Forti furono, ad esempio, il suo impegno per l'ampliamento della rete di scuole elementari pubbliche create ex novo dal 1808 e per la rinascita del ginnasio cittadino (nucleo del futuro liceo classico) e l'attenzione all'ampliamento e al miglioramento dell'assistenza sanitaria comunale. A lui si deve l'illuminazione pubblica in città che prima non c'era mai stata, costituita con l'installazione di lampioni alimentati a olio lungo le strade del centro e dei borghi Leon e Margnano, mantenuti con l'imposta di un centesimo di lira per ogni libbra di olio acquistata dai cittadini. Interessante è il fatto, poco usuale, che il progetto fu sottoposto al parere di tutta la popolazione e attuato solo dopo averne ottenuto il consenso.

Durante il 1813 il distretto venne coinvolto nelle vicende che si accompagnarono alla caduta del Regno italico e negli ultimi giorni di ottobre il cantone bassanese fu teatro di combattimenti tra i Franco-Italiani in ritirata e gli Austriaci, i quali alla fine rimasero padroni del campo. Costoro mantennero al loro posto tutti gli amministratori, tranne i giudici del tribunale di prima istanza e il viceprefetto Quadri che si erano allontanati al seguito dell'Armata italiana. Quadri, rendendosi conto dell'errore commesso, era poi ritornato a

⁹ Augusto Sandonà, *Il Regno Lombardo-Veneto, 1814-1859. La Costituzione e l'Amministrazione*, Milano 1912, p.236; MBABas., Truppa, b. 984, 1809, fasc.4; MBABas., Ricevitoria comunale, b. 982, 1809, fasci.1, 2; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Seduta del Consiglio comunale del 15 ottobre 1809; MBABas., Atti risevati, b. 998, 1810-1811, fasc. Protocollo riservato 1810; MBABas., Amm., b. 988, 1810, fasci. 78, 84; MBABas., Sanità, b. 923, 1814, fasc.3.

Bassano ma dopo poco tempo, verso la metà del marzo 1814, venne ufficialmente dimissionato. Nel frattempo il Bombardini aveva affrontato le continue emergenze legate al conflitto e sostenuto anche le funzioni di viceprefetto, carica che gli fu affidata formalmente come viceprefetto delegato il 20 marzo 1814. Al suo posto venne nominato podestà provvisorio un altro borghese: Giovanni Battista Cimberle, che resse la città e il suo territorio fino al mese di novembre.

L'ordinamento amministrativo napoleonico rimase in vigore anche dopo l'unione del Veneto all'Austria avvenuta 12 giugno 1814, fino all'emanazione dell'Atto costitutivo del Regno Lombardo-Veneto del 7 aprile 1815 che, ristabilendo le circoscrizioni comunali nei confini in cui erano al primo gennaio 1813, annullava le aggregazioni disposte il primo marzo 1814. Successivamente venne ripristinata l'autonomia di tutti i comuni inglobati a Bassano dal 1807 con l'eccezione di Angarano.

Nel febbraio 1816 l'organizzazione amministrativa italiana fu definitivamente sostituita da quella austriaca che in diversi aspetti le assomigliava. Il nuovo Consiglio cittadino, Bassano ebbe in quell'anno il titolo di *Città Regia*. Gli Austriaci presero atto, inoltre, che oramai si era formata anche a Bassano una nuova classe dirigente locale, costituita dalla commistione sempre più evidente tra nobiltà e alta borghesia, lasciando a quest'ultima l'accesso alle cariche pubbliche, cosa che permetterà a Giuseppe Bombardini di compiere una lunga e brillante carriera che andrà ben oltre alla dimensione locale¹⁰.

2) *L'apparato economico e quello fiscale.*

Bassano aveva da secoli un ruolo importante nella produzione artigianale e manifatturiera e, sebbene già a partire dagli ultimi due decenni della Repubblica Veneta si fossero fatti sentire i primi segnali di una flessione dei suoi commerci, essa era rimasta un punto di riferimento economico tra i principali della pedemontana veneta ancora in età napoleonica. Tuttavia tra il primo e il secondo decennio del XIX secolo la contrazione del potenziale produttivo divenne sempre più evidente in tutti i comparti.

Al momento del passaggio dalla dominazione austriaca a quella francese nel comune bassanese operavano diverse manifatture, numerose delle quali disposte lungo la riva sinistra del Brenta dal borgo Margnano fino al Porto di Brenta, che impiegavano da uno fino a qualche decina di lavoranti, con l'eccezione della stamperia e calcografia dei Remondini che dava lavoro a poco meno di quattrocento persone (trecento uomini, sessanta donne e venti bambini), alle quali si aggiungevano i trenta lavoranti della cartiera, che poteva vantare ancora, sebbene in crisi da qualche tempo, un importante mercato nazionale e internazionale. Le trentasette (ma quelle di cui ci sono pervenuti i dati sono trentacinque) ditte registrate impiegavano complessivamente 841 dipendenti (543 uomini, 268 donne e 30 bambini). C'erano, in ordine di grandezza per impiegati e produzione per ciascun settore, la manifattura di panni di Girolamo Marinoni, quelle di mezzelane di Lorenzo Folo (la maggiore con 21 dipendenti e 800 pezze annue prodotte), di Osvaldo Conte, dei fratelli Fabris, di Giovanni

¹⁰ A. Sandonà *Il Regno*, pp.63, 77, 79, 119; O. Brentari, *Storia*, p.776; Marco Meriggi, *Il Regno Lombardo-Veneto*, Torino 1987, p.60; G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn; Mario Infelise, *I Remondini di Bassano-Stampa e industria nel Veneto del Settecento*, Bassano del Grappa 1992, capitolo VII; MBABas., Amm., b. 1000, 1812, fasc.24; MBABas., Polizia, b. 1003, fasc.31; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 6 aprile, 7 e 20 settembre 1814; MBABas., Oggetti diversi, b. 925, 1824, fasc. 21; MBABas., Amm., b. 21, 1814, fasc.31; MBABas., Amm., b. 988, 1810, fasc.84; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 25 settembre 1809 e del 4 aprile 1814; MBABas., b. 976, 1808, fasc.1, Consiglio; MBABas., Amm., b. 1000, 1812, fasc.24; MBABas., Amm., b. 974, 1808, fasc.12; MBABas., Protocollo generale 1812; MBABas., Amm., b. 987, 1810, fasc.42.

Battista Chemin, di Andrea Moranda, di Giuseppe Marcolin, di G. Ferraro; quella di mezzelane, *droghedine* tele e cotoni di proprietà di Andrea Brun. Le tre filande di tele, lino e canapa impiegavano solo manodopera femminile e appartenevano rispettivamente a Giacomo Rizzo e ai già citati fratelli Fabris e a Giovanni Battista Chemin, mentre la realizzazione di cappelli (di pelliccia e di feltro) era effettuata dalle ditte di Giacomo Medis, di Tommaso Gianese e di Gaetano Barbieri. Nutrito era il numero delle concerie attive e dove lavoravano solo uomini a partire da quella dei fratelli Jonoch e proseguendo con quelle di Bartolomeo Maello, della società Bombardini e Berti, dei fratelli Maello, di Michele Vendramin, di Antonio Barbieri, di Giuseppe Crescini, di Francesco Baggio e di Giovanni Miller. Quattro erano le manifatture di candele: la ditta Bortignon e Cimberle per quelle di cera e le ditte di Girolamo Locatelli, Domenico Scremin e Gaetano Gnoato per quelle di sego. La tradizionale produzione di terrecotte e ceramiche era svolta dalla manifattura di Giovanni Battista Fabris situata all'interno del dismesso convento di Santa Caterina, prospiciente al prato omonimo, e da quella di proprietà di Giuseppe Mattarolo. Trenta dipendenti aveva Giacomo Rizzo nella sua azienda che lavorava 46.00 libbre di ferro all'anno. Oltre a quelle dei Remondini, in città c'erano la stamperia di Basilio Baseggio che dava lavoro a otto persone e la calcografia di Antonio Suntach che ne aveva dodici.

Alle attività elencate si devono aggiungere le filande citate in precedenza, le tintorie situate nei pressi del ponte. Produttore di mezzelane, *droghedini*, tele e cotoni era inoltre il *Luogo Pio* (Istituto Pirani) che si manteneva anche col lavoro di ventiquattro sue ospiti. Nei documenti compaiono anche la manifattura di panni di Francesca Negri e quella di lavorazione del ferro di Giuseppe Nale, ma di nessuna delle due si hanno altri dati oltre alla indicazione della loro esistenza.

Nel 1808 tutte queste attività erano in evidente sofferenza, dato che ciascuna di loro aveva ridotto la propria produzione annua spesso di un terzo o, in diversi casi, della metà, accompagnando il licenziamento di molti lavoranti. Il caso più eclatante fu quello della ditta Remondini che licenziò in un biennio 195 dipendenti, 170 dei quali erano uomini. In quell'anno pertanto, erano ancora impiegati nella aziende bassanesi 432 lavoranti, poco più della metà di due anni prima, suddivisi in 280 uomini, 156 donne e 26 bambini. La maggiore tenuta dell'occupazione femminile e minorile si spiega con il fatto che i salari di queste due categorie erano nettamente inferiori a quelli dei maschi adulti e determinate lavorazioni non era necessario che fossero affidate esclusivamente a uomini.

La crisi che colpiva le manifatture venne motivata dagli amministratori cittadini con l'imposizione voluta da Napoleone del cosiddetto *Blocco continentale*, che avrebbe dovuto danneggiare l'Inghilterra impedendole di commerciare con l'Europa, mentre sortì in buona parte l'effetto contrario di penalizzare i territori soggetti all'impero napoleonico, privando molti settori manifatturieri delle materie necessarie alla realizzazione della loro produzione. A Bassano si lamentavano, ad esempio, la mancanza del cotone grezzo da trasformare in tessuti, dei coloranti per le tintorie e per le stamperie e calcografie, del pellame per le concerie e quel poco che arrivava aveva prezzi nettamente superiori che in precedenza, facendo aumentare i costi di produzione e togliendo concorrenzialità ai manufatti bassanesi, soprattutto quelli legati a mercati popolari, nei confronti di quelli esteri a partire magari proprio dalle cotonine inglesi. A parziale compensazione delle difficoltà di approvvigionamento si sviluppò anche nel bassanese un fiorente contrabbando di prodotti vietati, nel quale si sospettava fossero in qualche misura coinvolti mercanti e imprenditori locali e che nel 1810 aveva portato all'arresto di alcuni dipendenti della dogana cittadina, facenti parte di una rete che attraverso la dogana di Verona giungeva aldilà delle Alpi. Non è questa la sede per un'analisi più dettagliata delle dinamiche economiche bassanesi (e non solo) di quel periodo, ma si deve rilevare come, anche se non è l'unica, la guerra commerciale napoleonica sia una causa della

stagnazione imprenditoriale locale che si tradusse nella progressiva messa ai margini del mercato della produzione bassanese. Al momento della riapertura dei mercati internazionali Bassano si trovò con un parco manifatturiero invecchiato e diminuito, con sbocchi commerciali più ristretti di un decennio prima e in buona parte occupati da centri produttivi più avanzati tecnologicamente. Il ceto imprenditoriale era andato inoltre orientandosi verso altre fonti di investimento e di guadagno e tutto ciò contribuì a condannare la città a ricoprire a lungo un ruolo secondario nello sviluppo industriale veneto, dal quale uscirà solo nel XX secolo.

Un esempio noto di tale decadenza la si trova nelle vicende della stamperia dei Remondini, che nel 1809 produsse un solo libro, dove già prima della crisi non si era avuta l'accortezza di tenere il passo con il rinnovamento dei metodi di produzione e di confezione della carta che si stavano diffondendo rapidamente in Francia e Inghilterra. Dopo il 1815 essa ebbe una lieve ripresa della produzione che tuttavia si andò perdendo nel giro di pochi anni e, pur conservando ancora la sua fama internazionale, procedette stentatamente e miopemente fino alla presa d'atto della sua impossibilità di continuare a operare e alla liquidazione definitiva nel 1861¹¹.

Al di fuori del circuito cittadino la base dell'economia bassanese era data dall'agricoltura, dei proventi della quale viveva la maggior parte della popolazione come era ancora la norma per tutti gli stati dell'epoca.

La campagna bassanese si presentava in quel periodo in pianura suddivisa tra grandi e medi proprietari (in gran parte ex patrizi veneti e nobili locali), con la prevalenza nella gestione della concessione di fondi a mezzadria o della conduzione diretta su altre forme quali l'affittanza (anch'essa comunque ben presente) o l'affidamento ad agenti. Nella vallata del Brenta prevaleva invece la figura del piccolo e piccolissimo proprietario aggrappato alla propria terra, la rendita della quale veniva integrata prendendo a *livello* appezzamenti appartenenti ai beni comunali o con l'emigrazione stagionale in cerca di lavoro in località dei dintorni o più lontane.

Le colture di pianura preminenti erano quelle miste della vite a filare alberato e del frumento, del mais e dell'avena, ai quali era associata la presenza di prati artificiali. I pendii montuosi erano lasciati a bosco o tenuti a prato e usati per il pascolo.

La scarsità d'acqua a cui, nonostante le rogge irrigue derivate dal Brenta, andava soggetta molta parte della campagna bassanese rappresentava un problema sentito vivamente nel territorio e ostacolava la presenza di prati naturali.

Per avere il maggior raccolto possibile si faceva ampio ricorso a concimazioni ripetute, senza però tenere conto se la tipologia del terreno fosse o meno adatta a una determinata coltura. I maggiori proprietari (in prevalenza veneziani) come Girolamo Dolfin che possedeva oltre 234 ettari, Girolamo Ascanio Molin (poco più di 203), Elisabetta Corner Grimani (circa 190), Paolo Antonio Erizzo (126) erano adagiati nella tradizione della rendita assenteista, anche se bisogna dire che il maggiore produttore di grappa era in quel periodo il Dolfin. Esistevano tuttavia tra quelli che possiamo definire possidenti medio grandi, alcuni che stavano sperimentando nuove tecniche agronomiche per ottenere rese migliori, che avevano introdotto la rotazione tarelliana al posto della concimazione indiscriminata, avviato la semina del trifoglio, dell'erba medica, del guado eliminando il *cinquantino* (secondo raccolto di granturco), diviso cerealicoltura e viticoltura ponendole ciascuna in terreni ad esse adatti,

¹¹ MBABas., Prospetto delle principali manifatture bassanesi, presentato il 25 settembre 1808 dal podestà di Bassano al viceprefetto Antonio Quadri; MBABas., Arti e commercio, b. 975, 1808, fasc. 7; MBABas.,Giudiziario, b. 989, 1810, fasc. 1; MBABas.,Giudiziario, b. 995, 1811, fasc. 2.

rompendo l'antico metodo della piantata mista che impoveriva progressivamente il terreno. Posero anche attenzione all'allevamento importando nuove razze bovine e ovine. Tra costoro ricordiamo Francesca Negri (proprietaria di 122 ettari e che tentò l'allevamento di una decina di pecore merinos fatte giungere dalla Spagna), Francesco Parolini (oltre 84 ettari), il podestà Leonardo Stecchini (49 ettari) e qualche altro nobile e borghese locale.

Si era ancora ai primi passi del rinnovamento e ci sarebbero voluti molti anni prima che l'agricoltura bassanese iniziasse a porsi al passo degli esempi che provenivano da altre regioni italiane, uscendo poco alla volta dall'arretratezza in cui in gran parte si trovava.

Una integrazione ai redditi della popolazione rurale proveniva dalla presenza in quasi tutti i comuni del cantone dei cosiddetti *beni comunali*, ossia terreni di quantità variabile da un paese all'altro che appartenevano tradizionalmente da diversi secoli al patrimonio di ciascun comune per essere affittati, annualmente o per periodi molto più lunghi, utilizzati come pascolo del bestiame appartenente alle famiglie che da tempo risiedevano in paese (gli *antichi originari*), lasciati alla libera raccolta di fieno o legna oppure destinati ad usi dettati dalle loro caratteristiche. Dopo le ingenti alienazioni a privati fatte dalla Repubblica veneta soprattutto nel XVII secolo, all'inizio dell'Ottocento in pianura tali beni erano ridotti ormai a poca cosa mentre quelli posti nelle zone montuose si erano maggiormente conservati, grazie soprattutto alla loro scomoda posizione o alla scarsa fertilità del terreno che li rendevano poco appetibili per i privati. A Bassano i beni comunali erano il Prato Santa Caterina (*della Fiera* secondo la definizione dell'epoca), il Viale delle Fosse e i bordi delle strade¹².

Eppure la proprietà terriera venne vista da molti degli imprenditori che stavano subendo la crisi delle attività manifatturiere, come un investimento sicuro di capitali per ottenere dei buoni profitti. Questo perché le continue guerre che si susseguirono in Europa nel primo quindicennio del secolo fecero costantemente aumentare sia la richiesta di generi alimentari che di prodotti agricoli destinati ad altre lavorazioni, portando buoni guadagni ai produttori.

Nonostante la complessiva arretratezza della conduzione agricola, non solo nel bassanese ma in generale in tutto il Veneto, era la terra una delle maggiori fonti di risorse finanziarie del Regno italico, che fece sempre gravare su di essa nel corso degli anni le sue continue richieste tributarie.

Nel 1807 furono pertanto avviate le operazioni di proseguimento dell'aggiornamento del catasto territoriale veneto, iniziate qualche anno prima dagli Austriaci per creare un estimo provvisorio delle proprietà più aderente alla realtà del precedente risalente al 1740. Nell'estate del 1807 giunsero pertanto a Bassano l'ingegnere Zerbi e i suoi assistenti, per procedere alle operazioni di rilevamento necessarie alla stesura delle nuove mappe catastali. Tuttavia il poco tempo a loro disposizione in relazione alla grande mole di verifiche e misurazioni da effettuare, li spinse a fare riferimento sovente al citato catasto veneto settecentesco, divenuto ormai obsoleto e comunque viziato in origine da imprecisioni, ponendolo a confronto con le notifiche presentate dai proprietari di fondi e immobili nel 1805. Si fece ricorso alle perticazioni (ossia le effettive misurazioni dei fondi e degli immobili) solo nei casi dubbi o in mancanza totale di dati. Il decreto vicereale del 13 aprile 1807 stabiliva che tutti i comuni dei dipartimenti indicati dal decreto stesso, tra cui il Tagliamento, dovessero dotarsi di una mappa

¹² Marino Berengo, *L'agricoltura veneta dalla caduta della Repubblica all'Unità d'Italia*, Milano 1963, pp.127-134, 227-264, 284-304; Giovanna Trevisan, *Proprietà e impresa nella campagna vicentina all'inizio dell'Ottocento*, Venezia 1981, pp.51-52, 69-75; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasc. 6; MBABas., Truppa, b. 1104, 1813, fasc. 14; MBABas., Amm., b. 963, 1806, fasci. 15, 22; MBABas., Amm., b. 967, 1807, fasc. 3; MBABas., Amm., b. 993, 1811, fasc. 9; MBABas., Amm., b. 968, 1807, fasc. Miscellanea; MBABas., Amm., b. 987, 1810, fasc. 18; MBABas., Amm., b. 1000, 1812, fasc. 56; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasc. 6; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1808.

topografica in scala 1: 2000 che abbracciasse la loro intera estensione. Ogni comune doveva inoltre fornire alloggio assistenza ai tecnici governativi, che a Bassano furono ospitati a Ca' Rezzonico, e sobbarcarsi un decimo delle spese totali dell'operazione, ammontanti per tutto il distretto a 2.052 lire italiane e 89 centesimi.

Alla metà di novembre il nuovo censimento fondiario era un fatto compiuto, tuttavia fu necessario giungere al 1809 perché l'imposta fondiaria non operasse più la tradizionale distinzione tra fuochi veneti ed esteri e al 1810 perché essa fosse calcolata sui dati del nuovo catasto provvisorio.

I proprietari terrieri avevano costantemente manifestato una "sensibilissima renitenza" a notificare i propri beni, occultandone sovente ampiezza e rendita reale, costringendo la Commissione dipartimentale per il censo del Tagliamento, da cui il cantone continuò a dipendere fiscalmente dopo il suo trasferimento al dipartimento del Bacchiglione fino al 1811, a continui accertamenti e confronti; inoltre, durante la guerra del 1809 in diverse località del Tagliamento le popolazioni insorte distrussero le mappe e i sommarioni catastali, ostacolandone ulteriormente l'opera. Infine, altri impacci e rifacimenti furono imposti dal decreto vicereale del 10 febbraio 1809, il quale stabiliva che tutti i fondi censiti fossero intestati ai possessori effettivi, che nel caso di terreni ceduti in affitto o a livello erano i conduttori.

A Bassano per ogni 100 lire di rendita attribuita ai fondi, i proprietari dovevano pagare di imposta 2 lire e 9 centesimi, ai quali si associava una sovrimposta censuaria introdotta a beneficio della casse dipartimentali. Il rinnovo del catasto comportò pertanto un aumento sensibile della tassazione prediale, il cui gettito passò dalle 3.259 lire e 995 centesimi del precedente periodo austriaco alle 19.564 lire e 61 lire del 1812 (ma bisogna anche tenere conto del costante ampliamento del territorio comunale avvenuto a partire dal 1807) e alle preventivate ma solo parzialmente raccolte (a causa della guerra e della fine del Regno italico) 36.502 lire e 88 centesimi del 1813.

Il ritorno all'Impero asburgico non comportò all'inizio nessuna riduzione di tale peso fiscale, ma l'oggettiva constatazione delle gravi situazioni economiche del cantone bassanese che nel solo periodo 23 ottobre-17 novembre 1813 aveva speso 95.924 lire italiane e 96 centesimi per il mantenimento dei reparti austriaci di passaggio, indussero il prefetto provvisorio del Bacchiglione, il conte Tornieri, in occasione dell'imposizione il primo dicembre di quell'anno di un'ennesima tassa straordinaria, a concedere alla città a titolo di sussidio di trattenersi 50.000 delle 77.691 lire italiane e 41 centesimi (60.642 lire e 82 centesimi dei quali raccolti con l'imposta prediale) che la sua popolazione doveva pagare. Successivamente il Governo austriaco, tenendo conto della situazione in cui si trovava tutto il Veneto, ridusse il valore imponibile dei beni immobili della regione da 94.264.202 scudi milanesi a 81.591.285 nel 1814 e a 85.136.231 (392.292.059 lire italiane) nel 1815¹³.

Il resto della tassazione diretta era costituito dall'imposta personale, da quella sulle professioni liberali e dall'imposta sulle arti e il commercio, introdotte nel 1807 in sostituzione delle *colte* dei dazi e delle *dadie* dell'età veneziana che erano state mantenute dall'Austria, il cui gettito rimase sempre nettamente inferiore di quello derivato dalla prediale¹⁴.

¹³ A. Sandonà, *Il Regno*, pp.57-58, 62, 228-229, 230, 236; M. Berengo, *L'agricoltura*, pp.30-32, 35-36; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1808; MBABas., Amm., b. 968, 1807, fasci. 14, 35; MBABas., Censo, b. 976, 1808, fasc. 3; MBABas., Imposte, b. 971, 1807, fasc. 7; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasc. 8; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 26 febbraio 1809; MBABas., Amm., b. 1001, 1812, fasc. 51; MBABas. Imposte, 1813, fasc. 83.

¹⁴ A. Sandonà, *Il Regno*, pp.56, 246; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasci. 8, 9; MBABas., Amm., b. 987, 1810, fasci. 1, 23; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 25 giugno

3) Bassano luogo militare.

A causa della sua posizione che controllava da una parte la strada che dal Veneto portava al Trentino (chiamato allora spesso Tirolo meridionale) austriaco e dall'altra il corso del Brenta, altra via percorribile nei collegamenti Nord-Sud almeno fino al confine di Primolano e soprattutto verso la campagna padovana, Bassano era stata sempre sede di una contenuta guarnigione militare che però non era mai gravata molto sull'economia locale. Le cose iniziarono a cambiare prima con la campagna napoleonica del 1796-1797 con le continue richieste di viveri, casermaggio, denaro da parte dei diversi eserciti che si fronteggiarono ripetutamente nel territorio e in misura più contenuta, ma con l'instaurarsi di un obbligo costante, con l'avvento della prima dominazione austriaca a partire dal 1798 (nel periodo 1 agosto 1804-1 luglio 1805) la guarnigione austriaca era costata per l'alloggiamento e per il mantenimento 34.957 lire venete e 14 soldi. Ciò aveva indotto gli amministratori cittadini a riunire in un'unica commissione militare le due che erano state istituite fin dal 1798, le quali si erano occupate rispettivamente della gestione dei trasporti e dei magazzini militari e dell'alloggiamento dei reparti di passaggio e di stanza nella città. Come era successo nelle due guerre precedenti, l'arrivo nell'autunno del 1805 delle truppe francesi si accompagnò a requisizioni di ogni genere e imposizioni di guerra che erano delle vere e proprie estorsioni praticate su larga scala dai comandi militari francesi, come le 47.000 lire venete in oro e argento chieste dal generale Partouneaux alla cittadinanza e le 171.659 lire venete in moneta e generi che tutto il bassanese dovette versare al generale Massena¹⁵.

Inoltre venivano stanziati a Bassano prima una parte della divisione Seras, poi (nel corso del 1806) il 25° reggimento Cacciatori francese, dal gennaio 1807 alla fine dello stesso anno circa tremila soldati della divisione Clauzel, durante il 1808 alcuni battaglioni dell'8° prima e del 18° reggimento di fanteria leggera francese poi, e da dicembre dello stesso anno e fino alla primavera successiva l'84° reggimento di fanteria di linea francese (non al completo - cinque battaglioni -, come era usuale per quelle truppe, perché costituito da tre battaglioni di cinque compagnie ciascuno, per un totale di 1.609 soldati e novanta ufficiali), rafforzato in seguito da tre compagnie del 52° reggimento di linea francese. Si trattava di un numero sempre consistente di uomini che era stanziato in una città la cui popolazione che sarebbe stata censita nel 1811 in era seimila e seicento unità e che era percepita dai più come sproporzionata in relazione alle potenzialità di alloggio offerte dagli edifici pubblici e alle possibilità economiche cittadine.

Nel corso del triennio 1806-1808 vennero progressivamente destinati a caserme o ad uso militare l'ex Palazzo Pretorio, il Palazzo Zelosi che ospitava anche il collegio scolastico cittadino, la chiesa di San Francesco, i complessi religiosi, soppressi nel 1807, del monastero di San Giovanni e dei conventi di Santa Chiara e di San Bonaventura (altrimenti detto dei Riformati). Questi edifici andarono ad aggiungersi ai magazzini del Fontico e alle *case al duomo* posti all'interno dell'antico castello, di proprietà comunale e utilizzati da tempo rispettivamente come caserma e alloggi militari, e al monastero di San Fortunato che era adibito anch'esso da qualche tempo a caserma e ospedale militare. Molte case private (come il

---

1808, 26 febbraio e 19 aprile 1809, 20 marzo 1810, 24 febbraio 1811, 17 aprile e 30 settembre 1812, 23 aprile e 6 ottobre 1813, 19 aprile e 20 settembre 1814, 15 luglio 1815; MBABas., Esecuzioni, b. 989, 1810, fasc. 1; MBABas., Esecuzioni, b. 995, 1811, fasci. 1, 2.

¹⁵ O. Brentari, *Storia*, p.644; G. Berti, *Otto e Novecento*, p.119; MBABas., Carteggio, b. 1101, 1805. MBABas.,Truppa, b. 1806, fasc. 14; MBABas., Atti del Consiglio 1800-1808. Seduta del Maggiore Consiglio del 3 agosto 1802; MBABas., Imposte, b. 964, 1806, fasc. 1; MBABas., Carteggio, b. 1101, 1805; MBABas., Truppa, b. 965, 1806, fasc. 5; MBABas., Truppa, b. 985, 1809, fasc. 5; Archivio Ospedale di Bassano (A.O. B.), Cassa del Pio Ospitale 1792-1808.

Casino Regona Canal posto nel Viale delle Fosse, assegnato dal 1807 al giudice Piacentini, presidente del tribunale cittadino) erano infine destinate ad alloggio per gli ufficiali.

I costi di tale presenza erano considerevoli (nel 1807 61.520 lire italiane e 94 centesimi) ma venivano ripartiti tra tutti i comuni che appartenevano al distretto bassanese, formato inizialmente dai cantoni di Bassano e Asolo e in seguito ampliato con Marostica e il suo territorio, divenendo sovente causa di tensioni e contrasti con molti amministratori dei paesi circostanti e, soprattutto, con quelli di Asolo che mal sopportavano la dipendenza dal bassanese e cercavano di evitare di contribuire alle spese militari. Solo dopo il febbraio 1808, quando Bassano assunse in maniera netta il ruolo di capoluogo di distretto e concesse ad Asolo la libertà di ripartire come meglio credeva tra i paesi del suo cantone le quote dei generi da fornire all'esercito, si giunse ad una migliore collaborazione reciproca¹⁶.

Oltre alle difficoltà economiche, la presenza di tanti soldati fu per un certo periodo spesso causa di problemi per la cittadina, derivati da litigi che insorgevano tra loro e i cittadini o tra di loro con esiti talvolta molto gravi. Il divieto imposto ad artigiani e negozianti di vendere a credito i propri prodotti e a osti e caffettieri di somministrare da bere a sottufficiali e soldati dopo la ritirata, con la minaccia di non riconoscere i crediti degli esercenti verso i militari e di porre delle guardie agli ingressi di negozi e locali pubblici inadempienti, portò a un progressivo miglioramento dei rapporti, ma rimase sempre una tensione sotterranea, che si rianimava con i frequenti passaggi di reparti in marcia di trasferimento da una guarnigione all'altra. Questi, infatti, seguendo l'usuale sistema di approvvigionamento dell'esercito francese cercavano di procurarsi quanto serviva loro a spese soprattutto della popolazione rurale, come accadde all'inizio di settembre del 1807 quando la brigata del generale Partonneaux saccheggiò i vigneti delle campagne circostanti alla cittadina¹⁷.

A fianco dell'esercito che garantiva la sorveglianza militare del territorio, nel giugno 1807 il Governo diede disposizione alla Municipalità bassanese di istituire un reparto della guardia nazionale al quale affidare il compito di appoggiare la polizia nel mantenimento dell'ordine pubblico, la sorveglianza degli edifici pubblici, lo svolgimento di pattugliamenti nei circondari cittadini e l'eventuale collaborazione con l'esercito nella difesa della città. Tenuti a tale obbligo erano tutti i maschi di età compresa dai diciotto ai cinquanta anni e il loro servizio doveva essere prestato gratuitamente da coloro che avevano un reddito annuo dalle 500 lire milanesi in su all'anno. L'attivazione e il servizio di questa milizia cittadina erano molto sgraditi sia da quelli che avrebbero dovuto farne parte, perché era considerato un impegno pericoloso e che faceva perdere giornate di lavoro sia dagli amministratori, che vi vedevano un'altra voce e di spesa per il bilancio cittadino già in affanno. Inoltre era risaputo che in diverse località pur di avere qualcuno che prestasse servizio come guardia, le amministrazioni comunali avevano accordato uno stipendio ai volontari. A Bassano si decise perciò di procedere con molta calma e se a dicembre si era provveduto a nominare il colonnello comandante e gli ufficiali, nel luglio del 1808 i ruoli erano ancora incompleti. Tuttavia, sia pure in modo svogliato, questa milizia finì per costituirsi e ad operare sovente a fianco del distaccamento (un sottotenente, un maresciallo e quattro gendarmi) della terza legione, primo squadrone della gendarmeria a cavallo che nel maggio 1808 era stata assegnato a Bassano e che aveva la sua caserma in una porzione dell'ex monastero di San Giovanni.

¹⁶ Fabio Sbordone, *Casino Regona, Favero, Canal*, in *Interni Bassanesi*, Bassano del Grappa 1996, pp.272-275; MBABas., Truppa, b. 972, 1807, fasc. 2; MBABas., Casermaggio, b. 970, 1807, fasc. 7 bis; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1808; MBABas., Truppa, b. 972, 1807, fasci. 2, 15; MBABas., Truppa, b. 979, fasc. 1808; MBABas., Amm., b. 973, 1808, fasc. 8.

¹⁷ G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1808; MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 26 febbraio 1809; MBABas., Casermaggio, b. 976, 1808, fasc. 8; MBABas., Amm., b. 983, 1809, fasc. 1.

Una delle collaborazioni più frequenti era quella della perlustrazione del territorio alla ricerca di disertori e, più frequentemente, renitenti alla leva¹⁸.

A Bassano, infatti, dall'introduzione nel Veneto della leva obbligatoria per i giovani dai venti ai venticinque anni avvenuta nell'agosto del 1806, era in funzione una commissione cantonale (divenuta negli anni successivi distrettuale) che si occupava delle operazioni preliminari dell'arruolamento e di fronte alla quale si presentavano tutti i giovani iscritti negli stati delle anime delle parrocchie del territorio per essere esaminati e quelli selezionati venivano poi avviati a un secondo esame nel capoluogo dipartimentale (fino al 1808 Treviso, in seguito Vicenza). Se sulla carta l'intera operazione era ben organizzata e rigidamente osservata, nella realtà essa si scontrava con la fortissima ostilità che sin dal primo momento fu manifestata verso l'obbligo militare da tutti i ceti sociali veneti, ma che si trasformò spesso in opposizione attiva tra i lavoranti e i contadini che ne subivano il peso quasi totale, perché inseriti in massa nelle liste di leva al posto dei rampolli delle famiglie benestanti, i quali riuscivano a farsi esentare pagando un sostituto (operazione peraltro consentita dalla legge) o tramite connivenze con amministratori e medici compiacenti; né erano rari i casi in cui un comune era costretto a fornire più coscritti di quanto stabilito, per compensare alle mancanze di altri comuni i cui amministratori erano riusciti a farsi ridurre i propri contingenti con intrighi vari.

La ricerca nei paesi del cantone dei coscritti, la loro custodia per qualche giorno a Bassano e il loro successivo accompagnamento al capoluogo dipartimentale, divennero un'altra delle mansioni della guardia nazionale. Col passare degli anni il fenomeno della renitenza calò progressivamente, grazie anche alla costante sorveglianza posta sulle operazioni di leva e al loro continuo perfezionamento da parte delle autorità locali e provinciali, pungolate dal Governo che aveva la necessità di colmare i vuoti nei ranghi dell'esercito italico creati dalle continue guerre, dalle malattie e dalle diserzioni. A Bassano e nel bassanese i renitenti avevano, ad esempio, l'abitudine di rifugiarsi nell'area montuosa del Massiccio del Grappa o venivano nascosti dalle loro famiglie e dai conoscenti, tant'è che sempre nel 1808 furono arrestati alcuni padri di coscritti che si erano resi irreperibili e si giunse da parte delle autorità governative a dei veri rastrellamenti improvvisi, nelle campagne, sui monti e anche dentro i paesi e le cittadine, per cogliere di sorpresa quanti più giovani fosse possibile. Una simile operazione fu attuata a Bassano e Marostica all'alba del 20 novembre 1810 e portò al fermo di circa duecento giovani condotti il giorno successivo a Vicenza tra le proteste e le minacce dei Bassanesi¹⁹.

Con simili metodi la renitenza divenne sempre più difficile, ma al contempo si ebbe un aumento costante della diserzione dai reparti, soprattutto dopo le insurrezioni locali del 1809, che divenne via via un motivo di forte preoccupazione per le amministrazioni venete, dato che portava alla formazione di bande di fuorilegge dove confluivano a fianco dei disertori anche alcuni renitenti e delinquenti abituali e che costituivano una costante minaccia per l'ordine pubblico, aiutati e coperti sovente da una parte della popolazione. Il bassanese non era immune da questo fenomeno e se all'inizio del 1810 erano stati catturati venti disertori, nel

¹⁸ Franco della Peruta, *Esercito e società nell'Italia napoleonica*, Milano 1988, p.61-62, 135-136,192; MBABas., Coscrizione, b. 970, 1807, fasc. 9; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1808; G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn; MBABas., Truppa, b. 979, 1808, fasci. 6,7, 14.

¹⁹ 20 F. della Peruta, *Esercito*, p.40-43, 151-152, 168-171; Carlo Capra, *L'età rivoluzionaria e napoleonica in Italia. 1796-1815*, Torino 1978, pp.290-294; L. Antonielli, I prefetti, pp.466-467; G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn; MBABas., Truppa, b. 964, 1806, fasc. 8; MBABas., b. 966, 1806, fasc. Decreti e notificazioni; MBABas., Polizia, b. 971, 1807, fasc. 16; MBABas., Coscrizione, b. 976, 1808, fasci. 1, 2; MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1808; MBABas., Coscrizione, b. 970, 1807, fasci. 3, 9; MBABas., Polizia, b. 978, 1808, fasc. 3; MBABas., Atti riservati, b. 978, 1810-1811, fasci. Protocollo riservato 1810, Atti riservati 1811.

marzo del 1812 nel solo territorio comunale di Bassano (comprendente però allora i paesi di Romano, Cassola, Pove e Solagna) i disertori e renitenti identificati furono cinquantaquattro, diversi dei quali armati, organizzati in alcune bande che tormentavano i paesi del cantone. La situazione era tale che la gendarmeria e la guardia nazionale non riuscivano più a garantire la sicurezza e il commissario di polizia si vide costretto a chiedere al viceprefetto Quadri di fare giungere a Bassano dei sostanziosi rinforzi.

Nel corso della primavera dello stesso anno l'intensificarsi dei pattugliamenti e dei rastrellamenti e l'applicazione del decreto del viceré Eugenio, che stabiliva che fossero alloggiati dei soldati presso le famiglie sospettate di aiutare i banditi e mantenuti a spese di queste, favorirono una parziale ripresa del controllo territoriale da parte dello stato²⁰.

A partire dalla primavera del 1813 però, l'incrinarsi sempre più marcato del regime napoleonico favorì diserzioni di massa dai ranghi dell'esercito italiano, con casi di centinaia di soldati che lasciavano assieme i propri reggimenti per darsi alla macchia. Per frenare in qualche modo questa emorragia che minacciava alle spalle le truppe italiane impegnate a proteggere la frontiera orientale, il dipartimento del Bacchiglione mise in campo tutte le forze di cui poteva ancora disporre e così dal 10 al 13 maggio la gendarmeria di Bassano, i contingenti della guardia nazionale e i guardaboschi batterono le montagne sopra Solagna alla ricerca di disertori, catturandone una decina tutti armati. Alla fine di luglio il viceprefetto Quadri vietò il funzionamento notturno dei traghetti sul Brenta, imponendo ai proprietari delle barche di tirarle a secco; era inoltre fatto obbligo a tutti i militari di esibire di giorno il lasciapassare. Nel tentativo di minare la simpatia per i banditi sempre più diffusa tra la popolazione, si stabilì di considerare complici dei disertori quei civili che avessero fornito loro cibo e ricovero, anche se obbligati, senza denunciarli e i miliziani della guardia nazionale che trovatisi ad essere in numero superiore ai banditi, non avessero tentato in tutti i modi di affrontarli e catturarli e questo dimostra quale affidamento ormai il regime potesse fare sulla popolazione.

Le vicende legate al passaggio del fronte per il distretto bassanese nell'ottobre del 1813, contribuirono notevolmente ad aumentare il numero degli sbandati favoriti dal collasso delle strutture statali italiane e dal ritiro della gendarmeria, che aveva lasciato la tutela della pubblica sicurezza alle amministrazioni municipali coadiuvate dalla poco efficiente guardia nazionale. Gli Austriaci che avevano ormai riconquistato il Veneto, cercarono di normalizzare la situazione permettendo ai disertori dell'esercito italiano di tornare alle proprie case e restarci senza il pericolo di essere riarruolati o arrestati e questo permise entro la fine di dicembre il rientro di cinquantuno giovani, tuttavia altri preferirono continuare a nascondersi divenendo dei veri delinquenti dediti alle ruberie e alle violenze. Per almeno tutto il 1814 si trascinò il clima di insicurezza anche a Bassano, dove i malviventi si spingevano fino ai sobborghi cittadini, e nel suo circondario, tanto che l'8 novembre di quell'anno scattò un rastrellamento che interessò anche le osterie e le case private non solo della città ma di tutto il territorio fino a Primolano, portando alla cattura di trentuno dei cinquantasette ricercati locali, più altri sbandati provenienti da varie province e regioni, trasferiti tutti alle carceri di Vicenza. Questa operazione diede avvio alla progressiva riacquisizione del controllo sul territorio che procedette negli anni successivi con buoni risultati²¹.

²⁰ F. della Peruta, *Esercito*, pp.217-222; G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn; L. Antonielli, *I prefetti*, p.473; MBABas., Protocollo generale 1812; MBABas., Polizia, b. 1500, 1812, fasc. 7; MBABas., Perlustrazioni, b. 1008, 1812, fasc. 2.

²¹ F. della Peruta, *Esercito*, p.394; MBABas., Coscrizione, b. 1015, 1813, fasc. 1; MBABas.,Ibidem, Militare, fasc. 1; MBABas., Polizia, b. 1016, 1813, fasci. 8, 11, 13, 15, 20, 22, 25 Protocollo segreto, 26 Protocollo segreto; MBABas., b. 1016 bis, 1813, fasc. Protocollo segreto; MBABas., Polizia, b. 923, 1813, fasci. III, IX.

4) *Le guerre*

Nel periodo a cavallo tra l'ultimo decennio del XVIII e il secondo decennio del XIX secolo il bassanese fu ripetutamente sottoposto ad azioni di guerra, nel quadro dei conflitti europei che contrapposero la Francia e le potenze europee, combattute sul suolo italiano tra le armate francesi (e successivamente franco-italiane) e quelle degli Austriaci e dei loro alleati del momento.

La prima fu quella dell'8 settembre 1796 (la più famosa di tutte perché entrata nel novero delle tappe della creazione del mito napoleonico e ricordata anche a Parigi con la *rue du Bassano* e nei *Champs Élysées* e inciso *Arc de triomphe de l'Étoile*) diretta da Napoleone Bonaparte, seguita da quella combattuta il 6 e 7 novembre dello stesso anno lungo il greto del Brenta sotto la guida dello stesso Bonaparte, ma con esiti per lui meno felici della volta precedente.

Nel 1801 non ci furono scontri ma dall'undici gennaio al quattro aprile Bassano fu occupata dai soldati francesi che si diedero a ruberie spicciole, a requisizioni di viveri e generi vari per un valore di 464.213 lire venete e all'imposizione di una taglia di 14.000 franchi²².

Anche la campagna del 1805 fu contrassegnata dal passare e ripassare di truppe degli eserciti contrapposti, con il solito corollario di requisizioni, devastazioni delle campagne e tasse straordinarie, che compromettevano le casse cittadine per gli anni a venire.

Nei primi giorni di novembre il passaggio delle truppe e dei convogli militari austriaci diretti verso il Trentino fu incessante, mentre si avvicinava dal vicentino ogni giorno il rombo dei cannoni e si vedevano sempre più gruppi di sbandati che cercavano di raggiungere i reparti ordinati che li precedevano nella ritirata. Il giorno 6 le retroguardie austriache lasciavano anch'esse Bassano che rimase sguarnita in una preoccupata attesa di quello che sarebbe successo. Il pomeriggio del giorno successivo giunsero in città dall'Altopiano dei Sette Comuni tre battaglioni di fanteria francese, i quali in parte si accamparono in Piazza San Giovanni (oggi Piazza Libertà), in parte proseguirono per Cittadella, seguiti il giorno dopo da reparti di cavalleria e dalle salmerie. I timori della popolazione trovarono subito conferma perché cominciarono immediatamente le razzie, le requisizioni e le estorsioni sia in città che nella campagna circostante, con l'abbattimento anche di numerosi alberi nei campi, lungo le strade e gli argini delle rogge e del Brenta.

Il 9 novembre gli occupanti partirono in direzione del Piave lasciando un distaccamento di cinquanta soldati corsi che furono fatti prigionieri dalla brigata austriaca del principe di Rohan giunta dal canale del Brenta il pomeriggio del 22 novembre e ripartita per Castelfranco Veneto la mattina successiva dove si ebbe una forte battaglia tra i due eserciti e dove rimase seriamente ferito il principe di Rohan stesso. Il 25 novembre entravano in città 200 cavalleggeri polacchi che iniziarono di fatto l'occupazione francese durata (con una brevissima pausa nel 1809) fino all'autunno del 1813 e nei giorni successivi altri reparti francesi, compresi tremila granatieri della brigata Partouneaux arrivati il 29 novembre.

Si trattava tuttavia di reparti di passaggio diretti verso Nord o verso Est che si fermavano pochi giorni per poi ripartire, e solo dopo la ratifica del trattato di Presburgo avvenuta alla fine di dicembre giunse a Bassano la prima guarnigione stabile, costituita, come scritto in precedenza, da alcuni reggimenti della divisione Seras²³.

²² 23 O. Brentari, *Storia*, pp.651-659; David G. Chandler, *Le campagne di Napoleone*, Milano 1992, vol. I pp.154-155; Giambattista Vinco da Sesso, *La battaglia di Bassano dell'8 settembre 1796*, in *Napoleone a Bassano*, Bassano del Grappa 1997, pp.30-35G; Giuseppe Antonio Muraro, *La battaglia del Brenta del 6 novembre 1796*, in *Napoleone a Bassano*, Bassano del Grappa 1997, pp.36-39; G. Berti, *Otto e Novecento*, p.119.

²³ MBABas., G. S. Sartori, *Cronaca*, cc, 33 v., 34 r; Carlo Tivaroni, *Storia critica del Risorgimento italiano*.

Meno di quattro anni dopo il riaccendersi del conflitto austro-francese coinvolse la città e il suo territorio ben più direttamente, portando la guerra combattuta tra le sue case.

Il 9 aprile 1809 l'armata principale austriaca guidata dall'arciduca Carlo d'Asburgo (fratello dell'imperatore) attaccava la Baviera alleata di Napoleone e contemporaneamente in Tirolo divampava l'insurrezione antifrancesa guidata da Andreas Hofer. Il giorno 10 un'armata minore comandata dall'arciduca Giovanni d'Asburgo (anch'egli fratello dell'imperatore) attraversava a sua volta il fiume Isonzo e attaccava le truppe franco-italiane del viceré Eugenio de Beauharnais (figlio adottivo di Napoleone Buonaparte) che proteggevano il confine del Regno italico e avrebbero potuto prendere di fianco gli Austriaci impegnati contro Napoleone in Germania, respingendole fino al fiume Livenza. Contemporaneamente un altro corpo austriaco agli ordini del generale Chasteler entrava nel Tirolo unendosi agli insorti di Hofer e respinse i Franco-Italiani lungo l'Adige verso Verona.

Il 16 aprile l'Armata d'Italia veniva duramente sconfitta nei pressi di Sacile tra Fontanafredda e Porcia e il viceré Eugenio decise di ritirarsi fino all'Adige per non essere preso a sua volta di fianco dalle truppe austriache che avevano occupato ormai tutto il trentino e minacciavano anche da Nord la pianura veneta.

Appena si conobbe l'esito della battaglia molti abitanti dei paesi circostanti cercarono rifugio a Bassano, causando molta apprensione tra la popolazione e anche nella guarnigione la quale il 18 abbandonò la città come fecero anche il viceprefetto Antonio Quadri e i componenti della gendarmeria. Tra il 19 e il 20 passò per la città la terza divisone del generale Grenier che si stava ritirando verso Verona, lasciando quattrocento ussari accampati ad Angarano per ritardare per qualche tempo il passaggio del ponte sul Brenta agli Austriaci inseguitori, mentre quello di Fontaniva era stato demolito parzialmente per renderlo intransitabile. Questi si fecero vedere nel pomeriggio del 22 preceduti da un pattuglia di esploratori che, arrivata nei pressi del ponte, venne messa in fuga dalle fucilate degli ussari. Alla sera però entrarono a Bassano un reparto di fanteria e uno di cavalleria croati che attaccarono subito i difensori del ponte, cercando di forzare il passaggio e accendendo una sparatoria durata alcune ore fino a che gli ussari abbandonarono la posizione per dirigersi verso Vicenza. Fino al 29 aprile continuò il transito degli Austriaci (soldati regolari e insorti tirolesi e trentini) verso l'Adige che proprio in quel giorno battevano ancora gli uomini del viceré a Illasi vicino a Verona, ma le vittorie di Napoleone in Baviera costrinsero l'arciduca Carlo a chiamare il fratello in suo soccorso. Il primo maggio l'esercito dell'arciduca Giovanni iniziò a ripiegare verso Est per passare il Brenta dal ponte di Fontaniva che era stato riparato e il giorno dopo ripassarono per Bassano le avanguardie della ritirata austriaca. Il 3 maggio entrarono in città duemila fanti e quattrocento cavalieri che si misero subito a occupare e barricare le case poste ai lati dell'estremità orientale del ponte, collocando i vari punti otto cannoni rivolti verso Angarano e costituendo delle ridotte avanzate lungo la strada per Vicenza fino a Marchesane²⁴.

Tra le otto e le nove del mattino ebbe inizio l'attacco dei Franco-Italiani che travolsero via tutte le ridotte austriache costringendone i difensori a ritirarsi combattendo fin oltre il ponte, da dove risposero sparando con cannoni e fucili fin verso le sette e mezza di sera. Gli attaccanti avevano posizionato le artiglierie sui colli a Nord di Angarano e da lì bombardavano la città danneggiando parte dei cannoni nemici. La notte successiva trascorse con molta tensione e sporadici colpi di fucile, finché alle quattro del mattino successivo i

---

L'Italia durante il dominio francese, 1789-1815, vol. I, *L'Italia settentrionale*, Torino 1889, p.284; MBABas., G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn.

²⁴ D. G. Chandler, *Le campagne*, pp.815-866; Carlo Tivaroni, *Storia critica*, pp.247-248, 250; MBABas., G. S. Sartori, *Cronaca*, cc. 34 v.- 35r; MBABas., G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn.

Franco-Italiani che avevano posizionato nuovamente i loro cannoni per colpire la città in modo più incisivo, ricominciarono a bombardare danneggiando numerosi edifici e ferendo o uccidendo alcuni civili assieme ai soldati austriaci. Dopo quattro ore di combattimento, verso le otto del mattino i difensori vennero a sapere che reparti di cavalleria dell'Armata d'Italia avevano guadato il fiume nei pressi di Nove e ripiegarono velocemente sulla strada che portava verso il Piave, mentre la divisione Seras entrava a Bassano catturando diversi prigionieri. Contemporaneamente l'Armata guidata da Eugenio attraversava il ponte di Fontaniva e giungeva a Cittadella, per poi proseguire l'inseguimento dell'arciduca Giovanni che si sarebbe concluso il 14 giugno a Raab in Austria²⁵.

I combattimenti del 3 e 4 maggio non furono però sufficienti a riportare la tranquillità nel distretto di Bassano, perché incombeva ancora il pericolo di attacchi dal Trentino, come lo scontro avvenuto il 13 maggio a Solagna che oppose un distaccamento di cavalleria austriaco a uno di fanteria francese che ebbe la meglio volgendo in fuga i nemici. Un forte pericolo per la città si materializzò il 3 giugno, quando dal Canale del Brenta arrivò in pianura una colonna composta da soldati di cavalleria e fanteria austriaci con tre cannoni assieme a insorgenti tirolesi (o trentini) per un totale di circa 550 uomini. Giunta all'altezza della chiesa di san Vito la colonna venne attaccata dalla ventina di soldati francesi allora presenti a Bassano e dai pochi gendarmi ritornati, affiancati da centoventicinque uomini della guardia nazionale di Bassano, Rosà e Angarano. I difensori aprirono il fuoco ma vennero investiti dalle cannonate austriache e, dopo una resistenza molto breve, si sbandarono nella campagna circostante lasciando la città agli assalitori.

Questi appena arrivati si diressero al Municipio dove trovarono alcuni membri della Municipalità facendoli prigionieri e dando tempo loro due ore per trovare viveri, capi di abbigliamento e 50.000 fiorini con la minaccia che altrimenti li avrebbero impiccati e saccheggiato e bombardato la città. Poco dopo furono aggiunti ai prigionieri anche Giuseppe Maello e Giuseppe Perli Remondini, due tra i più ricchi possidenti locali, tirati fuori dalle loro case. Convocati tutti i possidenti e i commercianti che fu possibile trovare (cinquantadue in tutto), si riuscì a raccogliere tra denaro e merci 49.647 lire italiane per consegnarle agli austriaci i quali, dopo avere saccheggiato alcune botteghe, ripresero la strada per il Canale del Brenta.

Il pomeriggio stesso giunse un contingente di truppe francesi inviato a proteggere la città, al quale nei giorni successivi si aggiunsero altri reparti incaricati di difendere la vallata del Brenta da nuove incursioni²⁶.

Ma la paura per la popolazione in quel 1809 sembrava essere destinata a durare ancora a lungo. La guerra, l'avanzata austriaca nel Veneto e l'insurrezione tirolese con le difficoltà che tutto questo procurava al Governo, avevano offerto agli abitanti di numerosi territori del giovane Regno italico l'occasione di manifestare la loro insofferenza per il dominio napoleonico, alimentata dalle distruzioni e requisizioni della guerra, dall'avversione verso il servizio di leva e dal peso sempre maggiore della tassazione. L'innescò delle rivolte fu proprio l'introduzione di una tassa sul macinato, che provocò una forte esplosione di rabbia nella popolazione che si scagliò contro i soldati franco-italiani, e questo avvenne in misura diversa da zona a zona anche nel territorio dipendente dal distretto bassanese (compagnie di soldati giravano con i cannoni per i paesi dell'asolano e della castellana per tenere sotto controllo la situazione), ed ebbe una particolare virulenza nell'area dell'Altopiano di Asiago e

²⁵ MBABas., G. S. Sartori, *Cronaca*, cc. 35r e v; MBABas., G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn; Carlo Tivaroni, *Storia critica*, p.250; MBABas., Truppa, b. 984, fasc. 4; MBABas., Truppa, b. 983, 1809, fasc. 1.

²⁶ MBABas., Truppa, b. 985, 1809, fasc. 26; MBABas., Truppa, b. 983, 1809, fasc. 4; MBABas., G. S. Sartori, *Cronaca*, cc. 35v; MBABas., G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn.

nella fascia collinare ad essa sottostante, dove erano arrivati gli insorti trentini che erano riusciti a convincere molti abitanti di quelle zone a imitarli.

Si ebbe così il 9 luglio a Molvena l'aggressione di una ventina di cacciatori a cavallo di stanza a Bassano da parte di circa trenta abitanti del paese che ne uccisero alcuni e ferirono altri. Il giorno dopo partiva da Bassano un reparto di centocinquanta soldati che giunti a Molvena misero a sacco il paese bruciandone una decina di case, canonica compresa, e portarono indietro alcuni prigionieri ritenuti complici dei ribelli che nel frattempo erano scappati ad Asiago, controllata dagli insorti tirolesi e trentini, appoggiati dalla popolazione. Il turno del capoluogo dell'altopiano venne pochi giorni dopo con un'operazione che impegnò tra il 16 e il 17 luglio trecento soldati della guarnigione bassanese, la guardia nazionale di Bassano e quella di Solagna, che in due giorni di combattimento riuscirono a occupare Asiago e a saccheggiarlo. L'asiaghese venne pacificato alla fine del mese con una battaglia che contrappose due compagnie di fanteria e uno squadrone di cavalleria e gli insorti tirolesi, con la sconfitta di questi ultimi e il loro ritirarsi nelle terre asburgiche. Fu però solo alla fine dell'anno e con processi e dure condanne o con esecuzioni sommarie (ancora il 4 dicembre vi fu una spedizione militare contro Molvena e Pianezze contro gli insorti locali) che la situazione tornò alla calma, anche se si ebbero degli strascichi ancora nei primi mesi del 1810.

La lunga bufera del 1809 e la dura reazione dello stato alle rivolte locali avevano lasciato Bassano e il territorio di cui era capoluogo prostrati, con un tessuto sociale da ricucire ma che trovava un punto di incontro nell'avversione al regime e una situazione economica che procedeva al ribasso già da qualche anno e che era rimasta ulteriormente vulnerata dalle ultime vicende. Ricominciò comunque in qualche modo una lenta ripresa che dovette tuttavia fare i conti con un'altra guerra tre anni dopo²⁷.

Nell'autunno del 1813 la potenza di Napoleone, sconfitto dalla sesta coalizione a Lipsia tra il 16 e il 19 ottobre, si stava velocemente dissolvendo e l'armata italiana stanziata tra Fiume e la Carinzia, ancora una volta sotto la pressione austriaca fu costretta a ripiegare prima fino al Tagliamento e subito dopo verso l'Adige, perché le truppe austriache del generale Eckhardt affiancate dai tirolesi di nuovo sollevatisi avevano conquistato il Trentino e minacciavano di occupare la pianura veneta. Questa minaccia si concretizzò il 22 ottobre, quando un distaccamento di cavalleria della divisione Eckart riuscì a guardare a Primolano il torrente Cismon e a sorprendere e disarmare le poche decine di italiani che sorvegliavano il ponte della strada che conduceva verso la pianura. Alle undici della sera del 25 ottobre la divisione, con le uniformi stracciate e trasportata in un centinaio tra carrozze, carrette e carri che la città era stata costretta a mandare, cominciò a entrare a Bassano in un corteo che durò diverse ore nel corso della notte e che caricò sulle spalle della popolazione cinquemila uomini da ospitare, sfamare, rivestire e pagare.

La presenza austriaca a Bassano era una grossa minaccia per la ritirata italiana e perciò il viceré Eugenio inviò il giorno 26 l'avanguardia del generale Grenier (quindicimila uomini) a sloggiare l'Eckhardt dalla sua posizione. Alle 16.00 circa dello stesso giorno le truppe franco-italiane attaccarono in località Crosaron i reparti austriaci che si erano appostati a Ca' Rezzonico a protezione della strada proveniente da Padova e dopo un paio d'ore di conflitto a fuoco e di attacchi e contrattacchi alla baionetta i soldati napoleonici dovettero ritirarsi lasciando più di quattrocento prigionieri e due pezzi di artiglieria in mano nemica. Gli Austriaci avevano creato una linea di avamposti con reparti mobili di cavalleria che andava dalla sponda orientale del Brenta fino ad Asolo e nei giorni successivi si ebbero alcuni scontri

²⁷ Carlo Tivaroni, *Storia critica*, p.253; MBABas., G. S. Sartori, *Cronaca*, cc. 36 r. e v; MBABas., G. M. Gnoato, *Notizie urbane*, ff. nn; MBABas., Truppa, b. 983, 1809, fasc. 1; MBABas., Oggetti diversi, b. 981, 1809, fasc. 2; MBABas., Truppa, b. 984, 1809, fasc. 4.

di modesta portata (come quelli del 27 ottobre a San Zenone e Rossano e quello del 30 a Casoni di Mussolente) tra i due schieramenti sia a Est che a Sud della città. Nel frattempo era arrivato il resto dell'armata italiana guidata dal viceré Eugenio, il quale verso il mezzogiorno del 31 ottobre ordinò l'attacco generale. Gli Austriaci, pur essendo in netto svantaggio numerico, riuscirono a reggere per alcune ore alla spinta nemica e a ritirarsi progressivamente fin sotto le mura di Bassano dove offrirono l'ultima resistenza, per poi ripiegare alle cinque del pomeriggio velocemente fino al ponte sul Brenta e, oltrepassatolo, dirigersi per la strada che portava a Sant'Eusebio e da lì verso Campese e la Val Brenta, sganciandosi dagli inseguitori e lasciando ai Franco-Italiani duecentoventi prigionieri. Dopo l'occupazione austriaca Bassano dovette subire per un paio di giorni (il viceré prese alloggio nel Palazzo Remondini in Piazza San Giovanni) quella "amica", che si tradusse in richieste esorbitanti di viveri, casermaggio e altro ad una città che era stata per una settimana in stato d'assedio. Alla sera del primo novembre tutte le artiglierie dell'armata furono portate dall'altra parte del ponte che si era deciso di distruggere per rallentare l'armata austriaca inseguitrice, seguite il giorno 2 alle sei del mattino dal resto dell'esercito, passato il quale il ponte venne incendiato e dopo avere bruciato per qualche ora crollò. Il 3 novembre arrivarono in città i primi reparti austriaci che cercarono subito di approntare un ponte provvisorio, ma ciò fu impossibile a causa delle forti piogge che avevano gonfiato pericolosamente il fiume e si dovette attendere oltre due giorni perché venisse costruito un ponte di fortuna in località Lazzaretto adatto solo per la fanteria, mentre il resto delle truppe fu dirottato sul ponte di Fontaniva.

Durante tutto il mese di novembre continuò il transito di reparti austriaci e per gran parte del 1814 la città e il territorio dovettero sottostare a continue requisizioni militari, mentre veniva imposta una guarnigione di millecinquecento cacciatori tirolesi, con forte costernazione tra la popolazione che aveva invece sperato che il passaggio all'Austria cambiasse le cose²⁸.

Le guerre erano sì finite, ma erano costate molto e avrebbero pesato ancora per anni sui bilanci cittadini, facendo scontare a Bassano il prezzo della sua posizione.

Appendice

Una fabbrica di ceramiche del periodo napoleonico

La produzione ceramica è stata a lungo una delle attività tipiche del bassanese, e già nei secoli scorsi alcune manifatture locali incontrarono un buon successo per la bellezza e la qualità degli oggetti che riuscivano a creare. Ancora oggi vengono riproposti modelli ispirati a quelli prodotti tra Seicento e Ottocento da case quali Manardi, Antonibon, Baccin, Baroni, Toffanin, Viero e altre, i cui originali fanno mostra di sé nelle collezioni private e nei musei. Nel periodo che stiamo analizzando la maggior parte delle manifatture ceramiche erano situate nel territorio di Nove e a Bassano le uniche di una certa importanza per la quantità di pezzi prodotti erano quelle di Giuseppe Mattarolo e di Giovanni Battista Fabris, che nel 1806 davano rispettivamente 10 e 8 *cotte* annue di terraglia.

²⁸ Carlo Tivaroni, *Storia critica*, pp.313-314, 316; Maria Teresa Colbertaldo, 1748, *Libro delle cose notabili intitolato Notandi*, MBABas., 261 B 13, p.83-88, 90; O. Brentari, *Storia*, pp.687-689; MBABas., G. S. Sartori, *Cronaca*, cc. 37 v.-39 v.. Il resoconto dei fatti accaduti alla fine di ottobre presenta delle leggere differenze da quello della Colbertaldo, ma ne concorda sulle dinamiche principali; MBABas., Polizia, b. 1016, 1813, fasc. 25 Protocollo segreto; MBABas., Truppa, b. 1013, 1813, fasc. 21; MBABas., Truppa, b. 1014, 1813, fasc. 83; MBABas., Truppa, b. 927, 1814, fasc. 1; MBABas., b. 1016 bis, 1814, fasc. Protocollo segreto.

Della ditta Fabris l'archivio del Museo di Bassano conserva una serie di documenti che ci forniscono interessanti informazioni sulle sue caratteristiche e sulle sue produzioni.

Nell'aprile del 1802 il Fabris aveva creato una società per produrre maioliche e terraglie con il negoziante Luigi Zottesco di Tencarola (Padova), presso l'abitazione del Fabris posta al numero 397 della contrada di Santa Caterina a Bassano.

Si trattava di un complesso costituito da una casa dominicale che si affacciava su un ampio cortile con addossati a Est i locali destinati alla produzione, a Ovest un ampio orto delimitato da una stretta strada, mentre a Sud sorgeva un chiesetta la cui facciata si apriva sulla strada pubblica antistante (Via Santa Caterina); il tutto, comprese due altre "casette" di tre stanze ciascuna tra loro accostate e una stalla per cavalli, circondato da un alto muro. Le descrizioni giudiziarie e i rilevamenti del Catasto napoleonico identificano questa proprietà con il convento quattrocentesco di Santa Caterina soppresso nel 1772 e la cui chiesa era già stata demolita entro la fine dello stesso secolo.

La facciata della manifattura presentava al pianterreno dieci arcate che davano accesso ad una cantina e a tre stanze adibite a deposito "ad uso di majolica"; c'erano inoltre una grande vasca piena d'acqua e un condotto che scendeva dal piano superiore dove venivano gettati gli scarti della fornace. Sempre al pianterreno, si trovavano la stanza dove si conservava la marmorina, e la fornace con annesso uno stanzino adibito a *brucializio*, seguite da altre due stanze, una delle quale riservata ai decoratori. Gran parte dei vani era ingombro di banchi da lavoro, mastelli e scansie con oggetti finiti o da completare. Salendo una scala di legno si giungeva ad uno stanzone chiamato *la stuffa*,

dove erano posti a seccare i manufatti e, continuando a salire la scala, si arrivava al piano superiore

incontrando in successione due stanze ingombre di scansie e stampi, una terza, più piccola, con un forno, una quarta adibita anch'essa a *stuffa* e si entrava in un vasto salone pieno di scaffali e di stampi. Il corridoio che in origine collegava tra loro i vani, era stato suddiviso con pareti per ricavarne tre stanze dove erano stati installati sette forni. Oltrepassato il salone, si giungeva a una loggia sulla quale si affacciavano ulteriori tre stanze la cui funzione non è nota.

Si trattava di una struttura produttiva non indifferente, anche se tra il 1806 e il 1808 i suoi lavoratori calarono da nove a cinque, ma questo non era ovviamente sufficiente a garantire il successo dell'impresa. L'attività stentava a decollare risentendo molto della concorrenza della storica fabbrica novese di maioliche degli Antonibon, gestita dal 1802 da Giovanni Baroni, di quella di Giuseppe Viero (della quale il Fabris era stato in precedenza il gestore in affitto) e della fabbrica di terraglia di Giovanni Maria Baccin (passata in seguito ad Andrea Toffanin). Nonostante lo Zottesco avesse investito nel biennio 1802/1803 25.280 lire italiane e avesse provveduto ad acquistare un mulino per la preparazione degli impasti necessari, la direzione del Fabris non conduceva ai risultati attesi e nel dicembre 1805 la società venne sciolta e Zottesco cedette al socio la sua parte per 15.861 lire ripartite in più rate. Inoltre, il Fabris si impegnavo a saldare i debiti societari. Tuttavia, pagata la prima rata, egli si rifiutò con vari pretesti di saldare i suoi debiti e Francesco Zottesco si querelò presso il tribunale di prima istanza di Bassano che il 4 febbraio 1809 emise una sentenza in suo favore, imponendo all'ex socio di pagargli le 14.147 lire che gli doveva. Non avendo il Fabris ottemperato alla sentenza del tribunale, all'inizio di gennaio del 1810 quest'ultimo inviò l'usciere giudiziario a

pignorarne tutti i beni (consistenti oltre al complesso di Santa Caterina anche in una casa a due piani e soffitta soprastante con un cortile interno, situata in contrada Campo Fior Superiore -Via E. Bellavitis-)

Dall'inventario redatto dall'usciera in quell'occasione, sappiamo che la manifattura era ancora in piena funzione e vi si trovarono oggetti già pronti per la commercializzazione assieme ad altri in produzione, e oltre 1.500 stampi. La tipologia dei prodotti inventariati era molto diversificata: terrine, piatti di ogni misura, vasi da fiori, porta bicchieri, salsiere, scodelle con coperchio, bassorilievi, trionfi, soprammobili di vario genere e altro ancora, a indicare un produzione rivolta tanto all'uso comune e quotidiano quanto con ambizioni artistiche¹.

¹Nadir Stringa, *la Ceramica*, in *Storia di Bassano*, Bassano 1980, pp. 312-344.; Giovanni Battista Fabris aveva iniziato la propria carriera professionale come modellista presso la fabbrica degli Antonibon a Nove e, dopo varie vicende, aveva preso in affitto nel 1783 da Giuseppe Viero la vecchia fornace Moretto a Rivarotta, che dovette però cedere tre anni dopo a Giovanni Maria Baccin.; Paola Marini, *Le fabbriche minori a Bassano, Angarano e Nove nel Settecento e nell'Ottocento*, in *La ceramica nel Veneto. La Terraferma dal XIII al XVIII secolo*, Verona 1990, pp.350-369.; MBABas., *Arti e Commercio*, b. 975, 1808, fasc. 7.; MBABas., *Giudiziario*, b. 989, 1810, fasc. 1.; La casa dominicale in contrada Santa Caterina aveva al piano terra un saloncino, una stanza e due cantine. Salendo una scala di pietra a due rampe si giungeva al primo piano composto da una sala passante sul quale si affacciavano quattro stanze e la cucina. Altre due stanze erano state date in affitto, così come la stalla per i cavalli e l'orto.

Prospetto delle principali manifatture bassanesi presentato il 25 settembre 1808 dal podestà di Bassano Leonardo Stecchini al viceprefetto Antonio Quadri

Comune	Manifatture Tipologia	Proprietario	Operai 1806	Operai 1807	Operai 1808	Produzione totale 1806	Produzione totale 1807
BASSANO			U. D. B.	U. D. B.	U. D. B*.		
	Panni	Girolamo Marinoni Francesca Negri	186 /	146 /	104 /	Pezze lav.350 /	Pezze lav.280 /

		Lorenzo Folo	6 15	6 12	4 10	Pezze lav.800	Pezze lav.500
		Fratelli Fabris	4 20	2 14	2 8	Pezze lav.600	Pezze lav.300
		Giuseppe Marcolin	3 12	2 9	2 6	Pezze lav.480	Pezze lav.230
		G. B. Chemin	3 15	2 9	2 6	Pezze lav.450	Pezze lav.200
	Mezzelane	Andrea Moranda	3 14	2 10	1 8	Pezze lav.440	Pezze lav.220
		Oswaldo Conte	4 12	2 8	2 10	Pezze lav.400	Pezze lav.200
		G. Ferraro	2 10	1 6	1 4	Pezze lav.290	Pezze lav.170
	Mezzelane, <i>droghedine,</i> tele e cotone	“Luogo Pio” (Istituto Pirani)	24	24	24	Pezze lav.500	Pezze lav.400
		Andrea Brun	6 8	3	1 1	Pezze lav.1,500	Pezze lav.600
		Giacomo Rizzo	40	20	10	Pezze lav.600	Pezze lav.300
		Fratelli Fabris	30	10	8	Pezze lav.400	Pezze lav.200

	Tele di lino e canapa	G. B, Chemin	20	10	4	Pezze lav.300	Pezze lav.100
	Cappelli (di pelliccia o di lana)	Giacomo Medis	3 1	3 1	2 1	Capp.1600	Capp. 1.100
		Tommaso Gianese	1 1	1 1	1 1	Capp. 800	Capp. 600
		Gaetano Barbieri	1 1	1 1	1 1	Capp. 600	Capp. 400
	Concerie e concia bianca	Fratelli Gianoch Jonoch	20	12	10	Pile lav.4.500	Pile lav.3.000
		Bortolo Maello	20	14	12	Pile lav.3.180	Pile lav.2.090
		Bombardini e Berti	14	12	10	Pile lav.2.900	Pile lav.1.940
		Francesco Baggio	8	6	6	Pile lav.2.800	Pile lav.2.000
		Fratelli Maello	12	10	10	Pile lav.2.300	Pile lav.1.600
		Michele Vendramin	6	4	2	Pile lav.1,460	Pile lav.1.040
		Antonio Barbieri	6	4	2	Pile lav.1.120	Pile lav.890
			6	4	2		

		Giuseppe Crescini				Pile lav.1.120	Pile lav.890
		Giovanni Miller	6	4	2	Pile lav.1000	Pile lav.1.600
			3	6	8		
	Candele di cera	Bortignone e Cimberle	3 1	2 1	2 1	Cera lavorata libbre 52.320	Cera lavorata libbre 30.140
	Candele di sego	Girolamo Locatelli	1	1	1	Candele libbre 3.600	Candele libbre 2.400
		Domenico Scremin	2 3	2 3	2 3	Candele libbre 3.500	Candele libbre 3.000
		Gaetano Gnoato	1	1	1	Candele libbre 1.200	Candele libbre 1.000
	Terrecotte	Giuseppe Mattarolo	4 3	3 2	2	Cotte 10	Cotte 8
		G. B. Fabris	3 3 3	4 1 2	3 2	Cotte 8	Cotte 4
	Lavorazione del ferro	Giacomo Rizzo	30	12 2	12 2	Ferro lavorato	Ferro lavorato

	Ferraress a	Giuseppe Nale	/	/	/	libbre 46.000 /	libbre 26.000 /
	Stamperia	Basilio Baseggio	8	6 1	6 1\	/	/
	Calcograf ia	Antonio Suntach	12	8	6	/	/
	Stamperia e Calcografia	Giuseppe Remondini	300 60 20	150 15	130 40 15	/	/
	Cartiera	Giuseppe Remondini		30	24 24	/	/

BIBLIOGRAFIA

- “Bollettino delle leggi del Regno d’Italia”, Milano 1807, parte I.
- Agostino Brotto Pastega, *Palazzo Scolari Marin*, in *Interni Bassanesi*, Bassano del Grappa 1996.
- Archivio Ospedale di Bassano (A.O. B.), Cassa del Pio Ospitale 1792-1808.
- Augusto Sandonà, *Il Regno Lombardo-Veneto, 1814-1859. La Costituzione e l’Amministrazione*, Milano 1912.
- Carlo Capra, *L’età rivoluzionaria e napoleonica in Italia. 1796-1815*, Torino 1978.
- Carlo Tivaroni, *Storia critica del Risorgimento italiano. L’Italia durante il dominio francese, 1789-1815*, vol. I, *L’Italia settentrionale*, Torino 1889.
- Carlo Tivaroni, *Storia critica del Risorgimento. L’Italia durante il dominio francese 1789-1815*, Torino 1889.
- Carlo Tivaroni, *Storia critica*.
- Carlo Zaghi, *L’Italia di Napoleone dalla Cisalpina al Regno*, in *Storia d’Italia*, Torino 1986, vol. XVIII.
- David G. Chandler, *Le campagne di Napoleone*, Milano 1992, vol. I.
- Fabio Mutinelli, *Annali delle provincie venete dall’anno 1801 al 1840*, Venezia MDCCCXLIII, pp.50-52n; “Bollettino delle leggi del Regno d’Italia”, Milano 1807, parte III.
- Fabio Sbordone, *Casino Regona, Favero, Canal*, in *Interni Bassanesi*, Bassano del Grappa 1996.
- Franco della Peruta, *Esercito e società nell’Italia napoleonica*, Milano 1988.
- G; Giuseppe Antonio Muraro, *La battaglia del Brenta del 6 novembre 1796*, in *Napoleone a Bassano*, Bassano del Grappa 1997.
- Gastone Favero, *Strutture amministrative e aspetti di vita sociale a Bassano durante la Repubblica veneta, l’esperienza democratica e la prima dominazione austriaca, tesi di laurea, rel. Gaetano Cozzi*, Università di Venezia, facoltà di Lettere e Filosofia, a.a. 1976/1977.
- Giacomo Sartorio Sartori, *Cronaca degli avvenimenti pubblici in Bassano dal 1796 al 1823, Opera di Jacopo Sartorio Sartori*, Giovanni Maria Gnoato, *Notizie urbane e politiche in Bassano; maggio 1796 – agosto 1841*;
- Giambattista Vinco da Sesso, *La battaglia di Bassano dell’8 settembre 1796*, in *Napoleone a Bassano*, Bassano del Grappa 1997.
- Giampietro Berti, *Otto e Novecento*, in *Storia di Bassano*, Bassano 1980.
- Giovanna Trevisan, *Proprietà e impresa nella campagna vicentina all’inizio dell’Ottocento*, Venezia 1981.
- Giovanni Marcadella, *La riforma napoleonica del notariato e l’Archivio Notarile sussidiario di Bassano*, in *Giornata di studi di storia bassanese in memoria di Gina Fasoli*, Bassano del Grappa 23 ottobre 1993.

- Giuseppe Maria Pilo, *Disegni di Giacomo Quarenghi e dei Gaidon*, Bassano del Grappa 1964.
- Livio Antonielli, *I prefetti dell'Italia napoleonica. Repubblica e Regno d'Italia*, Bologna 1983.
- Marco Meriggi, *Il Regno Lombardo-Veneto*, Torino 1987.
- Maria Teresa Colbertaldo, 1748, *Libro delle cose notabili intitolato Notandi*.
- Marino Berengo, *L'agricoltura veneta dalla caduta della Repubblica all'Unità d'Italia*, Milano 1963.
- Mario Infelise, *I Remondini di Bassano-Stampa e industria nel Veneto del Settecento*, Bassano del Grappa 1992, capitolo VII.
- MBABas. 261 B 13, p.83-88, 90.
- MBABas. Acque, ponti e strade, b. 986, 1810, fasci. 7, 11, 14, 20, 22.
- MBABas. Acque, strade, ponti, b. 999, 1812, fasci. 15, 18.
- MBABas. Acque, strade, ponti, b. 999, 1812, fasci. 15, 18.
- MBABas. Alfabetto per affittanzieri, 1805.
- MBABas. Alfabetto per affittanzieri, 1805.
- MBABas. Amministrazione, b. 962, 1806, fasc.4, 8, 9, 11, 12, 13.
- MBABas. Amm., b. 1000, 1812, fasc. 24, 56; b. 21, 1814, fasc.31; b. 963, 1806, fasci. 10, 14, 19; b. 967, 1807, fasc. 3, 6, 7, 8, 11; b. 962, 1806, fasc.4, 8, 9, 11, 12, 13; b. 1000, 1812, fasc. 24, 56.
- MBABas. Arti e Commercio, b. 975, 1808, fasc.7.
- MBABas. Arti e Commercio, b. 975, 1808, fasc.7.
- MBABas. b. 21, 1814, fasc.31.
- MBABas. b. 963, 1806, fasci. 10, 14, 19.
- MBABas. b. 966, 1806, fasc. Decreti e notificazioni.
- MBABas. b. 967, 1807, fasc. 3, 6, 7, 8, 11.
- MBABas. b. 968, 1807, fasc. 39, Miscellanea.
- MBABas. b. 968, 1807, fasci. 14, 35.
- MBABas. b. 968, 1807. fasc. 26.
- MBABas. b. 969, 1807, fasc.27.
- MBABas. b. 971, 1807, fasc. 7.
- MBABas. b. 973, 1808, fasc. 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 36.
- MBABas. b. 974, 1808, fasci. 14, 18, 36.
- MBABas. b. 976, 1808, fasc.1, Consiglio b. 979, 1808, fasc. 2.
- MBABas. b. 981, 1809, fasc. 2.
- MBABas. b. 983, 1809, fasc. 1.
- MBABas. b. 987, 1810, fasc. 1, 18, 23, 30, 42, 78, 84, 99.
- MBABas. b. 993, 1811, fasc. 9, 24; b. 963, 1806, fasci. 15, 22.
- MBABas., b. 1016 bis, 1813, fasc. Protocollo segreto.
- MBABas., Amministrazione (Amm.), b. 967, 1807, fasc. 3.
- MBABas., Anagrafe, b. 975, 1808, fasc.1.
- MBABas., Arti e commercio, b. 975, 1808, fasc. 7.
- MBABas., Atti del Consiglio 1800-1808.
- MBABas., Atti riservati, b. 978, 1810-1811, fasci. Protocollo riservato 1810, Atti riservati 1811.
- MBABas., Carteggio, b. 1101, 1805.
- MBABas., Casermaggio, b. 970, 1807, fasc. 7 bis.
- MBABas., Censo, b. 976, 1808, fasc. 3.
- MBABas., Copialettere 29 giugno 1807-1 gennaio 1808, 1809.
- MBABas., Coscrizione, b. 1015, 1813, fasc. 1; b. 970, 1807, fasci. 3, 9; b. 976, 1808, fasci. 1, 2.
- MBABas., Deliberazioni consiliari, 1808-1820.
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Seduta del Consiglio comunale del 15 ottobre 1809
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 16 maggio e 25 settembre 1808, e del 15 aprile 1809.
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 16 maggio e 25 settembre 1808.
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 16 maggio e 25 settembre 1808.

- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 25 giugno 1808, 26 febbraio e 19 aprile 1809, 20 marzo 1810, 24 febbraio 1811, 17 aprile e 30 settembre 1812, 23 aprile e 6 ottobre 1813, 19 aprile e 20 settembre 1814, 15 luglio 1815.
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 25 settembre 1809 e del 4 aprile 1814.
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 26 febbraio 1809; MBABas., Amm., b. 1001, 1812, fasc. 51.
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 26 febbraio 1809; MBABas., Casermaggio, b. 976, 1808, fasc. 8.
- MBABas., Deliberazioni consiliari 1808-1820. Sedute del Consiglio comunale del 6 aprile, 7 e 20 settembre 1814.
- MBABas., Esecuzioni, b. 989, 1810, fasc. 1; b. 995, 1811, fasci. 1, 2.
- MBABas., Estimo 7 settembre 1803-30 gennaio 1806.
- MBABas., Estimo Industria 1802.
- MBABas., G. M. Gnoato, Notizie urbane, ff. nn.
- MBABas., G. S. Sartori, Cronaca, cc, 33 v., 34 r; cc. 34 v.- 35r; cc. 35r e v; cc. 35V; cc. 36 r. e v; cc. 37 v. 39.
- MBABas., Giudiziario, b. 977, 1808, fasc. 10.
- MBABas., Imposte, b. 964, 1806, fasc. 1.
- MBABas., Oggetti diversi, b. 1003, 1812, fasc.12;
- MBABas., Perlustrazioni, b. 1008, 1812, fasc. 2.
- MBABas., Polizia, b. 1003, fasc.31; b. 1016, 1813, fasc. 25 Protocollo segreto; b. 1813, fasci. 8, 11, 13, 15, 20, 22, 25 Protocollo segreto, 26 Protocollo segreto; b. 1500, 1812, fasc. 7; b. 923, 1813, fasci. 3, 9; b. 971, 1807, fasc. 16; b. 978, 1808, fasc. 3.
- MBABas., Prospetto delle principali manifatture bassanesi, presentato il 25 settembre 1808 dal podestà di Bassano al viceprefetto Antonio Quadri.
- MBABas., Protocollo generale 1812.
- MBABas., Ricevitoria comunale, b. 982, 1809, fasci.1, 2.
- MBABas., Sanità, b. 923, 1814, fasc.3; b. 978, 1808, fasc. Protocollo 238.
- MBABas., Truppa, b. 1013, 1813, fasc. 21; b. 1014, 1813, fasc. 14, 83; b. 927, 1814, fasc. 1; b. 964, 1806, fasc. 8; b. 965, 1806, fasc. 5; b. 972, 1807, fasc. 2, 15; b. 979, fasc. 1808; b. 983, 1809, fasc. 1; b. 984, fasc. 4; b. 985, 1809, fasc. 5, 26.
- MBABas.,Copialettere, 29 giugno 1807-1 gennaio 1808. Lettera del 29 ottobre 1807.
- MBABas.,Giudiziario, b. 989, 1810, fasc. 1; b. 995, 1811, fasc. 2.
- MBABas.,Ibidem, Militare, fasc. 1.
- MBABas.,Oggetti diversi, b. 925, 1824, fasc. 21.
- MBABas.,Truppa, b. 1806, fasc. 14; b. 983, 1809, fasc. 1.
- MBABass. 34 D 2, 12, fogli non numerati (ff.nn.); 4, 6, c.33 recto. (r).
- Michele Gottardi, *L'Austria a Venezia - Società e istituzioni nella prima dominazione austriaca: 1798-1806*.
- Museo Biblioteca Archivio di Bassano del Grappa (MBABas.), Carteggio, busta (b.)1101, 1805;
- Nadir Stringa, *La ceramica*, in *Storia di Bassano*, Bassano 1980.
- Ottone Brentari, *Storia di Bassano e del suo territorio*, Bassano 1884.
- Paola Bittante, *Palazzo Sturm*, in *Interni Bassanesi*, Bassano del Grappa 1996.

THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: I Year / Yıl: 2020

Article Type / Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Doi: 10.29228/legends.43663

Submitted / Geliş Tarihi: 15/05/2020

Accepted / Kabul tarihi: 04/09/2020

Reference / Atıf Bilgisi: Oğuz, Ayla; “Britain as a Country of Migration”, *The Legends Journal of European History Studies*, S.I, 2020, ss.52-56.

Britain as a Country of Migration

Ayla Oğuz*

Abstract

The arrival of migrants in various European countries during the twentieth century led to inevitable changes and transformations in the social structures of the countries. In particular, Europe after the Second World War faced huge waves of migration. It is a migration model called colonial migration model that gives priority to migrants from colonies in migration acceptance, especially in the United Kingdom. There are many migrants in the UK that have migrated from the Commonwealth of Nations. The post-colonial era significantly increased migration from colonial countries to Britain, and migrants were subordinated to a secondary position in the multicultural British society despite of the arrangements. In this context, this article focuses on discussing the inequalities that migration creates in multicultural British society.

Key words: Britain, Postcolonial, Migrant, Secondary, Multicultural.

Bir Göç Ülkesi Olarak Britanya

Öz

Yirminci yüzyıl boyunca çeşitli Avrupa ülkelerine göçmenlerin gelmesi ülkelerin toplumsal yapılarında kaçınılmaz değişikliklere ve dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa büyük göç dalgalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Sömürgeci göç modeli diye adlandırılan ve başta Birleşik Krallık olmak üzere göçmen kabulünde sömürgelerden gelen göçmenlere öncelik tanıyan göç modelidir. Britanya’da bu biçimde Yeni İngiliz Uluslar Topluluğu’ndan göç etmiş birçok göçmen vardır. Sömürgecilik sonrası dönem belirgin ölçüde koloni ülkelerden Britanya’ya göçü artırmıştır ve göçmenler çok kültürlü Britanya toplumunda düzenlemelere rağmen ikincil bir konuma maruz kalmıştır. Bu bağlamda bu makale göçün çok kültürlü İngiliz toplumunda yarattığı eşitsizlikleri tartışmaya odaklanır.

Anahtar sözcükler: Britanya, Sömürgecilik Sonrası, Göçmen, İkincil, Çok Kültürlü.

* Assoc. Prof. Dr., Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science & Letters, Department of Western Languages & Literatures, English Language & Literature e-mail: ayla.oguz@gop.edu.tr, Orcid:0000-0001-7112-6549.

Introduction

As a global concept, migration contains a wide range of contents and has been the field of interest in versatile disciplines like economics, statistics, sociology, psychology, anthropology, philosophy, geography and cultural studies¹. In the earlier periods of humanity, human circulation was more restricted but in the later periods the social dynamics and life conditions became more complicated and it affected human circulation and mobility. In this sense “migration is the physical transition of an individual or a group from one society to another. This transition involves abandoning from one social setting and entering another and different one”² in simple terms. On the other hand it is also defined as “a shift of certain number of undifferentiated persons from one place to another, but also a change in the occupational and population structure of both countries or regions”³. Due to mobility of people, the masses who migrated to different regions for various social and economic reasons began to influence these regions by directing the social and economic situation of the regions they migrated to. This influence has changed human life in the region positively or negatively in different aspects such as health, physical environment, behavior, and political consciousness besides social and economical ones⁴.

Since the beginning of the eighteenth century the growing industry, the creation of new resources, increasing international job opportunities, political organizations and social changes have forced people to leave their homeland and to seek new living spaces all over the world including United Kingdom. In this process, United Kingdom became one of the important countries that accepted the migrants coming from the colonies. The core of the problem was very related with the fact that people who migrated from underdeveloped regions or countries to more developed ones became the source of various social, cultural, economic, political, health and environmental problems there due to their different cultural backgrounds⁵. It's clear that's a great mobility indeed. According to Wilbur Zelinsky the concept emphasizes the change in the place where one resides and, on the other hand, covers all kinds of mobility⁶.

The Dilemma of Migration in Britain

The arrival of migrants in different European countries during the twentieth century caused a kind of transformation in social structures of these countries due to their position as a migrant. Europe after the Second World War faced huge waves of migration. In particular, Britain became a country of migrants more and more. After this period lots of people came from ancient colonies to Britain. On the other hand, many people migrated into countries such as Germany, Switzerland, Belgium and Sweden because of the needs of these countries. The developments in Germany at the end of the 1980s and the fall of the Berlin Wall in 1989 face Europeans with a process called 'new migration'. Resolutions in Eastern Bloc countries, the

---

¹ Caroline Brettell, James Frank Hollifield, *Migration Theory: Talking Across Discipline*, Psychology Press, New York 2000, p.4-6.

² J. J. Mangalam, *Human Migration: A Guide to Migration Literature in English 1955—1962*, University Press of Kentucky, Lexington 1968, p. 7.

³ Ibid, p. 8.

⁴ Nikos Papastergiadis, *The Turbulence of Migration*, Polity Press, Cambridge 2000, p. 5.

⁵ Dr. V.N.P. Sinha & Dr. Md. Ataulah; *Migration An Interdisciplinary Approach*, Seema Publications, Delhi 1987, p. 1-2.

⁶ Colin G. Pooley, Jean Turnbull; *Migration and Mobility in Britain since the Eighteenth Century*, ICL Press, Oxon 1998, p. 178.

disintegration of the Soviet Union, the disintegration of the former Yugoslavia in the Balkan, change of some regimes and some country borders in Central Europe created a suitable atmosphere for migration. Thus, well-established countries like United Kingdom have become destination countries more and more in terms of migration⁷

It is certain that Britain is among the leading countries affected by migration in Europe in the twentieth century. However, migration to Britain is not limited to the twentieth century, but chronologically goes back to the early stages of history. While the first migrations began to flow from the coastal areas of the British islands to central cities, the later ones included the migrants' mobility from the colonial lands under the dominion of United Kingdom. In addition, another reason for the acceleration of migration waves in Britain is the presentation of the Industrial Revolution. In this period, opportunities created by the industrial revolution attracted people of various nations and sects. For example, an important wave of migration happened with the arrival of Jews who fled Nazi persecution in the 1930s to Britain, and this was further increased with the refugees added later in 1933-1939 and in 1945. Especially after the Second World War, the nature of migration to Britain has changed and the majority of migrants coming to the country started to flow from the Commonwealth countries. One of the most important reasons for this situation is the British Nationality Act, adopted in 1948. The political structure of the era, which believed that Britain was a great imperial legacy, regarded migrants from Pakistan, India and African colonies as if they were British citizens and gave them the right to settle in Britain easily. But later, British migrant politics began to change and migrants' demands for residence and citizenship became unacceptable. In the 1960s migration brought about the emergence of racist attitudes in Great Britain. For example, the 1962 Constitution was full of restrictive obstacles for non-whites to enter the country. As a result of the migration in this long process, racism in the country increased⁸

Further, in the 1968 constitution, birth in Britain was limited to binding substances such as adoption, and privileged actions were taken for migrants from former members of the community, such as Canada and Australia, than black migrants from the Commonwealth. The migration law of 1971 restricted the entry of migrants from the New British Commonwealth countries to Britain and allowed entry to the country, whether it be a citizen or not. By the 1980s, it was much more difficult to accept migrants from countries that formerly belonged to the UK. Additionally, the restrictive restrictions on entry and residence permits were further intensified by the laws in 1988 and 1996. The racist attitude of the politics applied to migrants was most concentrated during the Conservative Party periods under Margareth Thatcher⁹. The presence of the migrant population was decisive in shaping the ethnic appearance of Britain. It is due to the fact that the presence of Britain and other European nations in the colonies gradually begins to decline with the end of World War II, and colonies began to unravel and post-colonial migration landscapes began to emerge after the ruling countries opened their doors to migrants since the 1950s and 1960s. The element that triggered these migrations was labor migration, and this feature has become permanent rather than a temporary situation due to the growing growth of the modern global economy¹⁰.

According to Ravenstein migration was directly related with theory of push and pull process. He talks about the adverse conditions in one place push people out, and advantageous conditions in another place pull them in. For him, "push factors are usually negative and include conflict, political instability and social inequality. Pull factors, those attract people to

⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Hzr. Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara 2005, s. 258.

⁸ Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, Cambridge 2006, p. 500-503.

⁹ David Mason, *Race and Ethnicity in Modern Britain*, Oxford University Press, New York 1995, p. 25-30.

¹⁰ Steve Fenton, *Etnisite*, çev. Nihad Şad, Phonix Yayınevi, Ankara 1999, s. 223-225.

a particular receiving country, include employment possibilities, and freer communities in the country of destination”¹¹.

Conclusion

As a result, the migrant population was an important factor in the ethnic appearance of Britain in postcolonial period. In the 1960s, migrants were employed in jobs that require more physical strength whereas they started to work in more qualified businesses by the 1970s. But few of them managed to come to the management authorities despite of the improvements. In the 1980s, the general economic recession affected minorities the most. Among them, some ethnic minorities who spoke English fluently were rarely able to work properly. However, adverse conditions in the context of wage distribution, hiring and unemployment among ethnic minorities were in a dimension to cause separation and imbalance. When it comes to income level, it is considered that South Asians have been the most successful ones among the non-white population working as self-employed for a long time¹². On the other hand, after World War II, migrants from countries such as Ireland, Italy and Poland came to Britain, as well as migrants from places such as Jamaica, the Caribbean, Barbados Island, which were colonial countries in the 1950s. On the other hand, migrants from India and Pakistan overshadowed the others in the 1950s¹³.

Lastly, it is clear that human migration is a very old phenomenon and controlled by a push-pull process. On the other hand migration, cultural dovetail, and change have generally become the dominant factors in the transformation of the societies both in Britain and the other parts of Europe. It can be said that migrant life is traumatic and secondary in the multicultural British community, and even some sort of class difference is formed by undergoing divisions within itself. Additionally, despite of discrimination it can be deduced that migrants have had a great role in the evolution of Britain for a long period including the eighteenth century, nineteenth century and the beginning of the twentieth century¹⁴. Thus, multiculturalism became popular, and the country moved away from monoculture by the influence of migration by the end of the 1980s.

Bibliography

- Bloch, Alice, *The Migration and Settlement of Refugees in Britain*, Palgrave Mcmillan, New York 2002.
- Brettell, Caroline- Hollifield, James Frank. *Migration Theory: Talking Across Discipline*, Psychology Press, New York 2000.
- Cohen, Robin - Henry, Zig Layton. *The Politics of Migration*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts 1997.
- Fenton, Steve, *Etnisite*, çev. Nihad Şad, Phonix Yayınevi, Ankara 1999.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Hız. Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara 2005.
- Giddens, Anthony, *Sociology*, Polity Press, Cambridge 2006.
- Mangalam, J. J., *Human Migration: A Guide to Migration Literature in English 1955—1962*, University Press of Kentucky, Lexington 1968.

¹¹ Alice Bloch, *The Migration and Settlement of Refugees in Britain*, Palgrave Mcmillan, New York 2002, p.65.

¹² Robin Cohen, Zig Layton-Henry, *The Politics of Migration*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts 1997, p. 119-122.

¹³ Ibid, Fenton, p. 225.

¹⁴ Panikos Panayi, *An Immigration History of Britain: Multicultural Racism since 1800*, Routledge, London 2014, p. 259.

Mason, David, *Race and Ethnicity in Modern Britain*, Oxford University Press, New York 1995.

Panayi, Panikos, *An Immigration History of Britain: Multicultural Racism since 1800*, Routledge, London 2014.

Papastergiadis, Nikos, *The Turbulence of Migration*, Polity Press, Cambridge 2000.

Pooley, Colin G.- Turnbull; Jean. *Migration and Mobility in Britain since the Eighteenth Century*, ICL Press, Oxon 1998.

Sinha, Dr. V.N.P. - Ataulah; Dr. Md., *Migration An Interdisciplinary Approach*, Seema Publications, Delhi 1987.

THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: I Year / Yıl: 2020

Article Type / Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Doi: 10.29228/legends.44375

Submitted / Geliş Tarihi: 20/06/2020

Accepted / Kabul tarihi: 04/09/2020

Reference / Atıf Bilgisi: Zavagno, Luca; “No Island is an Island”: The Byzantine Mediterranean in the Early Middle Ages(600s-850s)”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. I, 2020, ss.57-80.

“No Island is an Island”: The Byzantine Mediterranean in The Early Middle Ages (600s-850s)

Luca Zavagno *

Abstract

Large islands of the western and eastern Byzantine Mediterranean are often caught in a historiographical vacuum because they are regarded as isolated and marginal places at the peripheries of Constantinopolitan empire. In fact, although literary and sources dismiss them simply as places of exile or distant military outposts along maritime frontiers, archaeology and material culture have recently shed light on the role they played as “spaces of connectivity”. This is due not only to their strategic locations along the commercial shipping routes crisscrossing the Mediterranean but also because islands often presented peculiar adaptive administrative strategies molded by the military and political exigencies of the hour.

In fact, this paper will argue that archaeology and material evidence (like coins, lead-seals and above all ceramics) as paired with the rather scarce literary and documentary sources give us enough evidence pointing to a certain degree of economic prosperity on the abovementioned islands during the period under scrutiny as they continued to play an important role in the political, fiscal, administrative and religious structures of the Byzantine empire. Indeed, this paper will also try to show that a resilient insular economy paired with the continuity on local production of artefacts entailed by the persistence of levels of demand on the part of the local secular and religious elites and regular if not frequent regional and sub-regional contacts with other areas of the Mediterranean (Carolingian or Muslim) as well as remaining part and parcel of the a Byzantine political, socio-cultural and economic “coastal” *koiné*.

Keywords: Byzantium, Islands, Mediterranean, Sicily, Cyprus.

“Hiçbir Ada Sadece Ada Değildir”: Erken Orta Çağ’da Bizans Akdeniz’i (600-850)

Öz

Batı ve Doğu Bizans Akdenizinin büyük adaları, Konstantinopolitan imparatorluğunun çevresinde izole ve marjinal yerler olarak görüldüğü için tarih yazımının boşluğunda kaybolurlar. Edebiyat ve diğer kaynaklar adaları sadece sürgün yerleri ve deniz sınırlarındaki askeri karakollar olarak görmezden gelmelerine rağmen son zamanlarda arkeoloji ve materyaller/ maddi kültür adaların “bağlantı alanları” olarak oynadıkları role ışık tuttu. Bunun nedeni Akdeniz’i çaprazlayan ticaret yolları boyunca stratejik konumlarının yanında aynı zamanda adaların genellikle günün askeri ve siyasi gereklilikleri tarafından şekillendirilen uyarlanabilir özel stratejiler sunmasıdır.

Aslında, bu makale, arkeoloji ve maddi kültürün (madeni para, kurşun mühürler ve her şeyden önce seramikler gibi) oldukça kit edebi ve belgesel kaynaklarla eşleştirilmiş olarak bize yukarıda belirtilen adalarda,

* Doç. Dr. Bilkent Üniversitesi, e-mail: luca.zavagno@bilkent.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2450-3182.

belirli bir ekonomik refah düzeyine işaret eden yeterli kanıt sağladığı tartışılacaktır. Bu makale aynı zamanda, yerel, seküler ve dini elitlerin talep seviyelerindeki devamlılıktan kaynaklanan yerel eser üretimindeki süreklilik ile birleşen dirençli ada ekonomisi, Akdeniz'in diğer bölgeleri (Karolenj veya Müslüman) ile sık olmasa da düzenli olarak bölgesel ve alt-bölgesel temaslarının yanı sıra Bizans siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik "kıyı şeridinin" bir parçası olduğunu göstermeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Adalar, Akdeniz, Sicilya, Kıbrıs.

No island is (only) an island (even in Byzantium)

In a little pamphlet that rather contrasts with his traditional research interest, Carlo Ginzburg evokes the importance of islands as both real and imaginary places.¹ Needless to say, Ginzburg takes cue from the famous seventeenth-century poem of John Donne entitled "No Man's is an Island."² The Italian historian indeed asserts that as no man is simply an island in his entire self but rather a piece of a continent and a part of a totality, so famous literary examples of islands like Thomas More's Utopia stem from famous classical works on the same topic (like Plato's *Timeo* or Lucian's *A True Story*, or Cicero's *De Officiis*). This may seem obvious in the case of a great Renaissance Man like More who lived in the shadow of the Classics. Several passages of More's Utopia are either echoes of, or allusions to, texts widely read by humanists.³ Nevertheless, one can also notice that Ginzburg indirectly points to the ontological character of any (utopian or not) island. In fact, the *Oxford Dictionary* provides us with a rather univocal and clear-cut definition of island as a piece of land completely surrounded by water.⁴ Clearly this is a characterization most of us are familiar with: for islands trigger either images of far, often exotic lands facing the sunset, and constantly bathed in sunny days; or -in a rather dramatic contrast with a holiday destination- they conjure up pictures of outlets for rogue adventurers (like the famous pirate island of Tortuga) or even more hostile places where castaways like Robinson Crusoe or Tom Hanks fight for their lives.

Nevertheless, like Ginzburg reminds us, when it comes to islands there is more than meets the eye. Islands are unresolved places of a paradox;⁵ a paradox which Greek and Roman authors of the likes influencing More, have repeatedly set forth. Salvatore Cosentino has taunted at the opposite attitudes towards islands as deeply embedded in the Greek and Roman culture:

*on the one hand islands were imagined as a microcosm with their peculiar traits, which are different from those of the continent, and just for this they evoke an idea of remoteness and marginality. On the other hand, their function in commerce and connectivity could not be ignored, especially when the whole Mediterranean came under Roman rule.*⁶

¹ Carlo Ginzburg, *No Island is an Island. Four Glances at English Literature in a world perspective*, New York 2000, p. 1.

² John Donne, *No Man is an Island*, London 1988.

³ Carlo Ginzburg, *No Island is an island*, p.1.

⁴"Island,"in *The Oxford Learner Dictionary* <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/island?q=island> retrieved on 15/6/2020

⁵ Nick Kardulias, "Response: Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization," Ed. Anna Kouremenos-John M. Gordon, *Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization*, Oxford 2020.

⁶ Salvatore Cosentino, "Mentality, Technology and Commerce: Shipping amongst Mediterranean islands in Late Antiquity and Beyond," Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*. Oxford 2013, p. 67. See also Salvatore Cosentino, "A longer antiquity? Cyprus, Insularity and the Economic Transition," Eds. Maria Parani-Demetrios Michaelides, *The Archaeology of Late Antique and Byzantine Cyprus (4th-12th centuries AD)*. *Conference in Honour of Athanasios Papageorgiou. Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, 43. Paris 2013, pp. 93-98.

Building on the abovementioned paradox, in the Greek and Roman culture, islands were also identified as remote places of exile; nevertheless, isolation could also have positive connotations like in the case of the utopian Atlantis or more prosaically the paradisiacal “Happy Islands”.⁷

The duplicity of the insular world as expression of connectivity and substitute for isolation has been repeatedly stressed by anthropologists, archaeologists and historians.⁸ As there is no space here to delve into the countless works focusing on the role played by islands in the Mediterranean history⁹, I would like instead to offer few preliminary remarks on Byzantine historiography and its rather problematic relation with the islands of the Empire. These should be regarded as in tune of an introduction to this contribution which will try to offer a holistic analytical approach to the insular world of Byzantium in the early Middle Ages; an approach taking its methodological cue from an extensive use of the better and better published archaeology (and material culture) yielded in large insular contexts like Cyprus, Sicily and the Balearics.¹⁰ Here a further preliminary caveat seems necessary as related to the selection of islands proposed in this article. This has to do primarily with their size and/or location across trans-Mediterranean shipping routes. It is indeed important to place islands in the wider framework of the archaeology of the seas, emphasizing among other aspects, connectivity, interaction and the role of local population.¹¹

Although, islands can be perceived as “the unconventional other” even when not so distant from the continent, only those which did not belong to a pulverized exchange system (Aegean) and which (with the exception of Sicily) were not within immediate sight of land, could play a relevant role with regards of the mechanism of production and distribution of the Mediterranean world.¹² Indeed, as will be shown in the second part of this article, in the transition from a unified “Roman” Mediterranean to a fragmented Great Sea, large islands boasted a rather sustained economic vitality and socio-cultural resilience as paired with peculiar administrative and governmental structures as well as political expediency on the part of the local elites.¹³ In this light, and in tune with a coda, the third part of the article will

⁷ Gabriele Amiotti, “Le Isole Fortunate: mito, utopia, realtà geografica”, Ed. Mario Sordi, *Geografia e Strotiografia del Mondo Classico*, Milano 1988, pp. 166-77. See also Filippo Bulgarella, “Bisanzio e le Isole,” Ed. Paolo Corrias, *Forme e Caratteri della Presenza Bizantina nel Mediterraneo Orientale: La Sardegna (secoli VI-XI)*, Cagliari 2012, pp. 33-41, and Karl Kopaka, “What is an islands? Concepts, Meanings and Polysemies of Insular Topoi in Greek Sources,” *European Journal of Archaeology* Vol. 11, Issue 3, 2009.

⁸ Christy Constantakopoulou, *The Dance of Islands. Insularity, Networks, the Athenian Empire and the Aegean World*. Oxford 2017, p. 2; Paul Rainbird, *The Archaeology of Islands*, Cambridge 2000.

⁹ See for instance, John M. Gordon-Anna Kouremenos, “Introduction. Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization,” Ed. Anna Kouremenos-John M. Gordon, *Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization*, Oxford 2020 with further bibliography.

¹⁰ Enrico Zanini, “Introduzione. Le ragioni di un seminario. Le ragioni di un libro.” Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*, Oxford 2013, pp. 3-16; Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, *Change and Resilience. The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity*, Providence 2019. This not to diminish the importance of written sources but rather to recognize that as Wickham asserts early medieval history-writing is a permanent struggle with the few sources available, as historians try, often over and over again, to extract nuanced historical accounts from them.” (See Chris Wickham, *The Inheritance of Rome. Illuminating the Dark Ages 400-1000*, London 2009, p. 12.)

¹¹ Miguel Cau Ontiveros- Catalina Mas Florit, “Islands, Change and Late Antiquity,” Eds. Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, *Change and Resilience. The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity*, Providence 2019, p. xxi.

¹² Gündür Varinoğlu, “‘Imagine there is no (is)land’: Conceptualizing Byzantine Islands in Southern Asia Minor,” Eds. Koray Durak-Ivana Jevtić, *Identity and the other in Byzantium. Papers from the Fifth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Istanbul 2019, p. 101; Salvatore Cosentino, “Mentality, Technology and Commerce,” p. 70.

¹³ Salvatore Cosentino, “Mentality, Technology and Commerce.”

assess the islands' degree of economic and political integration in a wider Byzantine *koinè* which encompassed liminal coastal spaces as well as insular communities promoting social contact and cultural interchange.¹⁴ This area seems to coincide with the territories and the seas on which the Byzantine Empire retained a political and naval rulership.¹⁵ Moreover, it boasted a peculiar sets of material culture indicators (like lead seals, coins and globular amphorae) suggesting a certain common cultural unity;¹⁶ in fact, the peculiar political-administrative infrastructures (as documented in most of the abovementioned islands and gateway communities like Amalfi and Comacchio) *de facto* pointed to a other-than-Imperial Greco-Roman identity.¹⁷

This should allow me to conjure up the multifaceted and complex role played by islands along frontiers and border zones.¹⁸ One conception of the frontier is as contact zone, but what made [islands and island-like territories] most “between” and interstitial for contemporaries was rather a lack of contact, a separation.¹⁹ After all, islands can indeed be located on a rather broad connectivity spectrum swaying like a pendulum between relative isolation from hegemonic political and economic systems to integration in such system.²⁰ So, as a pendulum remains in a constant state of movement, so are islands when examined in a cross-regional and diachronic perspective. Therefore, they were more than peripheral figments of a distant Imperial center. They were actors shaping an everchanging cultural and economic balance at the interface between Mediterranean polities in the early Medieval period while at the same time remaining part and parcel of a Byzantine Mediterranean coastal system. A system stemming from an Empire retaining its maritime face well into the ninth century as it controlled the main sea roads, important coastal gateway communities as well as the most important insular hubs.²¹ It is indeed to these and their role in the historiography of Byzantium that I am moving to in the following section of this paper.

Islands and Byzantine Historiography

Islands have not attracted a great deal of attention on the part of Byzantinists at large. Almost all the most recent syntheses encompassing the history of Byzantium have toned down the role of major islands of Byzantine Mediterranean to that of mere peripheral additions to the so-called Byzantine heartland (as combining the Aegean and the Anatolian

¹⁴ Myrto Veikou, “Mediterranean Byzantine Ports and Harbors in the Complex Interplay between environment and Society. Spatial, Socio-Economic and Cultural Considerations Based on Archeological Evidence from Greece, Cyprus and Asia Minor,” Eds. Johann Preiser Kapeller-Falko Daim, *Harbours and Maritime Networks as Complex Adaptive Systems*. Mainz 2015, p. 51.

¹⁵ Paolo Delogu, “Questioni di Mare e Costa.” Eds. Sauro Gelichi-Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, p. 463.

¹⁶ Paul Arthur, “From Italy to the Aegean and back – notes on the archaeology of Byzantine maritime trade.” Eds. Johann Preiser Kapeller-Falko Daim, *Harbours and Maritime Networks as Complex Adaptive Systems*. Mainz 2015, pp. 339-40.

¹⁷ Luca Zavagno, “I am going home by sea/ For the first time in years’: urban-like coastal spaces across the early medieval Mediterranean.” Ed. Nikos Kontogiannis, *Byzantine Anatolia: Space and Communities. Proceedings of the 5th Sevgi Gönül Symposium*, forthcoming.

¹⁸ Lynn Darling, “The Mediterranean as a Borderland,” *Review of Middle East Studies*, Vol. 46, No. 1, Summer 2012.

¹⁹ Jonathan Jarrett, “Nests of Pirates? “Islandness” in the Balearic Islands and La Garde-Freinet,” *Al-Masāq* 31/2, 2019, p. 177.

²⁰ John M. Gordon-Anna Kouremenos, “Introduction,” p. 3

²¹ Chris Wickham, “Comacchio and the central Mediterranean.” Eds. Sauro Gelichi-Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, p. 511. On the west-east route (Trunk route) see Michael McCormick, *Origins of European Economy. Communications and Commerce AD 300-900*. Cambridge Mass., 2001.

peninsula).²² Only in few instances Byzantinists have examined the idea of insularity as a social and cultural construction or analyzed the notion of island as expressed by Byzantine sources at large.²³ In other words, and in a way that is curiously in tune with the etymology of the word itself (for island comes from the Greek verb indicating the action of floating and swimming), it seems that as Late Antiquity faded into the Middle Ages, large Byzantine islands moved away from their role as connecting swims of communication for they were regarded as part and parcel of a systematic border between empires (Byzantines, Umayyad and later Carolingian).²⁴ As I will return to the importance of islands as related to the concepts of frontier and border in few moments, it suffices to say here that this approach seem to put the fate of islands in between the Braudelian and Pirenne theses.

On the one hand, Braudel's categorized big islands as micro-continent and worlds apart from civilization: that the sea surrounds the islands and cuts them off from the rest of the world more effectively than any other environment is certainly true whenever they are situated outside the normal sea routes.²⁵ On the other hand, Pirenne stressed the rupture caused by the Arab invasions. Indeed, he described how at the turn of the eighth century a different Mediterranean emerged from the unified *Mare Nostrum*: an economically fragmented, politically conflictual, religiously divided and culturally disputed liquid space.²⁶ Both for Braudel and Pirenne, islands are therefore liminal spaces, or integral parts of a frontier between irreconcilable, or at best conflicting, worlds. More often than not Byzantinists have therefore written off the socio-economic and political importance islands like Sicily, Cyprus and the Balearics (as well as Sardinia, Malta and Crete) had for the Empire beyond their role as military bulwarks vis-à-vis the Arab threats.²⁷ This interpretative framework had also the consequence of excluding the Western half of the Mediterranean basin from any discourse about Medieval Byzantium.²⁸ So, islands like Malta, Sardinia and the Balearics were considered as lost to Byzantium from the mid-eighth century onwards

²² See Luca Zavagno, "Not the Last Frontier: Insular Model in Early Medieval Mediterranean c. 650-c.850." Eds. Giuseppe D'Angelo-Jean Marie Ribeiro, *Borders and Conflict in the Mediterranean Basin*, Salerno 2016, p. 58. On the Byzantine Heartland see Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400-800*, Oxford 2005, pp. 29-31.

²³ On the one hand, islands resurfaced in Byzantine literary or documentary sources as distant places of exile like in the case of the iconophile bishop Euthymius of Sardis whose *bios* (*Vita Euthymii Sardensis*) recounts of its relegation to Pantelleria in the first half of the ninth century (Gouillard, pp. 36-46) or those iconophile monks and nuns who -according to the Chronicle of Theophanes Confessor- were blinded and banned to Cyprus (Cyril Mango-Roger Scott, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near East History, A.D. 284-813*, Oxford 1997, pp. 614-5); on the other hand, islands like Sardinia and Sicily were often regarded as nest of pagan traditions like in the case of Life of Leo the Martyr who fought "the magician" Heliodorus in Catania in the eighth century (Alexis. G. Alexakis, *The Greek Life of St. Leo Bishop of Catania (BHG 981b)*, Brussels 2011, pp. 79-85). See also Myrto Veikou, "One Island, Three Capitals. Insularity and the Successive Relocations of the Capital of Cyprus from Late Antiquity to the Middle Ages." Eds. Sabine Rogge-Michael Grünbart, *Medieval Cyprus. A place of Cultural Encounters*, Munster 2015, pp. 353-63.

²⁴ Jody Michael Gordon-William Caraher, "One Island, Two Romes: Globalizations and Insularities in Early and Late Roman Cyprus," Ed. Anna Kouremenos-John M. Gordon, *Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization*, Oxford 2020, pp. 156-87; see also Telemachos Lounghis, *Byzantium in the Eastern Mediterranean: Safeguarding East Roman Identity (407-1204)* Nicosia, 2010, pp. 77-115.

²⁵ Fernand Braudel, *The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II*, Los Angeles 1996 (Original work published 1966), p. 150; see also Lucien Févbre, *La Terre et l'évolution humaine*, Paris 1922, pp. 207-8.

²⁶ Henry Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, New York 1957, pp. 17-20.

²⁷ Telemachos Lounghis, *Byzantium in the Eastern Mediterranean*, pp. 9-10.

²⁸ Luca Zavagno, "'Going to the Extremes': The Balearics and Cyprus in the Early Medieval Byzantine Insular System." *Al-Masāq* 31/2, 2019.

although lead seals and literary sources attest to the continuous Constantinopolitan interest in the Thyrrenian military, economic and political affairs well into the tenth century.²⁹

On the one hand, the abovementioned analytical model is nurtured by a rather pronounced lack of literary and documentary sources concerning the fate of large Byzantine islands; this indeed a methodological problem Anthony Kaldellis has enhanced as common to many regions of the empire.

Our [Byzantinists'] sources were written either in the capital or with a Constantinopolitan bias, their authors were men who had reached high office and believed that writing history concerned [almost exclusively] the center of power. They were no more interested in provincial politics [...] unless they impacted the capital.³⁰

On the other hand, if for the two main regions of the Byzantine heartland we have good syntheses incorporating archaeology and material culture (hand in hand with the available literary evidence), the same cannot be said for Byzantine islands for they suffer from the lack of a systematic account.³¹ In fact, Byzantine historiography has not yet produced an all-encompassing alternative to the only existing account on the history of the Byzantine insular world that is the volume written by Elizabeth Malamut in the late 80s.³² Malamut's narrative moved from a Braudelian standpoint as her attention focused on the eastern Mediterranean islands for only Crete and Cyprus retained a certain importance in the historical trajectories of the Byzantine empire mainly owing to their strategic role along the frontier with the Muslim world.³³ The sea is a frontier that all powers tried to push back from them as far as possible and so islands turned into hubs to be occupied in order to control the sea and its shipping routes.³⁴ Indeed, from Malamut's refined viewpoint, Byzantine insularity remains a micro-cosmos defined by sea-driven isolation;³⁵ a world explored mainly through literary evidence.

In fact, in the last decades one can document a surge of studies on single islands or insular urban and rural sites.³⁶ They are mainly based on the magnified scope of archaeology and material culture as yielded through extensive and intensive surveys as well as excavations.³⁷ However, only recently some attempts to propose a diachronic and archaeologically-aware approach to Byzantine insular spaces and their societies have emerged. These are represented by two volumes: *The Insular System of the Early Byzantine Mediterranean* and *Change and Resilience. The occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity*.³⁸

²⁹ Paolo Corrias, *Forme e Caratteri della presenza Bizantina nel Mediterraneo Occidentale. La Sardegna (secoli VI-XI)*. Cagliari 2012. See also Salvatore Cosentino, "Byzantine Sardinia between West and East. Features of a Regional Culture," *Millennium* 1/2004.

³⁰ Anthony Kaldellis, *The Byzantine Republic. People and Power in New Rome*, Cambridge Mass. 2015, p. 150.

³¹ For the Balkans and Greece see Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Cambridge 2006 and Florin Curta, *The Edinburgh History of the Greeks, c. 500 to 1050: The Early Middle Ages*, Edinburgh 2011; for Anatolia see Philippe Niewöhner, *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*. Oxford 2016. One should also notice that the ponderous scholarly endeavor going under the headings of *Tabula Imperii Bizantini* (<https://tib.oeaw.ac.at/index.php?seite=status> retrieved on 15 June 2020) which does not include any big Byzantine island (Crete, Rhodes, Cyprus or Sicily) neither as published or in progress.

³² Elizabeth Malamut, *Les îles de l'Empire byzantin. VIIIe-XIIIe siècles*, Paris 1988.

³³ Elizabeth Malamut, *Les îles*, p. 67.

³⁴ Elizabeth Malamut, *Les îles*, p. 65.

³⁵ Enrico Zanini, "Introduzione," p.2.

³⁶ For instance, see Dimitris Tzougarakis, *Byzantine Crete, From the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens 1988; Annaliese Nef-Vivien Prigent, "Per una nuova storia dell'alto medioevo siciliano," *Storica* 2006, pp. 35-6.; or David Metcalf, *Byzantine Cyprus (492-1191 AD.)*, Nicosia 2009 and Pier Giorgio Spanu, *La Sardegna Bizantina tra 6. e 7. Secolo*, Oristano 1998.

³⁷ Michael Decker, *The Byzantine Dark Ages*, London 2016, pp. 43-81.

³⁸ See above ftn. 10.

The former (edited by Enrico Zanini, Demetrios Michaelides and Philippe Pergola) presents us with two transversal themes revolving around the economics of insular societies and the importance of large islands as connective hubs. Indeed, the book has the merit of trying to define a so-called Insular System as a third geographical and political pillar alongside the two constituting the Byzantine heartland.³⁹ All the contributions of the volume use archaeology and material culture as a starting point to enhance the importance large Byzantine islands had as *plaques tournantes* along the fragmented shipping routes in the so-called Mediterranean Dark Ages. In turn this is reflected by the economic resilience boasted by the insular world: throughout the seventh and eighth century islands seem to remain an economic space relatively more developed than northern and central Italy, the Balkans or Asia Minor.⁴⁰ The concept of resilience as the main characteristic of islands in a changing Mediterranean is also the lowest common denominator of the contributions included in the volume edited by Miguel Cau Ontiveros and Catalina Mas Florit. The authors stressed the importance of connecting the fate and historical trajectories of islands to a wider Mediterranean seascape which experienced deep transformations and moments of crisis. Insular socio-ecological systems seemed however to have the capacity of shaping change and learn to live and adapt to periods of turbulence (in tune with the very meaning of the word resilience).⁴¹

All in all, the abovementioned volumes have the merit of bringing the western and eastern Byzantine islands in an archaeological dialogue as well as defining some homogenous characters (in economic as well as socio-cultural and political terms) acting as a catalyst for defining an insular identity. As a result, it seems like Byzantinists have finally started distancing themselves from the idea of islands as simply ancillary and tributary to Constantinople.⁴² Nevertheless, we should sharpen our focus and come to terms with the fact that we are dealing not with a monolithic and homogeneous space encompassing the whole Mediterranean but with a rather complex patchwork of insular and coastal sites as part and parcel of a system of intra-regional shipping routes as well as regional and sub-regional nodes for interlocking economies. In other words, we should rather talk of a set of Byzantine insular worlds in a constant and everchanging dialogue with the Imperial structures of government, the “other” hegemonic polities like the Carolingian Kingdom or the Caliphate and the wider picture of economic, social and political developments around the shores of the [Byzantine] Mediterranean.⁴³ Poised to benefit from the constant ebbs and flow of Mediterranean politics (as well as repeated military confrontations), islands boasted “elastic” modes of government defined by the ability to withstand the adversity of the hour and as a measure of their sensitivities to the change of different regional and supra-regional variables.⁴⁴

With this preliminary historiographic caveat in mind, in the next paragraph I will be dealing with three insular key-studies as located at two extremes and the very heart of the Medieval Mediterranean. Indeed, Cyprus and the Balearics fully experienced the gravitational pull of those polities (the Umayyad and later the Abbasid Caliphate, the first and the Carolingians and later the Spanish Umayyads) sharing the Medieval control over the Great Sea with Byzantium; whereas Sicily gravitated around Constantinople in political,

³⁹ Enrico Zanini, “Introduzione,” p. 4.

⁴⁰ Salvatore Cosentino, “Mentality, Technology and Commerce,” p. 73.

⁴¹ Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, “Islands, Change and Late Antiquity,” pp. xxii-xxiv.

⁴² Judith Herrin, *Margins and Metropolis: Authority Across the Byzantine Empire*, Princeton 2013.

⁴³ David Abulafia, “Islands in Context,” Eds. Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, *Change and Resilience. The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity*, Providence 2019, p. 288.

⁴⁴ Jonathan Shepard, “Introduction: Circles Overlapping in Upper Adriatic,” Eds. Mladen Ančić, Jonathan Shepard, Tripmir Vedriš, *Imperial Spheres and the Adriatic. Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Achen (812)*, New York-London 2018.

administrative and economic terms for it became one of the most important supplier of grain to the Capital after the end of the Egyptian tax-spine in 640s.⁴⁵ Nevertheless, it retained a rather persisting ability to act as a bridge between the Thyrrenian exchange system and Muslim North Africa as showed mainly by literary and documentary sources both in Greek, Latin and Arabic.⁴⁶

These examples will allow me to explore the different ways Byzantine insularity rhymed with the history of Medieval Mediterranean at large while at the same time actively moulding and being shaped by the political, economic and military trajectories of the Byzantine Empire. As a result, it will be clear that the economic resilience of the three islands stems from a connectivity predicated upon their ability to combine “horizontal” and “vertical” thrusts following by and piercing through the fault- lines of a permeable “frontier”. In this light, it will be seen that since the Mediterranean can only be controlled by ruling its islands, and as no-hegemonic power could fully boast hegemonic power over the seas, insular spaces were the main actors (together with insular-like or coastal communities) in the construction of a Medieval Mediterranean.⁴⁷ This should indeed be seen less as a Dark Ages’ Game of Thrones than as shared space where modality of interactions, control and regulation of both exchange and conflicts were constantly constructed and reconstructed in a kaleidoscope that de facto permitted the re-creation of a unity lost after the fall of the Roman Empire.⁴⁸

From Cyprus to the Balearics (via Sicily) and Back Again

Lying at the western and eastern edges of the Great sea, Cyprus and the Balearic archipelago surprisingly shared a common feature as they were the only Mediterranean territories which Arab sources defined as the land(s) of the truce (*Dār-al ‘Ahd*).⁴⁹ This actually implied the existence of a nominal truce between the Byzantines and the Caliphate as involving the territory occupied by a third -and to a degree- independent population. The *al ‘Ahd* did not simply [concern] two parties that went through constant cycles of warfare, treaty, and the usual seasonal raiding; the case of the Muslims and the Byzantines in Cyprus [and the Balearics] reveals instead the complexity this relationship could take based on perceived need.⁵⁰ Building upon their peculiar legal status Cyprus and the Balearics were often regarded as two regions *de facto* lost to Byzantium in the Dark Ages. The former was supposedly neutralized in what has been often hastily (and incorrectly) described as a condominium between the “Greeks and the Saracens” only to be “restituted” to the Byzantine rule in 965.⁵¹ The latter was purportedly severed from Constantinople at an uncertain time between the mid seventh century (when the last remnants of the Byzantine Spanish enclave were conquered by the Visigoths) and 707 when the first Arab raid against the island has been recorded.⁵² In truth

⁴⁵ Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, pp. 789-90.

⁴⁶ Sarah Davis-Secord, *Where Three Worlds Met: Sicily in the Early Medieval Mediterranean*, Cornell 2017.

⁴⁷ Christophe Picard, *La Mer Des Califes. Une Histoire de la Méditerranée Musulmane*, Paris 2015, pp. 229-235.

⁴⁸ Dominique Valérien, “The Medieval Mediterranean,” Eds. Peregrine Horden- Sharon Kinoshita, *A Companion to Mediterranean History*, London, 2014, p. 78-80.

⁴⁹ Juan Signes Codoñer, “Bizancio y les islas Baleares en los siglos VIII y IX”, Ed. Robert Durán Tapia, *Mallorca y Bizancio*, Palma de Mallorca 2005, pp. 46–7.

⁵⁰ Ryan J. Lynch, “Cyprus and its Legal and Historiographical Significance in Early Islamic History,” *Journal of the American Oriental Society* 136/3, 2016, p. 550.

⁵¹ On the rather negative connotation of Cypriot Dark Ages see Luca Zavagno, “Two hegemonies, one island: Cyprus as a “Middle Ground” between the Byzantines and the Arabs (650-850 A.D.),” *Reti Medievali - Rivista*, XIV, 2 (2013). url: <<http://www.rmojs.unina.it/index.php/rm/article/view/401>> [retrieved 15.6.2020].

⁵² Josep Amengual i Batlle, *Els orígens del Cristianisme a les Balears I el su desenvolupament fins a l'època Musulmana*, Palma de Mallorca 1991.

both islands continued to remain part of the political and administrative Byzantine *oikumene*, as in both instances one cannot object to the conclusions that they were ruled by *archontes*.⁵³

In fact, *archon* is a rather neutral title as it generally defines any officials possessing powers and later mainly governors.⁵⁴ *Archontes* could also refer to the urban ruling class coming from prominent local landowning families.⁵⁵ Treadgold concludes that *archontes* were in charge of the most isolated enclaves of the Empire, but this remains a rather general connotation and hints at a disinterest on the part of Constantinople towards its periphery.⁵⁶ Indeed, they were not exclusively found on islands: we have for instance evidence of the existence of the so-called Archon's House in Butrint: a urban palace which yielded a cache lead seals (dated to the second half of the ninth century onwards) attesting to the presence of a Byzantine *archon* with administrative powers over the local community;⁵⁷ seals pair with other material evidence (including Byzantine silver and bronze coins and southern Italian ceramics as well as jewels) pointing to the political and economic importance of this little south-Adriatic enclave de facto part of a sub-regional exchange system which included other Byzantine territories including Apulia and eastern Sicily.⁵⁸

As I will return to this later, it is important to stress here that both on islands like the Balearics and Cyprus as well as in coastal hubs like Butrint *archontes* were not synonym for a distant and uninterested Constantinopolitan power. *Archontes* could not only promote local political initiatives as they were often chosen from the local landowning (although still at least partially urban oriented) elites. Moreover, they were actively basing their legitimacy, status and political pre-eminence on the recognition (in terms of dignities, titles and offices) received from Constantinople. In other words, *archontes* presided upon regions (or towns) that like Cyprus and even the farther Balearic outpost never ceased to institutionally and politically belong to the Byzantine empire although this appurtenance showed peculiar local connotations.⁵⁹

This is can be more easily documented for Cyprus as we possess rather scanty but coherent literary and documentary evidence in Greek, Arabic and Syriac as paired with good archaeology and analysis of material sources like lead seals, coins and ceramics.⁶⁰ This allows us to assert that in Cyprus, the Emperor and the Caliph shared the tax revenues as famously stated by a treaty mentioned by Theophanes the Confessor in his Chronicle.

In this year [685/6] Abimelech sent emissaries to Justinian [II] to ratify the peace and it was concluded on these terms [...] that Abimelech would give to the Romans every day 1,000 gold pieces, a horse and a slave; and that they would share in equal parts the tax revenue of Cyprus, Armenia and Iberia.⁶¹

⁵³ Salvatore Cosentino, "A Longer Antiquity," p. 97.

⁵⁴ Alexander Kazhdan, "Archon", Ed. Alexander Kazhdan et al., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Washington D.C. 1993.

⁵⁵ Alan Harvey, *Economic expansion in the Byzantine Empire*, Cambridge 1989, p. 225.

⁵⁶ Warren Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford 1988, p. 15.

⁵⁷ William Bowden-Richard Hodges, "An 'Ice Age settling on the Roman Empire': Post-Roman Butrint between Strategy and Serendipity," Eds. Neil Christie-Andrea Augenti, *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Town*, Aldershot 2012, pp. 228-9.

⁵⁸ Paul Arthur, "From Italy to the Aegean," pp. 348-52.

⁵⁹ Salvatore Cosentino, "A Longer Antiquity," p. 99.

⁶⁰ Luca Zavagno, *Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages. An Island in Transition*, London 2016; see also David Metcalf, *Byzantine Cyprus*.

⁶¹ Cyril Mango- Roger Scott, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, pp. 506-7.

Indeed, both Islamic and Byzantine lead seals yielded on the islands testify to the presence of Imperial and Caliphal fiscal authorities.⁶² Cyprus was clearly wealthy enough in terms of agricultural produce, pastoral economy and more important trading activities to be fiscally exploited by both powers.⁶³ Once again literary and material evidence combine in providing a picture of an islands were peddlers regularly traveled to and fro the Syrian coast (as mentioned in the Acts of the Seventh Ecumenical Council in 787) bringing back to the island a wide array of goods as well as bronze coins.⁶⁴ The rather sustained level of commercial activity with the neighboring regions under Muslim rule is documented by ceramics and in particular the distribution of small globular amphorae. They are described as perfect liquid containers for short and long distances and for local/regional distribution;⁶⁵ this because they were easy to handle during loading and unloading cargos in often less equipped harbours.⁶⁶

As this type of amphorae were made in different coastal and insular areas of the Byzantine empire (including Cyprus) between the seventh and late ninth century, they also pair with painted wares and chafing dishes produced in various workshops (located in Cyprus as well as Crete, southern Anatolia, Cherson and southern Italy) and circulating throughout the Mediterranean.⁶⁷ In other words, ceramic evidence of the type documented in Cyprus pairs with that yielded in other areas of the Byzantine Mediterranean (including islands like Sicily and coastal island-like settlements like Amalfi and Comacchio on which I will return in few moments). They point to an intra-regional long distance or cabotage movement of wares/small globular amphorae as well as an active interregional exchange between shipping zones (with overlapping networks of production and distribution).⁶⁸ In the case of Cyprus, ceramics bespeak of an island at the center of three interlocking regional and sub-regional exchange systems: the Syrian-Palestinian, Egyptian and southern Anatolian.⁶⁹ In Cyprus we can document the presence of a Muslim minority through literary and material sources. Muslim tombstones have been found in Paphos dating to the seventh and eighth centuries, Kufic inscriptions were found on a column at the basilica of Kourion (late seventh century) as well as on some Islamic amphorae.⁷⁰

In other words, the strategic location of Cyprus between the Greeks and the Saracens did not lead to the creation of a neutralized no man's land but a rather resilient socio-cultural and economic interaction between two worlds: Arab-Muslim and Byzantine-Christian. This is showed by the abovementioned sigillographic as well as numismatic evidence for in Cyprus specimens issued by Byzantine Imperial authority couples with late-seventh and early eighth century Arab-Byzantine coins and Islamic post-reform coins as found in cities like Kourion, Paphos and the capital Salamis Constantia.⁷¹ Although circulation of coins seems to have

⁶² Vivien Prigent, "Chypre entre Islam et Byzance," Eds. Jannic Durand-Dominique Giovannoni, *Chypre entre Byzance et l'Occident (IVe-XIe siècle. Catalogue de l'exposition organisée par le musée du Louvre et le Département des Antiquités de Chypre à l'occasion de la Présidence Chypriote du Conseil de l'Union européenne*, Paris 2012, p. 82.

⁶³ Michael Decker, *Byzantine Dark Ages*, pp. 139-40.

⁶⁴ Mansi, Johannes, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collection*, 13, Paris–Leipzig 1901–27, pp. 78–80.

⁶⁵ Joanita Vroom, "From one coast to another: early Medieval ceramics in the southern Adriatic region," Eds. Sauro Gelichi-Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, p. 374.

⁶⁶ Joanita Vroom, "Ceramics," Ed. Philippe Niewöhner, *The Archaeology of Byzantine Anatolia. From the End of Late Antiquity until the coming of the Turks*. Oxford, 2016, pp. 182-6.

⁶⁷ Joanita Vroom, "Ceramics," pp. 181-2.

⁶⁸ Joanita Vroom, *From one coast to another*, p. 391.

⁶⁹ Luca Zavagno "At the Edge of two Empires. The Economy of Cyprus between Late Antiquity and the early Middle Ages," *Dumbarton Oaks Papers* 65/6, 2011-12, pp. 134-142.

⁷⁰ Luca Zavagno, *Cyprus between*, p. 86 with further bibliography.

⁷¹ David Metcalf, *Byzantine Cyprus*, p. 482.

been very limited on the island, the evidence of Islamic coinage points to a trans-regional and trans-cultural acceptance of different monetary units (Byzantine and Umayyad).⁷² So, sigillographic, ceramic and numismatic evidence concur in drawing a picture of an island which although politically moored in the Byzantine administrative and political Imperial structure, revealed an institutional, fiscal and commercial proximity with the Caliphate. In turn this is echoed by the role local elites often played as cultural brokers across “shared worlds” like in the case of the *Phangoumeneis* (an eighth-century Cypriot noble family) or the tenth-century Archbishop Demetrianos who served as part of embassies sent to the Caliph.⁷³

A rather similar picture can also be surmised for the Balearics for which however we do not possess but a smaller fraction of the evidence available for Cyprus. In the Balearic archipelago (composed by two pairs of islands of rather large -Mallorca and Menorca- and small -Ibiza and Formentera- size), numismatic points to a concentration of Byzantine issued coins.⁷⁴ These included bronze and gold coins issued between sixth and early eighth century and circulating on the archipelago even later;⁷⁵ moreover, two recently yielded lead seals of an *archon* of Mallorca (named Gordo), and additional (but unfortunately not fully published) specimens belonging to Byzantine administrative and military officials, all tally with the abovementioned coinage lifespan.⁷⁶ Therefore, material evidence clearly enhances the important role the Balearics continued to play in the political and fiscal structures of the Byzantine empire.⁷⁷ The latter role resurfaces in Arab literary sources as on the occasion of the 707 raid against the Balearics, the commander of the Arab fleet took prisoners the *mulūk* (kings) of Mallorca and Menorca. In the light of the sigillographic evidence just presented, they should be regarded as the local representatives of the Byzantine government who continued to rule the islands even after the raids.⁷⁸

As I will return on the role of local Byzantine governance in few moments, it is important to stress that the analysis of ceramics helps us to draw a picture of at least partial integration of the Balearic archipelago in the shipping routes linking the western basin of the Mediterranean to the Tyrrhenian system of exchange possibly using the Sardinian stepping-stone (as ruled by a Byzantine *dux*).⁷⁹ For instance, the abovementioned chaffing dishes as made in the eastern Mediterranean seem and found in Mallorca seems to point once again to a Byzantine cultural and dietary *koinè*. As already mentioned, chafing dishes started appearing in Anatolia around 700 and although mostly made locally in different areas of the Byzantine Mediterranean, they show the same shape in almost all part of the Byzantine world. They were placed on or near the table as a sort of multipurpose portable brazier/cooking utensils with an *authepsa* (hot water samovar) to heat food.⁸⁰ As Paul Arthur has cogently concluded, the distributive pattern of chafing dishes should be regarded as both a commercial and cultural one for it is an illustration of specific culinary custom mainly practiced in those areas under

⁷² Luca Zavagno, “‘Going to the Extremes’,” p. 151.

⁷³ Romolo Jenkins- Gyula Moravczik, *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*, Washington D.C. 1993, p. 47; Henry Grégoire, “St. Démétrianos, évêque de Chytri (île de Chypre)”, *Byzantinische Zeitschrift* 16, 1907, pp. 232-3.

⁷⁴ Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, “The Early Byzantine Period in the Balearic Islands,” Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*. Oxford 2013, p. 41.

⁷⁵ Beatrice Moll, “L’Imperi Romà d’Orient a Menorca: El testimoni numismatic,” *Gaçeta Numismàtica* 157 (2005).

⁷⁶ Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, “The Early Byzantine Period,” p. 40.

⁷⁷ Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, “The Early Byzantine Period,” pp. 40-41.

⁷⁸ On the *mulūk* see Margarita Vallejo Girvés, *Hispania y Bizancio: Una relación desconocida*, Madrid 2012, pp. 470-5 with further bibliography.

⁷⁹ Juan Signes Codoñer, “Bizancio y las islas Baleares”, pp. 15-16.

⁸⁰ Joanita Vroom, “Ceramics”, p. 180.

Byzantine control.⁸¹ One cannot but notice that a similar pattern can be surmised for the circulation of globular amphorae. As partially mentioned, Joanita Vroom has cogently showed how this type of transport vessel, was found in eighth to ninth century archaeological contexts from the northern Adriatic rim (Ravenna, Classe, Comacchio, Verona, Torcello, and Venezia), [as well as] in a Byzantine shipwreck near Otranto, on the island of Malta, across the eastern Mediterranean on Crete [and Cyprus] as well as Sparta, Isthmia, [Lymira], Istanbul and Athens and finally in the Black Sea region.⁸²

One should however stress once again that the geo-strategic location of the Balearics at the intersection of three areas of political-military influence (Carolingian, Spanish Umayyad and Byzantine) often led the local representatives to cave in and adapt to the historical circumstances. This is showed for instance, by the 798 Balearic petition for aid to the Carolingian ruler Charlemagne discussed below, which brought the Frankish fleet to fight and defeat Muslim forces in Mallorcan waters.⁸³ This does not imply that the local elites gave up entirely on Byzantium, but rather that they will quick to realize the advantages (and problems) of their peculiar situation at the fringes of the Empire. In other words, the rules of the political game were different in those insular territories (like Cyprus and the Balearics) which experienced the gravitational pull of massive Mediterranean polities, which in the case of the Balearic included the Carolingians.⁸⁴ On the one hand, it is important to notice the ability of the local Cypriot and Balearic elites to quickly adapt and overcome the difficulties of the hour by appealing to different to diverse political patrons without fully abandoning the Constantinopolitan allegiance; on both islands one can indeed document an ideological proximity and political filiation of local ruling classes as framed not only by the governmental structure of the archontate but also by the presence of officials whose titles clearly stemmed from the Byzantine political hierarchy of titles and dignities.⁸⁵ On the other hand, it is also essential to understand that the same gravitational pull could work in the opposite direction and force islands to revolve around a single planet-like polity, like in the case of Byzantine Sicily; this however without fully neutralizing side-thrusts as sub-regional contexts can act as diplomatic or commercial bridges between the Thyrrenian and the north African coastline.

Both literary, documentary and material evidence witnessed to a contiguity between Sicily and Constantinople.⁸⁶ One should however notice that this has less to do with geography (after all Cyprus is closer to the “City” than Syracuse) than with its close fiscal link with Constantinople based on grain transport.⁸⁷ Therefore, ease of communication between the capital and the island should comes as no surprise for Sicily acted as economic interface at the intersection of the eastern and western Mediterranean. Indeed, the island lay astride the trunk-route linking the Tyrrhenian with the Aegean and southern Anatolia.⁸⁸ Coins and coinage confirm the exceptional economic vitality of Sicily: the mint of Syracuse was the only one issuing gold and bronze coins together with Constantinople in the period under scrutiny, as its

⁸¹ Paul Arthur, “Pots and Boundaries. On cultural and economic areas between Late Antiquity and the Early Middle Age,” Ed. Michael Bonifay, *LRCW 2. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry, I*, Oxford 2007, p. 19.

⁸² Joanita Vroom, “The Byzantine Web. Pottery and Connectivity Between the Southern Adriatic and the Eastern Mediterranean,” Eds. Sauro Gelichi-Claudio Negrelli, *Adriatico altomedievale (VI-XI secolo). Scambi, porti, produzioni*. Roma 2017, p. 293.

⁸³ *Royal Frankish Annals*, Ed. Georg Heinrich Pertz, “Annales Laurissenses et Einhardi”, in *Monumenta Germaniae Historica [Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in folio, volume I]* Hannover 1826, p. 143.

⁸⁴ Jonathan Jarrett, “Nests of Pirates,” pp. 209-12.

⁸⁵ Luca Zavagno, ““Going to the Extremes”,” p. 159.

⁸⁶ Sarah Davis-Secord, *Where Three Worlds Met*, pp. 29-70.

⁸⁷ Chris Wickham, *Framing*, p. 737. See above fn. 45. From Cyprus to Constantinople a boat should cover ca. 1300 km, as opposed to the almost 2000 separating Syracuse from the capital of the Empire.

⁸⁸ Michael McCormick, *Origins of European Economy*, p 235.

output found its way across Mediterranean, Balkans, central European and Scandinavian trade routes.⁸⁹

The hagiographic and literary evidence complement with the analysis of Sicilian coinage's circulation as these all point to the resilience of Mediterranean commerce and the continuous role Sicily played in it as well as the level of monetization of the local economy which was higher than in most other regions of the empire.⁹⁰ One could quote for instance the travel log of the eighth century English pilgrim Willibald who after a long land journey across Europe, reached Syracuse where it was easy to find a boat lift to the Aegean and from then to the Holy Land.⁹¹ In a rather similar fashion, Gregory of Decapolis's adventurous travel to Sicily in 830s shows that Christian ships continued to sail from the eastern Mediterranean to Sicily during times of naval warfare and Muslim invasion, even if at times there was resistance or delay.⁹² Both these travelers indirectly point to the rather busy shipping-routes irradiating from the central Mediterranean as Sicilian harbors crawled with ships ferrying goods and people across the Tyrrhenian or Ionian waters.⁹³

Indeed, Byzantium started developing its Navy as a response to the Caliphal naval forces storming the Mediterranean and sieging Constantinople. As the commander of the *Karabisianoï* mutinied at least twice and could not prevent the fall of Carthage to the Arabs in 698, a regionalization of the navy commands ensued and Sicily became a *strategia* on a par with Hellas (later) and the *Kybirrhaeotai* based in Attaleia.⁹⁴ The study of lead seals as found in large number on the island has allowed to reconstruct the social profile as well as the political strategies and cultural background of a number of Sicilian *strategoï* between the early eighth to the invasion of the Aghlabids in 828 which *de facto* split Sicily in two for roughly one century.⁹⁵ Sicilian *strategoï* were indeed often eunuchs and members of the *Cubiculum*, one of the most important offices of the central administration, as they also boasted peculiar diplomatic and financial abilities.⁹⁶ After the fall of Ravenna to the Lombards in 751 and the end of the Exarchate, the Sicilian *strategos* therefore became the main authority overseeing the complex nexus of political, religious, and economic relations characterizing southern Italy and the Tyrrhenian as including the Lombard duchies of Spoleto and Benevento, Papal Rome, the rising Frankish empire, the newly born Umayyad Spanish Emirate as well as Arab north Africa.⁹⁷

Once again, the networks of ceramic production and distribution help us to refine the picture proposed for Sicily as an island politically and economically bound to Constantinople

⁸⁹ Cécile Morrisson-Vivien Prigent, "La Monetazione in Sicilia nell'età Bizantina." Ed. Lucia Travaini, *Le Zecche Italiane fino all'Unità*, Roma 2011.

⁹⁰ Cécile Morrisson, "La Sicile byzantine: un lueur dans les siècle obscurs," *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi* 27(1998).

⁹¹ Clearly the trunk route was therefore well frequented as also proved by his westbound return trip from the Holy Land as he touched upon Syracuse and Catania to reach Naples: see Michael McCormick, *Origins of European Economy*, pp. 504-5.

⁹² Sarah Davis-Secord, *Where Three Worlds Met*, p. 60; see also Cyril Mango, "On Re-reading the Life of St. Gregory the Decapolite," *Byzantina* 13 (1985).

⁹³ Michael McCormick, *Origins of European Economy*, pp. 244-7.

⁹⁴ Papadopoulos-Kerameus, Athanasios, *Sulloge Palaistinhw kai Suriakon Hagiologia* [Pravoslavniĭ Palestinskij Sbornik 57] 19.3 (1907), pp. 199-200; see on this Salvatore Cosentino, "Constans II and its Navy," *Byzantinische Zeitschrift* 100(2) 2008 and Elizabeth Jeffreys-John Pryor, *The Age of the Δρομων, the Byzantine navy ca 500-1204* [The Medieval Mediterranean, volume LXII], Leiden 2006, pp. 30-5 with further bibliography.

⁹⁵ Mikaël Nïchanian-Vivien Prigent, "Les stratèges de Sicile. De la naissance du thème au règne de Léon V," *Revue des études Byzantines*, 61 (2003).

⁹⁶ Mikaël Nïchanian-Vivien Prigent, "Les stratèges," p. 98.

⁹⁷ Thomas Brown, "Byzantine Italy 680-876", Ed. Jonathan Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, Cambridge 2009.

but also located at the interface of the Tyrrhenian, southern Ionian and central Mediterranean exchange networks.⁹⁸ The analysis of Sicilian oval lamps, table wares and globular amphorae bespeak a double-fold networks of connectivity as the eastern coast (centered on the capital Syracuse) slanted towards the southern Adriatic and the Peloponnese, whereas the north-western coast was oriented towards the Tyrrhenian and its main harbors/cities (mainly Rome but also Cagliari and Naples) as well as Muslim north Africa.⁹⁹ One should not forget indeed that Sicilian waters were infamously known for the Mediterranean slave trade that involved the Amalfitans and the Venetians, but bespoke of an island which operated within the orbit of the Islamic world long before the official conquest by Muslim rulers from North Africa.¹⁰⁰ In this light one should consider the Arab raids hitting the islands from the late seventh century onwards not simply as an attempt to conquer or better neutralize an important Byzantine military outpost.¹⁰¹ They often went hand in hand with diplomatic connections. As Sarah Davis Secord asserts: the semiannual military incursions from Ifrīqiya were several times halted by truces that were officially concluded between embassies traveling between Syracuse and Qayrawān as ships could also travel (commerce) without meriting record from textual sources.¹⁰²

Two conclusions can be drawn as we consider the three abovementioned islands in a comparative perspective. The first has to do with the rather complex mix of isolation and connectivity as defining geo-political characteristics of insular spaces. On the one hand, islands like Cyprus and above all the Balearics seem to lay at the political and economic edges of the Byzantine Empire, far away from its socio-administrative, political and military center, and along a maritime frontier with other Imperial and Mediterranean-oriented polities. In fact, as Anthony Kaldellis concludes:

*the frontier consisted of a series of concentric zones moving from a predominantly Roman areas to areas where Roman or non-native subject were mostly non-Roman [...] This does not however mean that imperial borders were necessary fuzzy or fluid [...] Borders were certainly zones of interaction as well as zones of exclusion.*¹⁰³

I suspect the latter assertion holds rather more validity for a terrestrial frontier than for a sea borderland.¹⁰⁴ As Lynn Darling cogently remarks we are confronted with two paradigms: the frontier one implies a division between one society from another; on the contrary the borderland paradigm builds upon an integrative and connective function: versatility is required to the “borderlanders” boasting an ability to be multilingual and multicultural.¹⁰⁵ As the Mediterranean border therefore functioned to channel- not to prevent- the movement of people, goods, and ideas [for] these movements tend to disappear from narratives of conflict and alienation.¹⁰⁶ Cyprus and the Balearics played exactly the role of socio-cultural

⁹⁸ Paul Arthur, “From Italy to the Aegean,” pp. 346-7.

⁹⁹ Emanuele Vaccaro, “Sicily in the Eighth and Ninth Centuries AD: A Case of Persisting Economic Complexity?,” *Al-Masāq*, 25:1, 2013, p. 38.

¹⁰⁰ Sarah Davis-Secord, *Where Three Worlds Met*, p. 14; for the slave trade see Michael McCormick, *Origins of European Economy*, pp. 741-71.

¹⁰¹ On the political and military nature of these raids against Sicily and in the Tyrrhenian sea see Piero Fois, “Il ruolo della Sardegna nella Conquista Islamica dell’occidente (VIII secolo),” *Rivista dell’Istituto di Storia dell’Europa Mediterranea*, 7 (Dicembre 2011) and the all-encompassing Walter Kaegi, *Muslim Expansion and Collapse in North Africa*, Cambridge 2010.

¹⁰² Sarah Davis-Secord, *Where Three Worlds Met*, p. 75.

¹⁰³ Anthony Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood. The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oxford 2017, p. 151.

¹⁰⁴ On the terrestrial Arab-Byzantine frontier see Asa Eger, *The Islamic-Byzantine frontier. Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities*, London 2015 with further bibliography.

¹⁰⁵ Lynn T. Darling. “The Mediterranean as a Borderland” pp. 58-9.

¹⁰⁶ Lynn T. Darling. “The Mediterranean as a Borderland” p. 59.

facilitators and political brokers as their elites remained fully integrated in the legitimizing Byzantine Imperial ideology although experiencing and showing remarkable adaptation to the expanding (and contracting) gravity of rival Imperial zones. In fact, insular non-elites easily moved through the shipping routes connecting zones of low connections with areas of high interaction levels adding to the economic resilience that both Cyprus and the Balearic showed. In other words, these islands should be considered spaces where material connectivity and political affiliation with Constantinople seem to have been also molded by the strong and pulling magnitude of closer giant polities like the Umayyad and Abbasid Caliphate and the Spanish Umayyads and the Carolingians. Both Cypriot and Balearic elites and non-elites were therefore helping to project the Byzantine political, ideological and economic hegemony across the border while at the same time promoting what Jonathan Shepard described as ‘un empire sans frontières’, with a call upon the political allegiance, religious veneration or material collaboration of churchmen, elites and communities scattered far beyond its chief territorial holdings.¹⁰⁷

On the other hand, Sicily supposedly presents us with a rather straightforward picture: an island deeply embedded in the Tyrrhenian-Aegean-Constantinople line of shipping and communication. To the contrary of Cyprus and the Balearics (both administered by *archontes*), it boasted a thematic (*strategia*) organization more in line with the administrative and military infrastructures of the Byzantine heartland.¹⁰⁸ The local *strategos* was indeed carefully chosen among the most loyal and trustworthy members of the Constantinopolitan Palace, for Sicily remained the most extraordinary and unwaveringly loyal province of the Empire.¹⁰⁹ However, as one is tempted to describe it as a sort of exclusive hunting ground for the Byzantine court officials, Sicily also reveals as floating in the ambiguity between a barrier and a junction, acting as a threshold lending itself to the maximum variety of interrelated-ness and the variability of connectivity.¹¹⁰ Indeed, Sicilian minted coins traveled across the Mediterranean and northern Europe as far as England and Scandinavia (both as diplomatic gifts and in traders’ pocket), whereas ceramic evidence (in particular globular amphorae’s distributive pattern) points to sub-regional division markers as eastern and western parts of Sicily gravitated towards different exchange system.¹¹¹ The eastern coast linked the island to the so-called southern Ionian shipping network at the intersection with the Adriatic sea-road.¹¹² The north-western coast was fully integrated with the Thyrrhenian exchange system (and via Sardinia with the western basin of the Mediterranean) as well as connected with Muslim north Africa. This is chimes with literary and hagiographic evidence enhancing the well-trodden sea-paths between Byzantine Sicily and Umayyad and later Aghlabid *Ifriqiya* as walked by diplomats, slaves, warriors and traders.

With this in mind, one should look at large islands as a complex array of spaces which seldom show neat and clear-cut political, administrative, social and economic historical trajectories in the early Middle Ages. One should rather talk of different insular systems as tectonic plates navigating through the interstices of a magmatic Mediterranean. It is the

¹⁰⁷ Jonathan Shepard, “Introduction”, pp. 4-5.

¹⁰⁸ Rudolf Riedinger, *Acta conciliorum oecumenicorum. Series secunda. 2, Concilium universale Constantinopolitanum tertium*, Berlin 1990, p. 886.

¹⁰⁹ Mikael Nicheanian-Vivien Prigent, “Les stratèges de Sicile,” pp. 135-40.

¹¹⁰ Nicholas Purcell, “On the significance of East and West in today’s ‘Hellenistic’ history: reflections on symmetrical worlds, reflecting through world symmetries,” Eds. Jonathan W. Prag- Josephine Crawley Quinn, *The Hellenistic West. Rethinking the Ancient Mediterranean*, Cambridge 2013, p. 374.

¹¹¹ Alessandra Molinari, “Sicily between the 5th and the 10th century: villae, villages, towns and beyond. Stability, expansion or recession?” Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*. Oxford 2013, pp.104-5.

¹¹² Chris Wickham, “Comacchio”, pp. 505-7.

plates' convergence to determine the typology of boundaries: conservative/transform, constructive/divergent or destructive/convergent;¹¹³ in turn we should keep in mind the momentarily economic, political, military forces which determined this junction at overlapping or divergent sub-regional, regional and interregional levels. As the Balearics and Cyprus expediently changed their orbits around gas-giant planets whose mass can vary in time and space, so Sicily reminds us of a two face moon as the bright side was always more visible and looking at Byzantium while its "dark side" connected it with the Muslim world of north-Africa and the Tyrrhenian exchange system pulsing around Papal Rome. In other words, they all contributed to the creation of the abovementioned typologies of borders. Sicily remained a strong military outpost for withstanding Arab raids (destructive), a loyal province to Byzantium (conservative) and an essential interface at the center of economies (constructive). For Cyprus and the Balearics their economic resilience (transforming) was a reflection of their peculiar location bringing unforeseen and everchanging threats (destructive) but also resulting in their ability to rein in (divergent) politics.

The latter assertion is in tune with the second conclusion I would like to draw here. Indeed, the abovementioned islands seem to have been characterized less by isolation and more by a consistent pragmatic connectivity. This chimes with their various but still coherent structures of local government (thematic for Sicily and archontate for Balearics and Cyprus). In turn, these predicated upon the continuous interest of Byzantium in the political affairs of the western Mediterranean and the ability on the part of insular elites of piercing through different Mediterranean borders revealing their socio-cultural, political and economic porosity. Officials and administrators could be directly sent from the center (Sicily) or rather stemming from an expedient alliance between local aristocrats and Constantinopolitan court as based on a legitimizing but distant Imperial ideology (Cyprus and the Balearics); they could have more pronounced religious connotations (as embodied by a clergy revolving around the autocephalic Archbishopric in Cyprus or the Sicilian Syracusan Metropolitane) or rather showing a pervasive secular penchant (Balearics). Nevertheless, they were all contributing to create a variable-sweep wing Empire whose local administrative structures adapted to the changing velocity of regional politics although retaining control on areas which remained nodal hubs as part and parcel of different economic systems. The latter, as will be seen in the last and conclusive part of this paper, is a characteristic that islands share with coastal and island-like spaces as dotting the Byzantine Mediterranean. All (insular and coastal island-like spaces) should indeed be regarded as prominent members of what Jonathan Shepard has cogently defined as a "Byzantine club"; [a club] for which membership fees are not high and where benefits seem intangible to external observers but are the opposite to those who could yield all sort of advantages."¹¹⁴ It is not by chance that most of this "club" was part and parcel of the sea-routes crisscrossing the Mediterranean as connecting areas bounded to the political, administrative and economic Byzantine power structure.¹¹⁵

Conclusions (or best of an island is when you get there you cannot go any further [or can you?])¹¹⁶

The previous section concluded by stressing the adoption of expedient political (and military) tactics on the part of local insular elites and even by the Imperial administrators who -like in the case of Sicily- were capable of and even chosen for their abilities to stand on different political, social, cultural and economic planks. This echoed with similar skills

¹¹³ Rongsing Guo, *Cross-Border Resource Management*, Amsterdam-Oxford 2018, p. 29.

¹¹⁴ Jonathan Shepard, "Bunkers, Open Cities and Boats in Byzantine Diplomacy," Eds. Danjuel Dzino- Ken Perry, *Byzantium, its neighbors and its cultures*, Leiden 2017, p. 28.

¹¹⁵ Chris Wickham, "Comacchio," p. 509.

¹¹⁶ Agatha Christie, *And Then There Were None*, New York 2011, p. 86.

boasted by coastal communities as similarly (but often only nominally) ruled by *magistri militum* or *dukes*.¹¹⁷ Here, one should indeed consider that, as repeatedly mentioned, some of these communities were *de facto* island (or as I described them island-like settlements) due to the peculiar geo-morphology, ecology and environment of the area they were located. Once again, sea connectivity is the key to interpret their historical trajectories, although linked with what Peregrine Horden and Nicholas Purcell called the characteristics of microregions. They conclude that:

*in the pattern of relationship between microregions, the coastal enclaves that are part of the world of the sea but interact with the depths of hinterland have always played a special role; [moreover] places linked by the sea are always close while neighbors on land may, in terms of interactions, being quite distant.*¹¹⁸

In this light, two examples will suffice here as in tune with island-like coastal sites as part and parcel of the abovementioned economic and political Byzantine club: Comacchio and Amalfi.¹¹⁹ The former funneling eastern Mediterranean imports (like spices, *garum*, wine and olive oil) into the central Europe;¹²⁰ the latter in truth a fragmented city including different neighboring settlements jutting onto the sea as separated by the steep mountain ridges of the Sorrentine peninsula and often regarded by outsiders as one single significant commercial community.¹²¹

Comacchio took off in the seventh-eighth century as located on the so-called north Adriatic crescent and at the intersection of fluvial, lagoon (the Po river delta) and maritime routes linking the Po valley with the Adriatic (and the Mediterranean).¹²² The area where Comacchio thrived was indeed at the interface between the Carolingian and the Byzantine political sphere as the northern Adriatic crescent was only nominally if not loosely under Constantinopolitan rule in particular after the fall of Ravenna to the Lombards in 751 and the incorporation of northern Italy in the Carolingian political sphere of control.¹²³ Ceramic evidence (in particular globular amphorae) points to good degree of local production as paired with import for Comacchio soon became a point of reference for the lagoon itineraries and for the fluvial trade routes which linked the mainland to the sea.¹²⁴ As built on a set of mounds surrounded by canals and marshes it eventually developed (at least partially) urban functions framed by a vital economy based upon trade relationship between the western and Byzantine worlds; in fact, its landscape and fabric remind us of the so-called north European emporia.¹²⁵ Indeed,

¹¹⁷ Thomas Brown, *Gentlemen and officers: imperial administration and aristocratic power in Byzantine Italy, A.D. 554-800*. Rome 1984; Salvatore Cosentino, *Storia dell'Italia Bizantina (VI-XI Secolo). Da Giustiniano ai Normanni*. Bologna 2008, pp. 135-41.

¹¹⁸ Peregrine Horden, Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea. A Study in Mediterranean History*, Oxford 2000, p. 135.

¹¹⁹ David Abulafia, "Islands," p. 294

¹²⁰ Andrea Augenti, *Città e porti dall'Antichità al Medioevo* Roma 2011, p. 151.

¹²¹ David Abulafia, *Islands*, p. 294.

¹²² Michael McCormick, *Origins*, pp. 631-698.

¹²³ See Gherardo Ortalli, "Il Ducato e la civitas Rivoalti: tra Carolingi, Bizantini e Sassoni," Eds. Gherardo Ortalli-Giorgio Cracco *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima I, Origini ed Età Ducale, sez. II*, Roma 1992.

¹²⁴ Claudio Negrelli, "Towards a definition of early medieval pottery: amphorae and other vessels in the northern Adriatic between the 7th and the 8th centuries," Eds. Sauro Gelichi- Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e Mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012.

¹²⁵ Sauro Gelichi et al., "Castrum igne combussit. Comacchio fra tarda antichità e alto medioevo," *Archeologia Medievale* 2006; Michael McCormick, "Comparing and connecting: Comacchio and the early medieval trading towns," Eds. Sauro Gelichi-Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e nell'Alto Medioevo europeo e Mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012.

although *magistri militum* are documented in the settlement, its political ruling class was generically described as *habitatores* in a diplomatic treaty with the Lombards dated to 740.¹²⁶

Located on the southern coast of the rather inaccessible Sorrentine peninsula as jutting onto the southern side of the Gulf of Naples, Amalfi (on a par with Comacchio) developed its reputation as center of trade in the course of the late eighth and early ninth century.¹²⁷ As Skinner remarks, although the extent of its urban character is debated, for the myriad of local coastal settlements were constrained by the mountain range of the Lattari, the town was much an ideological construct as a combination of building and people.¹²⁸ Indeed, Medieval Amalfi was a host of [insular] tiny towns clung to the vertices of the Sorrentine peninsula like Atrani, Maiori, Minori and Cetara. In short, the whole southern shore of the Sorrentine peninsula was Amalfi.¹²⁹ However, and to the contrary of Comacchio, Medieval Amalfi was ruled by an official (the duke) to whom Byzantine emperors bestowed magniloquent titles of honor. In the words of Abulafia:

*in practice the relation was a very loose one but still close enough to win the Amalfitans with trading rights on the Golden Horn. Amalfi also developed close relationship with the Muslims in Sicily and Tunisia [...] providing a channel through which the luxuries of Byzantium and the Islamic world would have reached the Papal court.*¹³⁰

Once again literary sources as well as ceramic (globular amphorae) evidence bespeak of the commercial success of Amalfi.¹³¹ This *de facto* turned the settlement into an emporium-like community abutting into the Tyrrhenian exchange system but also tapping into Mediterranean inter-regional shipping routes. These allowed Amalfitan merchants to reach Constantinople (as mentioned already), north Africa, Egypt (as cogently showed by the Geniza papi) and even (via Sardinia) the Umayyad Spanish court.¹³²

The brief comparison Comacchio and Amalfi allows me to conjure up some conclusive remarks. The first concerns the similarities between the abovementioned coastal insular-like settlements and the large islands cited in the paper. Comacchio indeed reminds us of the Balearics and Cyprus for it was politically less bound to Constantinople (or to any local potentate) and literally built its fortune (as well as its emporia-like city-scape) on the commercial brokerage between two large and structured areas of political and military influence: the Byzantine Venetia and the Lombard, later Carolingian, Kingdom of Italy). The local political actors were the *habitatores* in a way reminiscing the three parties involved in the *Dār-al ‘Ahd* (the locals and the two closer overarching polities). Amalfi instead, had a more structured political authority deriving its legitimacy straight from the Byzantine court hierarchy. This puts Amalfi politically and administratively more in tune with Sicily; from this direct political filiation stemmed an important part of the Amalfitan commercial fortune, for Amalfi was among the first western mercantile communities to have a spot in the Constantinopolitan commercial sun. In the same vein as the two sub-regional sides of the Sicilian economic coin, however, Amalfi was at the same time a shareholder of the

¹²⁶ Mladen Ančić, “Church with incomplete biography: plans for the consolidation of Byzantine rule on the Adriatic at the beginning of the ninth century,” Ed. Dzvorno Dzino-Ken Perry, *Byzantium, its neighbours and its cultures*, Leiden 2017, p. 75; Sauro Gelichi et al., “Castrum igne combussit,” p. 75.

¹²⁷ Patricia Skinner, *Medieval Amalfi and its diaspora 800-1250*, Cambridge 2017, pp. 27-9; Giuseppe Gargano, *La città davanti al Mare. Aree urbane e storie sommerse di Amalfi nel Medioevo*. Amalfi, 1992, pp. 31-125.

¹²⁸ Patricia Skinner, *Medieval Amalfi*, p. 27.

¹²⁹ David Abulafia, *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, London 2011, p. 268.

¹³⁰ David Abulafia, “Islands,” p. 294

¹³¹ P. Arthur, “Naples: a case of urban survival in the early Middle Ages?” *Mélanges de l’École française de Rome. Moyen-Age*, tome 103, n°2. 1991. p. 777.

¹³² Armand Citarella, “Patterns in Medieval Trade: The Commerce of Amalfi Before the Crusades,” *The Journal of Economic History*, Vol. 28, No. 4 (Dec. 1968)

Thyrrhenian exchange system as well as a “rogue One” entertaining fruitful commercial interaction with the Muslim world.

The second observation has to do with the underlying “condition” Sicily, the Balearics, Cyprus as well as Amalfi and Comacchio manifest. This has to do with the extent and density of a multipronged Byzantine political and economic *koinè*. This could be alternatively and variously shaped in terms of more direct (Sicily, Amalfi and later Venice) or indirect administration and rule. The latter can have a rather more expedient (Balearics, and Comacchio) or more forced (Cyprus) connotations but was nevertheless an arrangement based on [...] population concentrations in which Byzantium has certain strategic, economic and (occasionally) ideological interest.¹³³ As repeatedly showed, archaeology and material culture help us to describe and define this *koinè* as the different political and strategic role played by each of the coastal and insular outposts chimes with their common importance as vectors for regional and trans-Mediterranean commerce. In the words of Paul Arthur, we are confronted with a series of sites and artefacts that have come to light across the Mediterranean that suggest a certain common intent and cultural unity on a number of differing levels across and within Byzantine controlled territory.¹³⁴

Finally, a third point to be driven home has to do with the different picture of an Imperial maritime frontier conjured up by coastal sites as well as islands. This should be regarded less as a distant boundary and more as a kaleidoscope of spaces: for centers did exist (politically, economically, mentally, ideologically, military) but their most conspicuous part is when they met the periphery.¹³⁵ This also to stress the concept of connectivity as both intrinsic to the insular (and coastal) “Byzantine” worlds and corollary to the strategic position these hold across Mediterranean shipping routes; indeed, the process of commercial as well as political communication across the Mediterranean boundaries necessitated and at the same time nurtured flexible tactics of political survival.

So, we can safely conclude that the large islands of Byzantium were at the same time satellites revolving around planets (the Mediterranean polities) whose size and gravitational pull do change across space and time; but they were also part and parcel of a larger geographical, political and economic system (like the Byzantine *koinè* described as including coastal and insular-like settlements) immersed in the fragmented but still interconnected Medieval Mediterranean. Indeed, Agatha Christie was actually wrong for the best of an island is actually that it could bring you further than you would possibly imagine.

¹³³ Jonathan Shepard, “Bunkers,” p. 19.

¹³⁴ Paul Arthur, “From Italy to the Aegean” p. 339.

¹³⁵ Daniel Harrison, “Boundaries and Places of Power: Notions of liminality and centrality in the early Middle Ages”, Eds. Walter Pohl, Ian Wood, and Helmut Reimitz, *The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to Carolingians*, Leiden 2001, p. 95.

Bibliography

- ABULAFIA, David, *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, London 2011.
- ABULAFIA, David, "Islands in Context," Eds. Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, *Change and Resilience. The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity*, Providence 2019, pp. 285-95.
- ALEXAKIS, Alexis, *The Greek Life of St. Leo Bishop of Catania (BHG 981b)*, Brussels 2011.
- Amengual i Batlle, Josep, *Els orígens del Cristianisme a les Balears I el seu desenvolupament fins a l'època Musulmana*, Palma de Mallorca 1991.
- AMIOTTI, Gabriele, "Le Isole Fortunate: mito, utopia, realtà geografica", Ed. Mario Sordi, *Geografia e Storiografia del Mondo Classico*, Milano 1988, pp. 166-77.
- Ančić, Mladen "Church with incomplete biography: plans for the consolidation of Byzantine rule on the Adriatic at the beginning of the ninth century," Ed. Dzvorno Dzino-Ken Perry, *Byzantium, its neighbours and its cultures*, Leiden 2017, pp. 71-88.
- ARTHUR, Paul, "Pots and Boundaries. On cultural and economic areas between Late Antiquity and the Early Middle Age," Ed. Michael Bonifay, *LRCW 2. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry, I*, Oxford 2007, pp. 15-22.
- ARTHUR, Paul, "Naples: a case of urban survival in the early Middle Ages?" *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age*, tome 103, n°2. 1991.
- ARTHUR, Paul, "From Italy to the Aegean and back – notes on the archaeology of Byzantine maritime trade." Eds. Johann Preiser Kapeller-Falko Daim, *Harbours and Maritime Networks as Complex Adaptive Systems*. Mainz 2015, pp. 337-52.
- AUGENTI, Andrea, *Città e porti dall'Antichità al Medioevo* Roma 2011.
- BOWDEN, William- Hodges, Richard "An 'Ice Age settling on the Roman Empire': Post-Roman Butrint between Strategy and Serendipity," Eds. Neil Christie-Andrea Augenti, *Urbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Town*, Aldershot 2012, pp. 207-42.
- BRAUDEL, Fernand, *The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II*, Los Angeles 1996.
- BROWN, Thomas, *Gentlemen and officers: imperial administration and aristocratic power in Byzantine Italy, A.D. 554-800*, Rome 1984;
- BROWN, Thomas, "Byzantine Italy 680-876", Ed. Jonathan Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, Cambridge 2009, pp. 433-464.
- BULGARELLA, Filippo, "Bisanzio e le Isole," Ed. Paolo Corrias, *Forme e Caratteri della Presenza Bizantina nel Mediterraneo Orientale: La Sardegna (secoli VI-XI)*, Cagliari 2012, pp. 33-41.
- CAU Ontiveros, Miguel Cau- Mas Florit, Catalina, "The Early Byzantine Period in the Balearic Islands," Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*. Oxford 2013, pp. 23-47.
- CAU Ontiveros, Miguel Cau- Mas Florit, Catalina, *Change and Resilience. The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity*, Providence 2019.
- CAU Ontiveros, Miguel Cau- Mas Florit, "Islands, Change and Late Antiquity," Eds. Miguel Cau Ontiveros-Catalina Mas Florit, *Change and Resilience. The Occupation of Mediterranean Islands in Late Antiquity*, Providence 2019, p. iii-xiv.
- CHRISTIE, Agatha, *And Then There Were None*, New York 2011.
- Citarella, Armand,, Patterns in Medieval Trade: The Commerce of Amalfi Before the Crusades," *The Journal of Economic History*, Vol. 28, No. 4 (Dec. 1968), pp. 531-555.
- Constantakopoulou, Christy, *The Dance of Islands. Insularity, Networks, the Athenian Empire and the Aegean World*. Oxford 2017, p. 2; Paul Rainbird, *The Archaeology of Islands*, Cambridge 2000.
- CORRIAS, Paolo, *Forme e Caratteri della presenza Bizantina nel Mediterraneo Occidentale. La Sardegna (secoli VI-XI)*. Cagliari 2012.

COSENTINO, Salvatore, "Byzantine Sardinia between West and East. Features of a Regional Culture," *Millennium* 1/2004, pp. 328-367.

COSENTINO, Salvatore, "Constans II and its Navy," *Byzantinische Zeitschrift* 100(2) 2008, pp. 577-603.

COSENTINO, Salvatore, *Storia dell'Italia Bizantina (VI-XI Secolo). Da Giustiniano ai Normanni*. Bologna 2008,

COSENTINO, Salvatore, "Mentality, Technology and Commerce: Shipping amongst Mediterranean islands in Late Antiquity and Beyond," Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*. Oxford 2013, pp. 65-76.

COSENTINO, Salvatore, "A longer antiquity? Cyprus, Insularity and the Economic Transition," Eds. Maria Parani-Demetrios Michaelides, *The Archaeology of Late Antique and Byzantine Cyprus (4th–12th centuries AD). Conference in Honour of Athanasios Papageorghiou. Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, 43. Paris 2013, pp. 93-102.

CURTA, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Cambridge 2006.

CURTA, Florin, *The Edinburgh History of the Greeks, c. 500 to 1050: The Early Middle Ages*, Edinburgh 2011.

DARLING, Lynn, "The Mediterranean as a Borderland," *Review of Middle East Studies*, Vol. 46, No. 1 (Summer 2012), pp. 54-63.

Davis-Secord, Sarah, *Where Three Worlds Met: Sicily in the Early Medieval Mediterranean*, Cornell 2017.

Delogu, Paolo, "Questioni di Mare e Costa." Eds. Sauro Gelichi-Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, p. 459-66.

DONNE, John, *No Man is an Island*, London 1988.

DECKER, Michael, *The Byzantine Dark Ages*, London 2016.

EGER, Asa, *The Islamic-Byzantine frontier. Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities*, London 2015.

Février, Lucien, *La Terre et l'évolution humaine*, Paris 1922.

FOIS, Piero "Il ruolo della Sardegna nella Conquista Islamica dell'occidente (VIII secolo)," *Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea*, 7 (Dicembre 2011), pp. 5-26.

GELICHI, Sauro et al., "Castrum igne combussit. Comacchio fra tarda antichità e alto medioevo," *Archeologia Medievale* 2006, pp. 75-124.

GINZBORG, Carlo, *No Island is an Island. Four Glances at English Literature in a world perspective*, New York 2000.

Gordon, Jody M. - Kouremenos, Anna, "Introduction. Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization," Ed. Anna Kouremenos-Jody M. Gordon, *Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization*, Oxford 2020, pp. 1-21.

Gordon, Jody M. -CARAHER, William, "One Island, Two Romes: Globalizations and Insularities in Early and Late Roman Cyprus," Ed. Anna Kouremenos-Jody M. Gordon, *Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization*, Oxford 2020, pp. 156-87.

Grégoire, Henry, "St. Démétrianos, évêque de Chytri (île de Chypre)," *Byzantinische Zeitschrift* 16, 1907, pp. 209-312.

GUO, Rongsing, *Cross-Border Resource Management*, Amsterdam-Oxford 2018.

GUILLARD, Jean, "Vita Euthymii Sardensis. "La Vie d'Euthyme de Sardes (+831), une oeuvre du Patriarche Méthode," *Travaux et Mémoires* 10 (1987), pp. 1–101.

Harrison, Daniel "Boundaries and Places of Power: Notions of liminality and centrality in the early Middle Ages," Eds. Walter Pohl, Ian Wood, and Helmut Reimitz, *The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to Carolingians*, Leiden 2001, pp. 83-95.

- HARVEY, Alan, *Economic expansion in the Byzantine Empire*, Cambridge 1989.
- Herrin, Judith, *Margins and Metropolis: Authority Across the Byzantine Empire*, Princeton 2013.
- HORDEN, Peregrine- PURCELL, Nicholas, *The Corrupting Sea. A Study in Mediterranean History*, Oxford 2000.
- JARRETT, Jonathan, “Nests of Pirates? “Islandness” in the Balearic Islands and La Garde-Freinet,” *Al-Masāq* 31/2, 2019, pp. 196-222.
- JEFFREYS, Elizabeth- PRYOR, John, *The Age of the Δρομων, the Byzantine navy ca 500-1204 [The Medieval Mediterranean, volume LXII]*, Leiden 2006.
- Jenkins, Romolo- Moravcsik, Gyula, *Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio (Dumbarton Oaks Texts)*, Washington, DC 1993.
- KAEGI, Walter, *Muslim Expansion and Collapse in North Africa*, Cambridge 2010.
- Kaldellis, Anthony, *The Byzantine Republic. People and Power in New Rome*, Cambridge Mass. 2015.
- Kaldellis, Anthony *Streams of Gold, Rivers of Blood. The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oxford 2017.
- Kardulias, Nick, “Response: Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization,” Ed. Anna Kouremenos-John M. Gordon, *Mediterranean Archaeologies of Insularity in the Age of Globalization*, Oxford 2020, pp. 212-223.
- Kazhdan, Alexander, “Archon”, Ed. Alexander Kazhdan et al., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Washington D.C. 1993, p. 160.
- KOPAKA, KARL, “What is an islands? Concepts, Meanings and Polysemies of Insular Topoi in Greek Sources,” *European Journal of Archaeology* Vol. 11, Issue 3, 2009, pp. 179-97.
- LOUNGHIS, Telemachos, *Byzantium in the Eastern Mediterranean. Safeguarding East Roman Identity (407-1204)*, Nicosia 2010.
- LYNCH, Ryan T., “Cyprus and its Legal and Historiographical Significance in Early Islamic History,” *Journal of the American Oriental Society* 136/3 (2016), pp. 535-50.
- MALAMUT, Elizabeth, *Les îles de l'Empire byzantin. VIIIe-XIIe siècles*, Paris, 1988.
- MANGO, Cyril, “On Re-reading the Life of St. Gregory the Decapolite,” *Byzantina* 13 (1985), pp. 633–646.
- MANGO, Cyril - Scott, Roger, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near East History, A.D. 284–813*, Oxford 1997.
- MANSI, Johannes, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collection*, Paris–Leipzig 1901–27.
- McCormick, Michael, *The Origins of European Economy. Communications and Commerce AD 300-900*, Cambridge Mass. 2001.
- McCormick, Michael, “Comparing and connecting: Comacchio and the early medieval trading towns,” Eds. Sauro Gelichi and Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e nell'Alto Medioevo europeo e Mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, pp. 477-502.
- METCALF, David, *Byzantine Cyprus (492-1191 AD.)*, Nicosia 2009.
- Molinari, Alessandra, “Sicily between the 5th and the 10th century: villae, villages, towns and beyond. Stability, expansion or recession?” Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*. Oxford 2013, pp. 97-114.
- MOLL, Beatrice, “L’Imperi Romà d’Orient a Menorca: El testimoni numismatic,” *Gaçeta Numismàtica* 157 (2005), pp. 5–44.
- MORRISON Cécile, “La Sicile byzantine: un lueur dans les siècle obscurs,” *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi* 27(1998), pp. 307-334.
- MORRISON Cécile- PRIGENT, Vivien, “La Monetazione in Sicilia nell’età Bizantina.” Ed. Lucia Travaini, *Le Zecche Italiane fino all’Unità*, Roma 2011, pp. 427-434.

NEF, Annaliese- PRIGENT, Vivien, “Per una nuova storia dell’alto medioevo siciliano,” *Storica* 2006, pp. 9-63.

NEGRELLI, Claudio, “Towards a definition of early medieval pottery: amphorae and other vessels in the northern Adriatic between the 7th and the 8th centuries”, Eds. Sauro Gelichi and Richard Hodges, *Da un mare all’altro. Luoghi di scambio nell’Alto Medioevo europeo e Mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, pp. 207-34.

Nichanian, Mikaël - PRIGENT, Vivien, “Les stratèges de Sicile. De la naissance du thème au règne de Léon V,” *Revue des études Byzantines*, 61 (2003), pp. 97-141

NIEWÖ Hner, Philippe, *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*. Oxford 2016.

ORTALLI, Gherardo, “Il Ducato e la civitas Rivoalti: tra Carolingi, Bizantini e Sassoni,” Eds. Ghereardo Ortalli- Giorgio Cracco *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima I, Origini ed Età Ducale, sez. II*, Roma 1992, pp. 725-90.

Papadopoulos-Kerameus, Athanasios, *Sulloge Palaistinhw kai Suriakon Hagiologia* [Pravoslavnij Palestinskij Sbornik 57] 19.3 (1907), pp. 186-216.

PICARD, Christophe, *La Mer Des Califes. Une Histoire de la Méditerranée Musulmane*, Paris 2015.

PIRENNE, Henry, *Mohammed and Charlemagne*, New York 1957.

PERTZ, Georg Heinrich, *Royal Frankish Annals - “Annales Laurissenses et Einhardi”*, in *Monumenta Germaniae Historica [Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in folio, volume I]* Hannover 1826.

PRIGENT, Vivien, “Chypre entre Islam et Byzance,” Eds. Jannic Durand-Dominique Giovannoni, *Chypre entre Byzance et l’Occident (IVeme-XVIeme) siècle. Catalogue du l’ exposition organisée par le musée du Louvre et le Département des Antiquités de Chypre à l’occasion de la Présidence Chypriote du Conseil de l’Union européenne*, Paris 2012, pp.79-87.

PURCELL, Nicholas, “On the significance of East and West in today’s ‘Hellenistic’ history: reflections on symmetrical worlds, reflecting through world symmetries,” Eds. Jonathan W. Prag- Josephine Crawley Quinn, *The Hellenistic West. Rethinking the Ancient Mediterranean*, Cambridge 2013, pp. 367-90.

RAINBIRD, Paul, *The Archaeology of Islands*, Cambridge 2000.

RIEDINGER, Rudolf, *Acta conciliorum oecumenicorum. Series secunda. 2, Concilium universale Constantinopolitanum tertium*, Berlin 1990.

SHEPARD, Jonathan, “Bunkers, Open Cities and Boats in Byzantine Diplomacy,” Eds. Danjiel Dzino-Ken Perry, *Byzantium, its neighbours and its cultures*, Leiden 2017, pp. 1-33.

SHEPARD, Jonathan, “Introduction: Circles Overlapping in Upper Adriatic,” Eds. Mladen Ančić, Jonathan Shepard, Tripmir Vedriš, *Imperial Spheres and the Adriatic. Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Achen (812)*. New York-London 2018, pp. 1-22.

Signes Codoñer, Juan, “Bizancio y les islas Baleares en los siglos VIII y IX”, Ed. Robert Durán Tapia, *Mallorca y Bizancio*, Palma de Mallorca 2005, pp. 45-101.

Skinner, Patricia, *Medieval Amalfi and its diaspora 800-1250*, Cambridge 2017.

SPANU, Pier Giorgio ,*La Sardegna Bizantina tra 6. e 7. Secolo*, Oristano 1998.

Treadgold, Warren, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford 1988.

Tzougarakis, Dimitris, *Byzantine Crete, From the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens 1988.

Vaccaro, Emanuele, “Sicily in the Eighth and Ninth Centuries AD: A Case of Persisting Economic Complexity?,” *Al-Masāq*, 25:1, 2013, pp. 34-69.

Valérien, Dominique, “The Medieval Mediterranean,” Eds. Peregrine Horden- Sharon Kinoshita, *A Companion to Mediterranean History*, London 2014, pp. 77-90.

Vallejo Girvés, Margarita, *Hispania y Bizancio: Una relación desconocida*, Madrid 2012.

Varinoğlu, Günder, “‘Imagine there is no (is)land’: Conceptualizing Byzantine Islands in Southern Asia Minor,” Eds. Koray Durak-Ivana Jevtić, *Identity and the other in Byzantium. Papers from the Fifth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Istanbul 2019, pp. 93-113.

VEIKOU, Myrto, "One Island, Three Capitals. Insularity and the Successive Relocations of the Capital of Cyprus from Late Antiquity to the Middle Ages," Eds. Sabine Rogge-Michael Grünbart, *Medieval Cyprus. A place of Cultural Encounters*, Munster 2015, pp. 353-72.

VEIKOU, Myrto, "Mediterranean Byzantine Ports and Harbors in the Complex Interplay between environment and Society. Spatial, Socio-Economic and Cultural Considerations Based on Archeological Evidence from Greece, Cyprus and Asia Minor," Eds. Johann Preiser Kapeller-Falko Daim, *Harbours and Maritime Networks as Complex Adaptive Systems*. Mainz 2015, pp. 39-61.

VROOM, Joanita, "From one coast to another: early Medieval ceramics in the southern Adriatic region," Eds. Sauro Gelichi-Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, pp. 353-92.

VROOM, Joanita, "Ceramics," Ed. Philippe Niewöhner, *The Archaeology of Byzantine Anatolia. From the End of Late Antiquity until the coming of the Turks*. Oxford, 2016, pp. 176-93.

VROOM, Joanita, "The Byzantine Web. Pottery and Connectivity Between the Southern Adriatic and the Eastern Mediterranean," Eds. Sauro Gelichi-Claudio Negrèlli, *Adriatico altomedievale (VI-XI secolo). Scambi, porti, produzioni*. Roma 2017, pp. 285-313.

Wickham, Christopher, *Framing the early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400-800*, Oxford 2005.

WICKHAM, Christopher, *The Inheritance of Rome. Illuminating the Dark Ages 400-1000*, London 2009.

WICKHAM, Christopher, "Comacchio and the central Mediterranean." Eds. Sauro Gelichi-Richard Hodges, *Da un mare all'altro. Luoghi di scambio nell'Alto Medioevo europeo e mediterraneo Atti del Seminario Internazionale Comacchio, 27-29 marzo 2009*, Turnhout 2012, p. 503-11.

Zanini, Enrico, "Introduzione. Le ragioni di un seminario. Le ragioni di un libro." Eds. Enrico Zanini, Philippe Pergola, and Demetrios Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*, Oxford 2013, pp. 3-16.

ZAVAGNO, Luca, "At the Edge of two Empires. The Economy of Cyprus between Late Antiquity and the early Middle Ages," *Dumbarton Oaks Papers* 65/6, 2011-12, pp. 121-56.

ZAVAGNO, Luca, "Two hegemonies, one island: Cyprus as a "Middle Ground" between the Byzantines and the Arabs (650-850 A.D.)," *Reti Medievali - Rivista*, XIV, 2 (2013). url: <<http://www.rmojs.unina.it/index.php/rm/article/view/401>> [retrieved 15.6.2020]

ZAVAGNO, Luca, *Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages. An Island in Transition*, London 2016.

ZAVAGNO, Luca, "Not the Last Frontier: Insular Model in Early Medieval Mediterranean c. 650-c.850." Eds. Giuseppe D'Angelo-Jean Marie Ribeiro, *Borders and Conflict in the Mediterranean Basin*, Salerno 2016, pp. 55-77.

ZAVAGNO, Luca, "'Going to the Extremes': The Balearics and Cyprus in the Early Medieval Byzantine Insular System." *Al-Masāq* 31/2, 2019, pp. 140-57.

ZAVAGNO, Luca, "'I am going home by sea/ For the first time in years': urban-like coastal spaces across the early medieval Mediterranean." Ed. Nikos Kontogiannis, *Byzantine Anatolia: Space and Communities. Proceedings of the 5th Sevgi Gönül Symposium*, forthcoming.

Submitted / Geliş Tarihi: 25/02/2020

Accepted / Kabul tarihi: 19/09/2020

Reference / Atıf Bilgisi: Ćirić, Jasmina, “The Symbolism of the Knotted in the Architecture of King Milutin”, *The Legends Journal of European History Studies*, S.I, 2020,ss.81-100.

The Symbolism of the Knotted Column in the Architecture of King Milutin

Jasmina Ćirić*

Abstract

The essay analyzes the ornament known as the “Heracle’s knot” and its usage in sculpture in the late Byzantine sacred context. It is a less known fact that the motif of Heracle’s knot, apart from its wide usage in Antiquity in all ranges of artistic production, blossomed during the Palaiologan period especially in the architecture of King Milutin of Serbia (r. 1282–1321). Heracle’s knot is depicted on the bifora on the west façade of the church of St. George at Staro Nagoričino and the bifora of the apse of the church of St. Joachim and Anna (widely known as King’s church) in Studenica Monastery, both dating to 1313. Usage of Heracle’s knot represents a continuation of King Milutin’s triumphant intentions and in that sense functions as an apotropaic symbol. On the other hand, usage of this symbol could also be connected with the visual response of his prayer for posterity with Queen Simonis, his young Byzantine wife.

Keywords: Heracle’s knot, King Milutin, Queen Simonis, King’s church in Studenica, Architecture.

Kral Milutin Mimarisinde Dügümlü Sütun Sembolizmi

Öz

Makale, “Herakle’nin düğümü” olarak bilinen süslemeyi ve bunun geç Bizans kutsal bağlamında heykellerdeki kullanımını analiz etmektedir. Herakle’nin düğümünün motifinin, Antik Çağda sanatsal üretimin her alanında geniş kullanımının yanı sıra, özellikle Sırbistan Kralı Milutin’in mimarisinde (r. 1282-1321) Paleologos döneminde geliştiği daha az bilinen bir gerçektir. Herakle'nin düğümü, StaroNagoričino'daki St. George kilisesinin batı cephesindeki biforada ve her ikisi de 1313 yılına tarihlenen Studenica Manastırı'ndaki St.Joachim ve Anna kilisesinin (yaygın olarak Kral kilisesi olarak bilinir) apsisinin biforasında tasvir edilmektedir. Herakle'nin düğümünün kullanımı, Kral Milutin'in muzaffer niyetinin bir devamını temsil eder ve bu anlamda apotropaik bir sembol olarak işlev görür. Öte yandan, bu sembolün kullanımı, genç Bizanslı bir eş olan Kraliçe Simonis ile gelecek nesillere yönelik duasının görsel tepkisi ile de bağlantılı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Herakle'nin düğümü, Kral Milutin, Kraliçe Simonis, Studenica'daki Kral Kilisesi, Mimari.

* Assoc.Prof., Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac, e-mail: jciric0905@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1075-5277.

During the last decade of 13th century and in the 14th century as well, emperors and kings, noblemen and priests understood the multilayered nature of ornament relative to historical events and contemporary contexts, and deployed it in decorative programs as an expression of artistic creativity and as a symbol.¹ The patrons and their advisors also often saw symbols in the church as realities that bring together heaven and earth; the holy and the mundane.² This article supports these statements and underscores their theological-cultural implications in Palaiologan sculpture. Among the complex motifs of Byzantine sculpture, Heracles knot (*nodius Herculaneus*; ὄφις), within a specific chronological focus, offers a peculiar case study.³ Named after a mythological figure, in antiquity, this knot could strengthen love and marriage. According to the myth, Heracles invented the knot, which he used to tie the front legs of his magically impenetrable lion-skin as shown in numerous artistic representations: from monumental kouroi to apotropaic gorgons, Athena's protective aegis and the girdles or scarves of virgin goddesses where it serves as an amulet that protects virginity. The knot, with twisted and bound locks, was understood to have a similar theurgical power for ensnaring or averting evil spirits.⁴

Byzantine Instances of Heracle's Knot

Knots were thought to encourage the knitting together of wounds. Although there are no preserved Byzantine written sources about this motif, it is interesting to mention that the power exerted by this magic knot was mentioned by Pliny the Elder. He wrote that wounds bandaged with the *Heracle's knot* healed faster and that Roman doctors used this knot to tie bandages.⁵ Having in mind this source and assumption that the decorative device of the Heracle's knot could cure wounds, its popularity suggests that it was thought to have the power to avert evil.

Apart from its wide usage in Antiquity in all ranges of artistic production,⁶ this motif blossomed during the Palaiologan period.⁷ Ioli Kalavrezou has recognized this motif on the

¹Oleg Grabar, *The mediation of Ornament*, Princeton university Press, Princeton, New Jersey 1992, passim; Fryde 2000, pp.91-102.

² Sophia Kalopissi – Verti, “Patronage and Artistic Production in Byzantium during the Palaiologan Period”, in S. Brooks, ed. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557). Perspectives on Late Byzantine Art and Culture. The Metropolitan Museum of Art Symposia*, New York 2006, pp. 76-97 with references; Vassiliki Dimitropolou, *Giving Gifts to God: Aspects of Patronage in Byzantine Art*, A Companion to Byzantium, ed. Liz James, Wiley-Blackwell, 2010, pp. 161 – 170.

³ Ioli Kalavrezou – Maxenier, “The Byzantine Knotted Column”, *Byzantine Studies in honor of Milton V. Anastos*, ed. S. Vryonis Jr. Malibu 1985, pp.95 – 103; Helen C. Evans – William D. Wixom, *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era*, Metropolitan Museum of Arts, New York 1997, p. 157.

⁴ Ioli Kalavrezou - Maxenier, “The Byzantine Knotted Column”, p.96; Ann M. Nicgorski, *Apollo akersekomas and the Magic Knot of Herakles*, Regionalism and Globalism in Antiquity: Exploring Their Limits, Colloquia Antiqua, 7 (monograph supplement of the journal Ancient West and East), ed. F. De Angelis, Peeters Publishers, Leuven, Belgium 2013, pp.177-200.

⁵ Bettini - Eisenach 2013, pp. 79- 80.

⁶ Ivana Jevtić ‘The Antiquarianism and Revivalism in Late Byzantine Court Culture and Visual arts’, in A. Odekan, N. Necipoglu and E. Akyurek (eds.) *The Byzantine Court: Source of Power and Culture. Papers from the Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Istanbul 2013, pp.209-217; Elena Boeck *Imagining the Byzantine Past: The Perception of History in the Illustrated Manuscripts of Skylitzes and Manasses*, Cambridge University Press, New York 2015. About phenomena of Antiquity in the society, identity and art of Byzantium: Antony Kaldellis, *Hellenism in Byzantium. The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 2007 (with bibliography); Thomas F. Mathews, *Byzantium: From Antiquity to the Renaissance*, Yale University Press, New York 2010; Ivana Jevtić, *The Return to ‘Antique’ in Palaeologan Art: Conservatism or Sign of a Revival?*, in *Faces of Byzantium. Sharing and Cultural Filters in the Arts of the Palaeologan period*, eds. I. Jevtic, A. Vasilakeris, Istanbul, Koç University Press [forthcoming]. Cf. Also the articles about concept of perception of the past in: David Bloch, *Theodoros Metochites on Aristotle's De memoria*, Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin 76 (2005), 3

altar table depicted in the middle of Holy Communion composition in the altar the cathedral church of St. Sophia in Ohrid (852-889, restored in the twelfth century where she compared this knotted column with the one incorporated into the ciborium of the mimbar placed in Pantokrator monastery, which was brought as spolia from the church of St. Polyeuctus in Constantinople (524–527) (**Fig. 1**).⁸ The remarkable motif of knotted column Kalavrezou interpreted through the prism of Solomon's temple. For Kalavrezou, Heracles knot has not only preserved the ancient protective power but received a new religious meaning. According to Ioli Kalavrezou, knotted column can be seen at the iconostasis, usually on columns that are part of an arch or separate the main icons of the altar screen. Its occasional usage on the apsidal windows denotes the function to protect the holy space from the outer world with which it communicates through these openings.⁹

Knotted columns are usually carved or painted within specific architectural settings and usually consist of two shafts looped in the center of the column. When observed closer, the location of the knotted column implies protective powers with apotropaic not aniconic significance.¹⁰

The symbolism of the knot survived well beyond its religious use, and was a known motif in Byzantine art. One notable example is the steatite icon from Vatopedi Monastery. It shares a number of iconographic elements, including the shape of the shield and the positioning of the figures under a palmetted arch reposing on a pair of columns, with the familiar Heracles knot prescribed to the triumphant attitude of St. George as a victorious warrior and defender of the Christian faith, as well as of the icon's owner, who frequently bore the name of the saint depicted. This knot is visible also in the miniature of the Homilies of St. James Kokkinobaphos (depiction of the colonettes that support the structure of the church), on the columns that support the arch above St. Theodore with the sword, shield, and spear in the steatite icon from Museo Sacro della Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatican (1099), and in the fresco-icons of the Virgin Mary and Jesus Christ from Protaton Monastery on Mount

---

-30; Michael J. Featherstone, *Theodore Metochites's Semeioseis Gnomikai: Personal Encyclopedism, Encyclopedic Trends in Byzantium?*, ed. P. van Deun—C. Macé [Orientalia Lovanensia Analecta 212], Leuven 2011, 333-344.

⁷ Ioli Kalavrezou – Maxenier, “The Byzantine Knotted Column”, p.96.

⁸ Ibid. It is important also to stress that the same motif of knotted column was noticed by Snežana Filipova who photographed it in lapidarium of Saint Sophia church. She presumed that this column belonged to another piece of furniture, maybe “part of the ambo ciborium somehow lost or damaged”. Snežana Filipova “The Byzantine Knotted Column”, *Patrimonium.Mk Year 9, N° 14(2016)*, p. 112. See also Østein Hjort, “The Sculpture of Kariye Camii”, *Dumbarton Oaks Papers* 33 (1979), fig.116; Robert G. Ousterhout “The Pantokrator Monastery”, *Byzantine Constantinople: monuments, Topography and Everyday Life*, ed. N. Necipoglu, Brill, Leiden – Boston – Koln 2001, p.145.

⁹ Ioli Kalavrezou – Maxenier, “The Byzantine Knotted Column”, p.100.

¹⁰ Until recently, art historians classified numerous symbols that do not belong to the corpus of floral, anthropomorphic and zoomorphic motifs under the term “aniconic motifs“ overlooking that in fact, these are completely iconic, semiotic markers whose narrative plays an essential role in understanding of Byzantine church, especially in 13th and 14th century where complete surfaces of the walls were transformed into a kind of optical illusion. Bente Kilerich ‘Saved off, frames and parergonality’, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 59:3 (2001), pp.320-323; Leslie Brubaker, “Aniconic Decoration in the Christian World (6th–11th Century): East and West,” in *Cristianità d'Occidente e Cristianità d'Oriente, secoli 6.–11;* 24 - 30 aprile 2003 (Vol. 1-2) - Spoleto (2004), 1, 573-590; Bente Kilerich ‘Abstraction in late antique art. Envisioning Worlds in Late Antiquity’, ed. C. Olovsson, Berlin: De Gruyter, 2018, pp. 77-94; Jasmina S. Ćirić, ‘Brick by Brick: Textuality in the architecture during the Age of King Milutin’, *International Scientific Conference ‘Byzantium and the world of Slavs’, Thessaloniki 28 – 30th November 2013*, Thessaloniki, Museum of Byzantine culture, Municipality of Thessaloniki 2015, pp.206, 207, esp.209-214.

Athos and the Metropolitan church in Mystras.¹¹ In the key of parallelism of St. George with Heracleian powers it is important to notice that a knotted column appears on the interior painted colonette of the apsidal bifora of St. George church in Kurbinovo (ca. 1190) (**Fig. 2**).¹² It seems interesting to notice that the bifora with Heracleian knot is depicted right above the altar table prepared for a liturgical ceremony, where the Amnos (the body of the newborn Christ) is depicted. This depiction is possible to connect with the idea of transubstantiation depicted on the Holy Communion fresco in Saint Sophia in Ohrid. Nevertheless, unusual examples were found by Snežana Filipova who mentioned the church cloths that decorated the altar of St. Sophia or St. Clement in Ohrid, and purple cloth with the representation of the Holy Communion of the Apostles, where one frontal column of the ciborium above the table has embroidered Heracles' knot.¹³ These examples imply that it is possible to discuss of a kind of "clothing" of the altar, e.g. that the altar conch is empowered by Heracles' knot, shown on the column in the middle of the altar table, because the column testifies security and support of any architectural construction.

To the list of unidentified Heracleian knots should also be added the knotted columns carved on the marble spolia of the enthroned Christ, brought from Constantinople and placed on the upper register of the north wall of St. Mary cathedral at Rab in Croatia.¹⁴

Of particular importance for this rather short study are knots found between the sculptural fragments of Christ the Chora church (Kariye Camii), which belonged most probably to the structure dated to the twelfth century.¹⁵ In the year of 1282, when emperor Andronicos II Palaeologos (1282–1332) acceded to the throne, he broke with the church of Rome and proclaimed the inauguration of Orthodoxy. But Andronicos' choice to proclaim as his statesman the *logothete* Theodore Metochites (1270–1332) indicates, among other things, the emperor's strong preferences toward the antiquarianism of, and admiration for, the ancient Greek culture.¹⁶ Within the circle of cultivation of ancient ideas during the reign of Andronicos II, it is possible to say that Byzantine art at the very end of 13th c. was created out of a fusion of Greek and Roman antique literacy and native Byzantine iconographic elements permeated by an Orthodox church.¹⁷ That is to say that Byzantine art employed certain antique quotations both in the monumental painting and architectural sacred context. The process of artistic creativity and the origin of inspiration confused researchers to explain the usage of

¹¹ Ioli Kalavrezou - Maxenier *Byzantine Icons in Steatite*, (*Byzantina Vindobonensia*, 15/1, 2.), Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna 1984, 1, 2; Kypraiou Loula *Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη*, ed. K. Loula Athens Cultural Capital of Europe 1985. Catalogue. Athens 1986, pp.30-31.

¹² Elizabeta Dimitrova *The church of St. George at Kurbinovo. The most significant values of the cultural and natural heritage*, Skopje 2016, p.8, 15.

¹³ Snežana Filipova "The Byzantine Knotted Column", p.111.

¹⁴ Magdalena Skoblar, "Marble Relief with Enthroned Christ from Rab", *Starohrvatska prosvjeta* ser. 3, 39 (2012), p. 172. Although Magdalena Skoblar described in detail the throne, due to devastated parts and probably inappropriate lighting in the cathedral she did not notice this ornament. I noticed this detail during the conference in honour to professor Cvito Fisković (XVI Days of Cvito Fisković) held in the city of Rab from 26th to 29th September 2018.

¹⁵ Østein Hjort *The Sculpture of Kariye Camii*, fig.26, p.114, 115.

¹⁶ Metochites stressed the importance of the Byzantines being the descendants of the Hellenes: 'ἡμῖν οἱ καὶ τοῦ γένους ἐσμὲν καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῖς [τοῖς Ἕλλησι] κοινῶνοὶ καὶ διάδοχοι'. Theophilus Kiesling *Theodori Metochitae Miscellanea philosophica et historica. Graece. Textum e codice Cizensi descripsit, lectionisque varietatem ex aliquot aliis codicibus enotatam adiecit Christianus Godofredus Müller*. Editio auctoris morte praeventa, cui praefatus est Theophilus Kiessling, Lipsiae : Sumtibus F.C.G. Vogelii, 1821 (reprinted Amsterdam 1966), pp. 14 – 16.

¹⁷ Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Mass. 1972, ref. I.7, p.8.

antique metaphors, both within the phenomenon of the classical period of antiquity and in the period of Hellenistic mysticism.¹⁸

What follows is discussion about the knot as a healing charm in the church of St. Joachim and Anna in Studenica and its connection with the idea of the ruler's ancestors and dynastic connections with Christ, topic which gained ideological connotation. The second part of the essay is structured so that it represents an additional example that frames the idea of knotted column and the cult of St. George in Staro Nagoričino.

The central person for understanding of meanings and functions of Heracle's knot in sculpture in the late Byzantine sacred context sculpture (precisely, the last decade of the 13th century and the first quarter of the 14th century) is the Serbian King Stephan Uroš II Milutin (r. 1282–1321).

Dynamic changes occurred synchronously in the artistic production of the Serbian lands during the reign of King Stefan Uroš II Milutin (**Fig. 3**). It is possible to say that the cultural background at King Milutin's court contributed to cross-cultural Constantinopolitan transfers not only in social contexts, by appropriating of Byzantine cultural models, but also in art and architecture.¹⁹ Milutin conquered the Byzantine regions in the south, expanded the borders of the Serbian state considerably, and heightened his reputation in the Balkans. After his marriage to Simonis in 1299, the daughter of Andronicus II Palaiologos, King Milutin, secured by a lasting peace with Byzantium, established new borders. For several decades, the political ideas of the new Serbian state were shaped in line with those of Constantinople.²⁰ Moreover, architecture in the age of King Milutin truly embodied the expression of Constantinopolitan sacrality and essence of sacred space. Milutin's royal iconography and most of all décor of all his preserved endowments are contemporary with the Kariye Camii in Constantinople which contains potent symbols of political power.²¹

Antiquarianism and antique quotations were not visible only in monumental painting, but also in sculpted ornaments that have remained almost unrecognized by Byzantinists.²² Analyses of the architectural features of Milutin's endowments generally summarized the overall appearance of the monuments, as well as their layout and articulations of the facades.²³ Therefore, rather small motifs like the Heracleian knot remained either unnoticed or inappropriately interpreted in the exceptionally complex architectural contents of Milutin's

¹⁸ Andrea Matiello, "Visual Antiquarianism in Mystras", *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 60. Bd., H. 1, *Antichità, identità, umanesimo: nuovi studi sulla cultura antiquaria nel Mediterraneo in età rinascimentale*, 2018, pp. 9–32.

¹⁹ Visually speaking, the monumental art sublimated within the endowments of the King Milutin express the perception of antiquity in shaping of the bodies of saints, costumes, painted architectural backgrounds. Such powerful antique gallery of images is visible even in the Virgin Mary of Ljeviša church in Prizren. It seems that architecturally speaking the idea of arcus triumphalis was also integrated in the idea of the façade. Cf. Jasmina S. Ćirić, "Things in Heaven and on Earth, visible and invisible: triumphal arch at the west facade of the Mother of god Ljeviška Church in Prizren", *Structure and meaning*, Niš & Byzantium 15: Vizantija kroz vreme i prostor, Niš: Grad Niš – Univerzitet u Nišu – Pravoslavna eparhija niška – Niški kulturni centar, 2017, pp. 179–186.

²⁰ Complete historical and historiographical issues about the Serbian King Stefan Uroš II Milutin and his times: Vlada Stanković, *Краљ Милутин (1282 – 1321)*, Београд 2012.

²¹ Dragan Vojvodić, "Serbian Art from the Beginning of the 14th Century till the Fall of the Nemanjić State", *Byzantine Heritage and Serbian Art II*, eds. D. Popović, D. Vojvodić, Belgrade 2016, pp.271 – 275.

²² Exception is broad overview of the art of carving between the thirteenth and fifteenth centuries written by Nicholas Melvani, *Late Byzantine Sculpture*, Brepols 2013 (with selected bibliography).

²³ Slobodan Ćurčić, "Articulation of church façades during the first half of the fourteenth century. A study in the relationship of Byzantine and Serbian architecture", *Византијска уметност почетком XIV века*. Научни скуп у Грачаници 1973, Београд 1978, pp.18 – 27.

buildings. The Heracles knot appeared most probably for the first time in the context of Milutin's ideology on the iconostasis of katholikon of Chilandar monastery (ca. 1293 or decade after).²⁴ Afterwards, it is found in only two other extant buildings: at bifora of the apse of the church of St. Joachim and Anna (widely known as King's church) in Studenica monastery from 1313 (**Fig. 4**) and on the west façade of the church of St. George at Staro Nagoričino from 1316–18.²⁵

The Church of St. Joachim and Anna in Studenica Monastery

The bifora at the altar of the church of St. Joachim and Anne²⁶ is divided with a knotted column. On the capital of the column is a representation of the Cross and the abbreviated inscription on the capital IC XC NI KA (**Fig. 5**). Below this carved inscription on the upper register of the knotted column is carved the Flower of Life.²⁷ On the one hand, it is of utmost importance to underscore that the church of St. Joachim and Anna in Studenica was built as a pure expression of King Milutin's propaganda (the dedication of the church is tied with the cult of the Virgin Mary, patron of the main church in Studenica).²⁸ On the other hand, placing the knotted column in the most sacred part of the church, at the apse, encapsulates both the idea taken from Chora monastery as the closest parallel and the visual response of Milutin's prayer for posterity with the Queen Simonis, after their marriage. As such, found throughout the span of Byzantine art, the apses of extant Palaiologan churches profoundly reflect Byzantine spiritual thoughts.²⁹

In the church of St. Joachim and Anne, the knotted column should be interpreted not only as an apotropaic symbol but also as the marriage-knot, a strong knot created by two intertwined ropes, originated as a healing charm and protective amulet, most notably as a

²⁴ Đurđe Bošković, *Manastir Hilandar, Saborna crkva, Arhitektura*, Beograd 1992, 35-36. In the katholikon of Chilandar this motif is placed on the iconostasis. Certainly on the iconostasis existed two knotted columns which framed the main icons around the Royal Doors. Although I do not possess adequate and precise photographic documentation, and due to the fact that the first altar screen made of stone was covered with a wooden one, it is my assumption that Heracles knot as peculiar iconographic element carved at the iconostases could reveal the symbolism of the Holy Trinity mysteries and the archpriesthood of Christ in the liturgical sense. Placed in the altar area, it stands as continuation of the idea of the knot and the symbolic representation of consecration of bread and wine into the Body and Blood of Jesus Christ. It is possible to establish a relationship between this knot and triple representation of Heracles' knot in the apse of Kurbinovo church dedicated to St. George. Triple representation, similar as on Chilandar iconostasis, is a condensed iconographic symbol for the mystery of the Holy Trinity. The network of relations indicates that the more extensive research is required to reach a deeper understanding of the knot carved in Chilandar.

²⁵ Branislav Todić, *Staro Nagoričino*. — Republički zavod spomenika kulture, Prosveta, Srpska akademija nauka i umetnosti, Belgrade 1993, 43–70.

²⁶ About the architectural features of the church: Gordana Babić, *Kraljeva crkva u Studenici*, Beograd 1987, pp. 27 – 35.

²⁷ Danica Popović *Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији*, Зограф 32 (2008), pp.69-81; Jasmina S. Ćirić *Рајско цветање: Цвет Живота на западном порталу цркве Св. Николе у Павловцима, структура и значење*, in: *600 година манастира Павловац*, Младеновац: Градска општина Младеновац 2017, pp.95-114.

²⁸ Branislav Cvetković, "König Milutin und die Parakklesiai des Hl. Joachim und der Hl. Anna im Kloster Studenica", *Balkanica*, XXVI. (1995), pp.251-276; Miodrag Marković, "Michael Astrapas and the wall paintings of the King's church in Studenica", in: *Studenica monastery – 700 years of the King's church*, eds. Lj. Maksimović, V. Vukašinović, Belgrade 2016, pp.173 – 184.

²⁹ The problem of exterior decoration of the apses in Byzantine architecture is almost completely excluded from broader analyses and interpretations of space and ritual. By so far study of Sharon Gerstel is the only one dedicated to the problem of painting in this compartment of the church. Sharon Gerstel, *Beholding the Sacred Mysteries: Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle – London, Washington University Press 1999. Cf. Jasmina S. Ćirić, "As the Byzantines saw it: sensoria, sources, apse and brickwork at the end of 13th-century", *Niš & Byzantium 14: Gradovi i građani vizantijskog sveta*, Niš: Grad Niš – Univerzitet u Nišu – Pravoslavna eparhija niška – Niški kulturni centar, 2016, 303 – 312.

wedding symbol, incorporated into the protective girdles worn by brides, which were ceremonially untied by the new groom.³⁰ This custom is the likely origin of the phrase “tying the knot.” In antiquity, the knot symbolized the legendary fertility of the God Heracles; it probably relates to the legendary Girdle of Diana captured from the Amazon Queen Hippolyta.³¹ The knot of Heracles was supposed to bring good fortune toward the union’s fertility, since it is said that Heracles fathered seventy children. The knot in this church at Studenica thus serves as a model for the husband who, in the act of untying the knot, became a kind of Heracles himself. This would make the knot both a feminine and a masculine symbol, meant for both the King and Queen. In other words, the woman who is about to be married is protected by the Heracleian knot, while the husband unties the knot with the hope that his wife will deliver many children.³²

In this late Byzantine example, the marriage-knot was probably a representation of the fertility of Simonis who is depicted inside the church on the south wall (**Fig. 6**).³³ A quite intriguing and unnoticed detail is that above the portrait of Queen (κράλαινα) Simonis is depicted the fresco of Holy Anargyroi twins, Sts. Cosmas and Damian (**Fig. 7**). St. Cosmas is represented with his medical instrument in his right hand gesturing toward the ktetor King Milutin, and St. Damian is gesturing toward Queen Simonis—an image inscribed with “Simonis, by the Grace of God, Queen Comnena Palaeologina”.³⁴ The royal couple is following both St. Joachim and Anna to whom they dedicated the church. Additionally, in the middle register of the wall, above the ktetorial composition, the Kiss of Joachim and Anna and the Birth of the Virgin Mary are represented. Finally, the idea of conceiving and birth are stressed in the highest register of the south wall where the Birth of Christ appears.³⁵ Altogether, with the marriage knot carved at the apsidal bifora at the east end of the church, it is possible to interpret these as a visual expression of prayer for posterity addressed both to Joachim and Anna and to the Holy Anargyroi.³⁶ Holy Anargyroi above the ktetorial couple should be understood as the extension of Heracleian knot symbolism. It is necessary also to stress the importance of written sources and to what degree historical tool could be juxtaposed to the written sources. As the historian Nicephorus Gregoras confirms, Milutin “did not abide by the legal requirements for the wife to reach legal age and raped her at the age of 8, causing

³⁰ Maurizio Bettini, *Women and Weasels: Mythologies of Birth in Ancient Greece and Rome*, The University of Chicago Press, Chicago – London 2013, pp.69 – 80.

³¹ Madonna Gauding, *The Signs and Symbols Bible: The Definitive Guide to Mysterious Markings*, Sterling, New York 2009, p.45.

³² Paul Wolters, “Faden und Knoten als Amulett,” *Archiv für Religionswissenschaft* 8 (1905), pp.1-23. For Christian comments and interpretations cf. Laurent 1989, 83 – 98; Simonetti 1994, 455.

³³ Gordana Babić, *Kraljeva crkva u Studenici*, Beograd 1987, pp.22- 24, p.68, p.182.

³⁴ Branislav Todić *Staro Nagoričino*, 328. About the instruments of Holy Anargyroi cf. Sanja Pajić, “Representations of medical instruments and equipment in Serbian medieval painting”, *Zograf* 38 (2014), 2014, p. 63.

³⁵ Branislav Todić, *Staro Nagoričino*, 328.

³⁶ In the available bibliography of articles related to the monumental painting of the King’s Church in Studenica, this iconographic detail was not particularly observed. Dedication of the church was analyzed in: Branislav Cvetković, *König Milutin*, 251-276. Having in mind that this portrait was painted ca 1313/14, same year when Milutin’s son Stefan Uroš III (Dečanski) was sent to Constantinople to be blinded (Fine 1994, 260) it is my assumption that this written source is not completely accurate and that in Gregoras’ narration about King Milutin should be redeemed ironic layer by the actual events especially if described iconography of the south wall truly testifies about visual transferring of the prayer for posterity and the birth of the successor (son) who would inherit the throne in Constantinople.

injuries of the womb, which prevented her from bearing children”.³⁷ Having in mind that this portrait was painted ca 1313/14, same year when Milutin’s son Stefan Uroš III (Dečanski) was sent to Constantinople to be blinded it is our assumption that this written source is not completely accurate and that in Gregoras’ narration about King Milutin should be redeemed ironic layer by the actual events especially if described iconography of the south wall truly testifies about visual transferring of the prayer for posterity and the birth of the successor (son) who would inherit the throne in Constantinople.³⁸ Not only that the King’s Church was built at a time when Stefan Dečanski was blinded and expelled from Serbia to Constantinople, but it is an indisputable fact that both Milutin’s sons, Stefan and Constantine, were bastards. Simonis was the only one at that moment who could give birth to a legitimate heir to the throne, which everyone in Milutin’s Kingdom certainly wished.³⁹

It appears that the usage of the knotted motif on the apse was also additionally understood as a model of the female womb, the place of knots and binding. Bearing in mind the association of the apse – interior and exterior – with the Virgin’s womb at the same time these images were created, suggests a codified meaning of incarnated Logos and illumination through Him, vision of the senses: “the Truth will shine, illuminating the eyes of the soul with its own rays.”⁴⁰ Perhaps influenced by texts of Andrew of Crete emphasizing the Incarnation, it was important for Milutin and his foundation to bring in closer relation (visually and spatially) the knotted column and the figures of Queen Simonis, Joachim and Anna, Virgin Mary and Christ, as well as the space of the altar.⁴¹

St. George at Staro Nagoričino

The other revealing example is from the church of St. George at Staro Nagoričino (Kumanovo, North Macedonia) (**Fig. 8, 9**). On the west façade where bifora is in the central register, a wreath of brickwork four-leaf ornament runs along the tympanum, and above is a Cross with a long horizontal base. It is made of brickwork crosses, and around it are four letters that create a cryptogram: ΦΧΦΠ (Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσιν = “The light of Christ shines for all”).⁴²

Below is a cryptogram cross made of brick. Cryptogram (Ἰῆ Χῆ ΝΙ ΚΑ , Ἰησοῦς Χριστός νικά, ”Jesus Christ conquereth”) is found on the tympanum divided with the knotted column.⁴³ Below this bifora is the west portal with the inscription of ktetorial donation of King Milutin

³⁷ John Lascaratos – Effie Poulakou-Rebelakou, “Child sexual abuse: historical cases in the Byzantine Empire (324–1453 A.D.)”, *Child Abuse & Neglect*, 24(8) (2000), pp. 1087. Cf. volume six of an edition of “Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije” (VIINJ) which offered translations and commentaries on excerpts from Nicephorus Gregoras. Frano Barišić – Božidar Ferjančić, *Византијски извори за историју народа Југославија* VI, ур. Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, Београд 1986, 177, ft.55. In the article of Herbert Hunger – Otto Kresten, “Archaisierende Minuskel Und Hodegonstil Im 14. Jahrhundert. Der Schreiber Rheoktistos Und Die Kralaina Ton Tribalon.” *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinistik* 29 (1980), pp.187-235, Archaisierende Minuskel 227 n. 121 for the first time in the historiography was expressed doubt in Gregoras testifying.

³⁸ John Van Antwerp Jr. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press 1994, p.260.

³⁹ Aleksandar Uzelac, “О српској принцези и бугарској царици Ани - прилог познавању брака краља Милутина”, *Историјски часопис* 63 (2014), 29-46.

⁴⁰ Herbert Musurillo *Gregorii Nysseni De Vita Moysis (Gregorii Nysseni Opera, Vol 7, Pars 1)*, ed. H. Musurillo, Brill 1991, p.19; I, p.20.

⁴¹ Jovanka Maksimović, *Relief de l’Annonciation de Split – une symbiose byzantinolatine*, Recueil de travaux de la faculté de philosophie VII – 1, Belgrade 1963, pp.227 – 240.

⁴² The source of the phrase “Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσιν” is John 1, 9.

⁴³ Branislav Todić, *Staro Nagoričino*, p. 63. About tetragrams generally: Gordana Babić, “Les croix à cryptogrammes, peintes dans les églises serbes des XIIIe et XIVe siècles”, in: Byzance et les Slaves. Études de Civilisation. Mélanges Ivan Dujčev. Paris 1979, p. 8. Cf. Emanuel Moutaphov, “Kriptogramite i bilingvizmūt na Paleologovoto izkustvo”, *Patrimonium.Mk* 7–8 (2010), pp.256.

and with stressing of ktetor's bravery: V toùe ahto kray izbj turki.⁴⁴ As mentioned above, knotted column appear within the sacred cult of St. George, a military saint and patron of this church, and intersect with the Theotocological context.⁴⁵ The faith of the soldiers in the Byzantine Empire was deeply rooted in supernatural protectors and beliefs in their magical, apotropaic powers and religious depictions of *dei militares*. According to Constantine VII Porphyrogenite (r. 913–957), St. George is closely related to Christ and the Virgin Mary and synchronously their names were used also as a sort of code words between the soldiers.⁴⁶ Military manuals of the tenth century prescribe that soldiers need to pray twice a day. Before the battle, soldiers receive Holy Communion and while the army approaches the enemy during the battle, the sound of the trumpets announces the time to pray to Christ who, along with the Virgin and St. George, will ensure victory.⁴⁷

Having in mind that King Milutin is depicted in the votive composition on the north wall while praying to St. George the Victory Bearer who delivers the sword to the King,⁴⁸ and also that St. George is depicted on the iconostasis with a large representation of the Virgin Mary breastfeeding Christ, it is possible to notice profound spiritual values seen as a metaphysical reality.⁴⁹ Such connections and intersections of the symbols are evident inside the church. The complex religious background of the fourteenth century is referring to the sacred realities of Heracleian knot. In this light, even its depiction on the column or in a fresco is justified.

On this occasion, I mention only one spiritual parallel necessary for understanding this phenomenon. Namely, in his homilies on the Biblical chant the Song of Songs, Gregory of Nyssa understands the soul as being the bride (Virgin) who, in a spiritual marriage with God, is hungry for the “knowledge of truth,”⁵⁰ the bishop is telling with conviction to his readers/listeners that once the soul is loved, “she” will “sustain you,” therefore it needs to be “fortified,” and “inseparable” from her bridegroom (Christ),⁵¹ and be “one spirit” with Him.⁵² That is one possible axis for understanding the parallel engagement of symbolism of St. George and the Virgin Mary. That is architectural transposition of prominent exponents of the *ecclesia triumphans and ecclesia militans*.⁵³ King Milutin as ruler of Serbia is the defender of

⁴⁴ Sima Ćirković, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, VI, Beograd 1986, 187; Vojislav J. Đurić, *Tri događaja u srpskoj državi XIV veka i njihov odjek u slikarstvu*, Zbornik likovnih umetnosti Matice srpske 4 (1968), pp.68-76.

⁴⁵ Similar intersection is notable in the Virgin Mary of Ljeviša church. Cf. Jasmina S. Ćirić, *Things in Heaven and on Earth, visible and invisible*, p. 184 .

⁴⁶ Johan Jakob Reiske, *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*, rec. I.I, Reiske, I, Bonnae 1829, p. 481.

⁴⁷ Gustave Schlumberger, *Un empereur byzantine au dixième siècle. Nicéphore Phocas*, Paris 1890, pp.90-91; Gilbert Dagron – Haralambie Mihaescu, *Le traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963 – 969)*, Paris 1986, p.62, p.88, pp.130 – 132.

⁴⁸ This iconographic type was taken from Byzantine tradition, especially from depiction of Manuel I Comnenus with St. George. Sima Ćirković, *Vizantijski izvori*, 187.

⁴⁹ This iconographic model is transferred from Chora monastery where the icon of the Virgin holding the infant was paired with an image of Christ. These icons were framed and set to either side of the templon screen, which separated the naos from the bema. For the illustration cf. Robert G. Ousterhout, *The Art of the Kariye Camii*, Scala Publishers, London 2002, p.13.

⁵⁰ Richard A. Norris (et al.) *Gregory of Nyssa, “Homily 1”*, in *Homilies on the Song of Songs*, Gregory of Nyssa; translated with an introduction and notes by Richard. A. Norris Jr., in John T. Fitzgerald (gen. ed.), *Writings from the Greco-Roman World*, Vol. 13, The Society of Biblical Literature, Atlanta, GA, 2012, pp.14-15.

⁵¹ Idem, pp. 22-23.

⁵² Idem, pp. 26-27.

⁵³ About the idea of *ecclesia militans* in Byzantium cf. Markus Bogisch, *Qalat Seman and Resafa/Sergiopolis: Two Early Byzantine Pilgrimage centers in Northern Syria*, Byzantino-Nordica 2004: Papers Presented at the

the true faith also militarily. St. George with prerogatives of the Heracles knot serves as an intermediary between God and the King. Through his interventions, Milutin achieved his conquests.⁵⁴ The triumphal character of the architecture and sculptural details, especially the impressive fitting of the ornamented column at the façade, is deeply imbued with old and new themes in a poetic way.

Conclusion

The ktetors, King Milutin and Queen Simonis, built the churches of St. Joachim and Anne in Studenica and St. George in Staro Nagoričino, and enhanced them with sculptural details that carry hidden symbols. These relate to the saints they trusted to help them in achieving their wishes both for posterity (Incarnation) and acts of prayer toward victory. In the case of the dedication and devotion to St. George, their requests were answered. The saints were intermediaries between the faithful and God, protecting the living and performing miracles on their behalf because they have been granted the “freedom of speech” (*parrhesia*) in front of the Creator. Saints and holy people were called upon, among other things, to offer up efficacious prayers standing in the court of heaven.⁵⁵ In this matrix, motifs such as the Heracle’s knot functioned in a larger context, directed toward an object that already embodies the images and ideas that spawn the analogy on which the sacred content depends.

Acknowledgments

This article is written within the framework of two projects: “Christian culture on the Balkans in Middle Ages: Byzantium, Serbs and Bulgars from 9th to 15th century“ (177015) and “Medieval Art in Serbia and its European context“ (177036) financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia. The realization of article would not have been possible without the kindness and effort of several persons who generously helped my research. I am grateful to Mr Ljubomir Ćorevski from the Archive of Macedonian Academy of Sciences and Arts and Mr Milutin Stančić from Serbian Cultural and Information Center “Spona” for providing me support to conduct this research and visit again several churches built during the reign of King Milutin. I am deeply thankful to Dr Igor Fisković, academician of Croatian Academy of Arts and Sciences, for the fruitful discussion regarding the knotted column in St. Mary cathedral at Rab. I am deeply thankful to Mrs Marija Mihajlović Shipley, doctoral candidate at Cortauld Institute in London for providing me excellent photographs of St. Joachim and Anne church in Studenica Monastery. My profound gratitude goes to Mr Vladimir Božinović doctoral candidate at Istanbul University in Istanbul. For the purpose of this article he photographed mimbar in Zeyrek Camii/ Pantokrator Monastery in Istanbul almost immediately after restoration works. I am grateful to Mr Hadži Marko Vujičić for permission to publish the photograph of ktetorial composition from St. Joachim and Anne church in Studenica Monastery.

Bibliography

BABIĆ GORDANA, “Les croix à cryptogrammes, peintes dans les églises serbes des XIII^eet XIV^esiècles”, in: Byzance et les Slaves. Études de Civilisation. Mélanges Ivan Dujčev. Paris 1979, 1–13.

International Symposium of Byzantine studies held on 7-11 May 2004 in Tartu, Estonia, ed. I. Volt, J. Päll, Tartu 2005, p. 5. About the warrior saints: Marković, 1995, pp. 567-630.

⁵⁴ Jasmina S. Ćirić *Things in Heaven and on Earth, visible and invisible*, pp.179 - 186.

⁵⁵ James Howard-Johnston – Paul Hayward, *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Early Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Brown*, eds. J. Howard-Johnston and P. Anthony Hayward, Oxford University Press, 1999, reprinted 2014, p. 3.

- BABIĆ GORDANA, *Kraljeva crkva u Studenici*, Beograd 1987.
- BARIŠIĆ FRANO – FERJANČIĆ BOŽIDAR, *Византијски извори за историју народа Југославија VI*, ур. Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, Београд 1986.
- BETTINI MAURIZIO, *Women and Weasels: Mythologies of Birth in Ancient Greece and Rome*, The University of Chicago Press, Chicago – London 2013.
- DAVID BLOCH, *Theodoros Metochites on Aristotle's De memoria*, Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin 76 (2005), 3 -30.
- BOECK ELENA, *Imagining the Byzantine Past: The Perception of History in the Illustrated Manuscripts of Skylitzes and Manasses*, Cambridge University Press, New York 2015.
- BOGISCH, MARKUS, *Qalat Seman and Resafa/Sergiupolis: Two Early Byzantine Pilgrimage centers in Northern Syria*, Byzantino-Nordica 2004: Papers Presented at the International Symposium of Byzantine studies held on 7-11 May 2004 in Tartu, Estonia, ed. I. Volt, J. Päll, Tartu 2005.
- BOŠKOVIĆ ĐURĐE, *Manastir Hilandar, Saborna crkva*, Arhitektura, Beograd 1992.
- BRUBAKER LESLIE, "Aniconic Decoration in the Christian World (6th–11th Century): East and West," in *Cristianità d'Occidente e Cristianità d'Oriente, secoli 6.–11; 24 - 30 aprile 2003 (Vol. 1-2) - Spoleto (2004)*, 1, 573-590
- CVETKOVIĆ BRANISLAV, 'König Milutin und die Parakklesiai des Hl. Joachim und der Hl. Anna im Kloster Studenica', *Balkanica*, XXVI. (1995), pp. 251-276.
- ĆIRIĆ, JASMINA S., 'Brick by Brick: Textuality in the architecture during the Age of King Milutin', *International Scientific Conference 'Byzantium and the world of Slavs', Thessaloniki 28 – 30th November 2013*, Thessaloniki, Museum of Byzantine culture, Municipality of Thessaloniki, 2015, pp. 206 – 215.
- ĆIRIĆ, JASMINA S., *As the Byzantines saw it: sensoria, sources, apse and brickwork at the end of 13th-century*, Niš & Byzantium 14: Gradovi i građani vizantijskog sveta, Niš: Grad Niš – Univerzitet u Nišu – Pravoslavna eparhija niška – Niški kulturni centar, 2016, 303–312.
- ĆIRIĆ JASMINA S., *Things in Heaven and on Earth, visible and invisible: triumphal arch at the west facade of the Mother of god Ljeviška Church in Prizren. Structure and meaning*, Niš & Byzantium 15: Vizantija kroz vreme i prostor, Niš: Grad Niš – Univerzitet u Nišu – Pravoslavna eparhija niška – Niški kulturni centar, 2017, pp. 179–186. ISBN 978-86-6101-136-8
- ĆIRIĆ JASMINA S., *Рајско цветање: Цвет Живота на западном порталу цркве Св. Николе у Павловцима, структура и значење*, in: *600 година манастира Павловац*, Младеновац: Градска општина Младеновац, 2017, pp. 95–114.
- ĆIRKOVIĆ SIMA, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, VI*, Beograd 1986.
- ĆURČIĆ SLOBODAN, *Articulation of church façades during the first half of the fourteenth century. A study in the relationship of Byzantine and Serbian architecture*. In: *Византијска уметност почетком XIV века*. Научни скуп у Грачаници 1973, Београд 1978, pp.18 – 27.
- DAGRON GILBERT – MIHAESCU HARALAMBIE, *Le traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963 – 969)*, Paris 1986.
- DIMITROVA ELIZABETA, *The church of St. George at Kurbinovo. The most significant values of the cultural and natural heritage*, Skopje 2016.
- DIMITROPOLOU VASSILIKI, *Giving Gifts to God: Aspects of Patronage in Byzantine Art*, A Companion to Byzantium, ed. Liz James, Wiley-Blackwell, 2010.
- ĐURIĆ, VOJISLAV J., *Tri događaja u srpskoj državi XIV veka i njihov odjek u slikarstvu*, Zbornik likovnih umetnosti Matice srpske 4 (1968), pp.65 – 100.
- EVANS HELEN C. – WIXOM D. WILLIAM, *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era*, Metropolitan Museum of Arts, New York 1997.

FEATHERSTONE MICHAEL J., *Theodore Metochites's Semeioseis Gnomikai: Personal Encyclopedism, Encyclopedic Trends in Byzantium?*, ed. P. van Deun—C. Macé [Orientalia Lovanensia Analecta 212], Leuven 2011, 333-344

FINE, JOHN VAN ANTWERP, JR., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press 1994.

FILIPOVA, SNEŽANA, “The Byzantine Knotted Column”, *Patrimonium.Mk Year 9, N° 14(2016)*, pp. 107-116.

Fryde E. 2000, *The Early Palaiologan Renaissance (1261-c.1360)*, Brill 2000.

GAUDING MADONNA, *The Signs and Symbols Bible: The Definitive Guide to Mysterious Markings*, Sterling, New York 2009.

GERSTEL, SHARON, *Beholding the Sacred Mysteries: Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle – London, Washington University Press 1999.

GRABAR OLEG, *The mediation of Ornament*, Princeton university Press, Princeton, New Jersey 1992.

HJORT, ØSTEIN, *The Sculpture of Kariye Camii*, *Dumbarton Oaks Papers* 33 (1979), pp. 199-289.

HOWARD-JOHNSTON J. – HAYWARD P. A., *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Early Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Brown*, eds. J. Howard-Johnston and P. Anthony Hayward, Oxford University Press, 1999, reprinted 2014.

HUNGER, HUNGER. –KRESTEN OTTO, “Archaisierende Minuskel Und Hodegonstil Im 14. Jahrhundert. Der Schreiber Rheoktistos Und Die Kralaina Ton Tribalon.” *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinistik* 29 (1980): 187-235.

JEVTIĆ, IVANA, ‘The Antiquarianism and Revivalism in Late Byzantine Court Culture and Visual arts’, in A. Odekan, N. Necipoglu and E. Akyurek (eds.) *The Byzantine Court: Source of Power and Culture. Papers from the Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Istanbul 2013, pp.209-217.

JEVTIĆ, IVANA *The Return to ‘Antique’ in Palaeologan Art: Conservatism or Sign of a Revival?*, in *Faces of Byzantium. Sharing and Cultural Filters in the Arts of the Palaeologan period*, eds. I. Jevtic, A. Vasilakeris, Istanbul, Koç University Press [forthcoming].

KALAVREZOU – MAXENIER IOLI, *Byzantine Icons in Steatite, (Byzantina Vindobonensia, 15/1, 2.)*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna 1984.

KALAVREZOU - MAXENIER IOLI, *The Byzantine Knotted Column*, *Byzantine Studies in honor of Milton V. Anastos*, ed. S. Vryonis Jr. Malibu 1985, 95 – 103.

KALDELLIS ANTONY, *Hellenism in Byzantium. The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 2007

KALOPISSI-VERTI SOPHIA, *Patronage and Artistic Production in Byzantium during the Palaiologan Period*”, in S. Brooks, ed. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557). Perspectives on Late Byzantine Art and Culture. The Metropolitan Museum of Art Symposia*, New York 2006, pp. 76-97.

KIESLING THEOPHILUS, *Theodori Metochitae Miscellanea philosophica et historica. Graece. Textum e codice Cizensi descripsit, lectionisque varietatem ex aliquot aliis codicibus enotatam adiecit Christianus Godofredus Müller*. Editio auctoris morte praeventa, cui praefatus est Theophilus Kiessling, Lipsiae : Sumtibus F.C.G. Vogelii, 1821 (reprinted Amsterdam 1966).

KIILERICH, BENTE, ‘Saved off, frames and parergonality’, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 59:3 (2001), pp. 320–323.

KILERICH, BENTE, ‘Abstraction in late antique art. Envisioning Worlds in Late Antiquity’, ed. C. Olovdotter, Berlin: De Gruyter, 2018, pp. 77-94.

LAIYOU, ANGELIKI E. *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Mass.1972.

LASCARATOS, JOHN – EFFIE POULAKOU-REBELAKOU, 2000, *Child sexual abuse: historical cases in the Byzantine Empire (324–1453 A.D.)*. *Child Abuse & Neglect*, 24(8), pp.1085–1090.

Laurent, S. 1989, *Naître au Moyen Age: De la conception à la naissance, la grossesse et l'accouchement, XIIIe–XVe siècle*, Paris, Léopard d'Or, 1989, 83–98.

LOULA KYPRAIOU, *Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη*, ed. K. Loula Athens Cultural Capital of Europe 1985. Catalogue. Athens 1986, 30 – 31.

MAKSIMOVIĆ JOVANKA, *Relief de l'Annonciation de Split – une symbiose byzantinolatine*, Recueil de travaux de la faculté de philosophie VII – 1, Belgrade 1963, pp. 227 – 240.

MARKOVIĆ, MIODRAG, *O ikonografiji svetih ratnika u istočnohrišćanskoj umetnosti i o predstavama ovih svetitelja u Dečanima*, in: Zidno slikarstvo manastira Dečana. Građa i studije, Beograd 1995, pp.567-630.

MARKOVIĆ MIODRAG *Michael Astrapas and the wall paintings of the King's church in Studenica*, in: Studenica monastery – 700 years of the King's church, eds. Lj. Maksimović, V. Vukašinović, Belgrade 2016, 173–184.

MATIELLO ANDREA, *Visual Antiquarianism in Mystras*, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 60. Bd., H. 1, Antichità, identità, umanesimo: nuovi studi sulla cultura antiquaria nel Mediterraneo in età rinascimentale (2018), pp. 9–32.

MELVANI NICHOLAS, 2013, *Late Byzantine Sculpture*, Brepols 2013.

MOUTAPHOV EMANUEL, “Kriptogramite i bilingvizmūt na Paleologovoto izkustvo”, *Patrimonium.Mk* 7–8 (2010) 251–260.

MUSURILLO HERBERT, *Gregorii Nysseni De Vita Moysis (Gregorii Nysseni Opera, Vol 7, Pars 1)*, ed. H. Musurillo, Brill 1991.

NICGORSKI ANN M. *Apollo akersekomas and the Magic Knot of Herakles*, *Regionalism and Globalism in Antiquity: Exploring Their Limits*, *Colloquia Antiqua*, 7 (monograph supplement of the journal *Ancient West and East*), ed. F. De Angelis (Leuven, Belgium: Peeters Publishers, 2013), 177-200.

NORRIS RICHARD A. (et al.) 2012, *Gregory of Nyssa, “Homily 1”*, in *Homilies on the Song of Songs*, Gregory of Nyssa; translated with an introduction and notes by Richard. A. Norris Jr., in John T. Fitzgerald (gen. ed.), *Writings from the Greco-Roman World*, Vol. 13, The Society of Biblical Literature, 2012, Atlanta.

OUSTERHOUT ROBERT, *The Pantokrator Monastery, Byzantine Constantinople: monuments, Topography and Everyday Life*, ed. N. Necipoglu, Brill, Leiden – Boston – Köln 2001, pp. 133-155.

OUSTERHOUT ROBERT, *The Art of the Kariye Camii*, Scala Publishers, London 2002.

PAJIĆ, SANJA, *Representations of medical instruments and equipment in Serbian medieval painting*, *Zograf* 38 (2014), 59–76.

POPOVIĆ DANICA, *Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији*, *Зограф* 32 (2008), pp. 69-81.

REISKE JOHAN JAKOB, *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*, rec. I.I. Reiske, I, Bonnae 1829.

SKOBLAR MAGDALENA, *Marble Relief with Enthroned Christ from Rab.* *Starohrvatska prosvjeta* ser. 3, 39 (2012), pp. 171-182.

STANKOVIĆ VLADA, *Краљ Милутин (1282 – 1321)*, Београд 2012.

TODIĆ BRANISLAV, *Staro Nagoričino*. — Republički zavod spomenika kulture, Prosveta, Srpska akademija nauka i umetnosti, Belgrade 1993.

Todić B. 1999, *Serbian medieval painting: the age of King Milutin*. Draganić, 1999.

UZELAC ALEKSANDAR, „O srpskoj princezi i bugarskoj cарици Ани - прилог познавању брака краља Милутина”, *Историјски часопис* 63 (2014), 29-46,

VOJVODIĆ DRAGAN, *Serbian Art from the Beginning of the 14th Century till the Fall of the Nemanjić State*, *Byzantine Heritage and Serbian Art II*, eds. D. Popović, D. Vojvodić, Belgrade 2016, 271 – 297.

WOLTERS PAUL “Faden und Knoten als Amulett,” *Archiv für Religionswissenschaft* 8 (1905), 1–23.

SCHLUMBERGER GUSTAVE, 1890, *Un empereur byzantine au dixième siècle. Nicéphore Phocas*, Paris 1890.

SIMONETTI M. AUGUSTINE, *L'istruzione cristiana*, ed. Manlio Simonetti, Milano: Mondadori Fondazione Lorenzo Valla, 1994, 455.

Figures

Fig.1 Knotted column, Pantokrator monastery (Zeyrek Camii), Istanbul, photo: Vladimir Božinović

Fig.2. Knotted column painted inside of the apse of the St. George church, Kurbinovo, North Macedonia, photo: Jasmina S. Ćirić

Fig.3. Ktetorial composition, St. Joachim and Anne church, Studenica Monastery, photo: Hadži Marko Vujičić

Fig.4. St. Joachim and Anne church (King's church), Studenica Monastery, view from the east side,
Marija Mihajlović Shipley

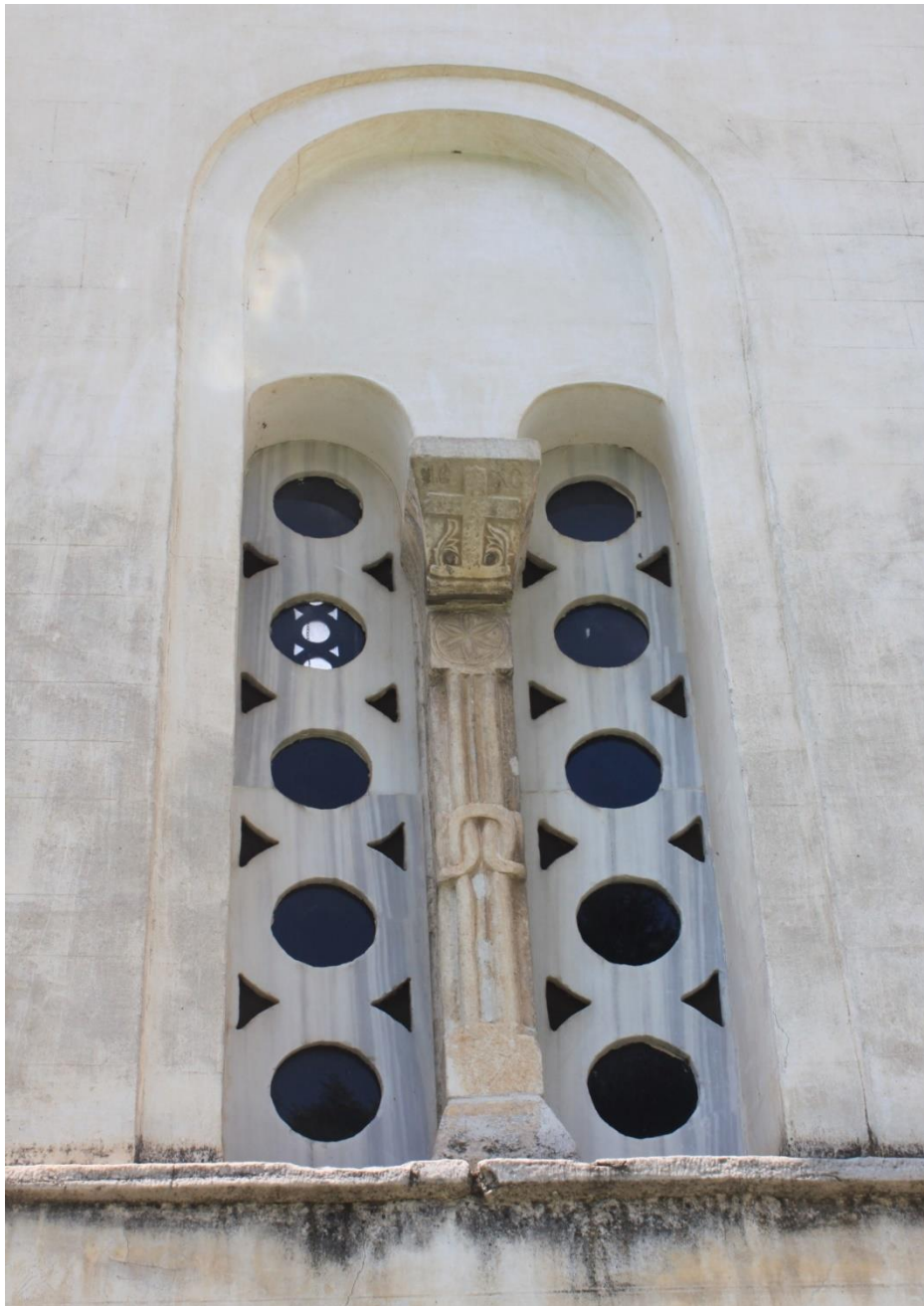

Fig. 5. Altar bifora of St. Joachim and Anne church, photo: Marija Mihajlović Shipley

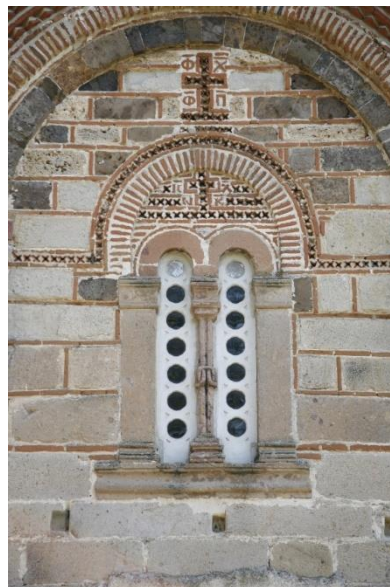

Fig. 6. Queen Simonis, part of the ktetorial composition, St. Joachim and Anne church, Monastery Studenica, photo: Jasmina S. Ćirić

Fig. 7. Sts. Cosmas and Damian, interior side of the window above ktetorial composition, St. Joachim and Anne church, Studenica Monastery, photo: Jasmina S. Ćirić

Figs. 8, 9. St. George Church / Bifora at the west façade, Staro Nagoričino/ Skopska Crna Gora (North Macedonia), photo: Jasmina S. Ćirić

THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: I Year / Yıl: 2020

Article Type / Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Doi: 10.29228/legends.44044

Submitted / Geliş Tarihi: 05/06/2020

Accepted / Kabul tarihi: 19/09/2020

Reference / Atıf Bilgisi: Jayaraj, Deepak; “The Russian Monarchy: Symbols, Ceremonies, Traditions and Legitimacy, 18th-20th Centuries”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. I, 2020, ss.101-110.

The Russian Monarchy: Symbols, Ceremonies, Traditions and Legitimacy, 18th -20th Centuries

Deepak Jayaraj*

Abstract

The Russian monarchy re-emerged as pride of modern Russian Federation, after a gap of around seven decades. The paper primarily concentrates on the period of Russian rulers from Peter the Great to Nicholas- II, the last Romanov. Why did I start with Peter-I? It is mainly due to the period of Peter witnessed the transformation of Russian state into a ‘European political entity’ from the so called ‘Asian’ or Eastern. Finally, the Russian state relieved from the shadows of ‘Tatar Yoke’ or Western European political powers started to see Russian monarchs as one among ‘us’ than ‘others.’ Russian emperors also used or even created various symbols, ceremonies and traditions for legitimizing their rule.

Keywords: Russian Monarchy, Symbols, Traditions, Ceremonies.

Rus Monarşisi: Semboller, Törenler, Gelenekler ve Meşruiyet, 18-20.Yüzyıllar

Öz

Rus monarşisi, yaklaşık yetmiş yıllık bir aradan sonra modern Rusya Federasyonu'nun gururu olarak yeniden ortaya çıktı. Makale öncelikle Büyük Petro'dan son Romanov II. Nicholas'a kadar Rus hükümdarlarının dönemine odaklanmaktadır. Neden I.Petro ile başladım? Bunun başlıca nedeni, Petro'nun Rus devletinin sözde “Asyalı” ya da Doğudan “Avrupa siyasi varlığına” dönüşmesine tanıklık ettiği dönemdir. Son olarak, Rus devleti “Tatar Yoke” nin gölgesinden kurtuldu veya Batı Avrupa siyasi güçleri, Rus hükümdarlarını "diğerlerinden" çok “bizden” biri olarak görmeye başladı. Rus imparatorları da kendi yönetimlerini meşrulaştırmak için çeşitli semboller, törenler ve gelenekleri kullandı ve hatta yarattı.

Anahtar Kelimeler: Rus Monarşisi, Semboller, Gelenekler, Törenler.

* Assistant Professor, Christ College (Autonomous), University of Calicut, e-mail: deepak.vadakkath @ gmail.com, ORCID No: 0000-0002-7616-7435.

Introduction

The Russian monarchy re-emerged as pride of modern Russian Federation, after a gap of around seven decades.¹ The Soviet Union recognized only Ivan the terrible and Peter the Great. Every other tsars were regarded as cruel or exploiters. Is this perception really true? Who were tsars? What was the nature of Russian monarchy? How did Russian monarchs legitimize their rule? How did Russian monarchy differ from other European autocracies? What kinds of symbols and ceremonies were used by the Russian monarchs to legitimize their position? What kind of relationship was existed between Russian monarchs and their peasants? This paper tries to find answer for these questions.

The paper primarily concentrates on the period of Russian rulers from Peter the Great to Nicholas- II, the last Romanov. Why did I start with Peter-I? It is mainly due to the period of Peter witnessed the transformation of Russian state into a 'European political entity' from the so called 'Asian' or Eastern. Finally, the Russian state relieved from the shadows of 'Tatar Yoke' or Western European political powers started to see Russian monarchs as one among 'us' than 'others.'

The Russian state was ruled by two royal dynasties since 10th century: the Scandinavian Riurikovichs and the more 'native' Romanovs. Riuriks derived their legitimacy from the so called 'Varangian' warlords who were invited by the local Slavic tribes to rule over them. However, Romanovs never had any similar claim. Romanovs were one of the prominent *boyar*² families which were closer to the earlier royal dynasty. Romanovs were selected by people's assembly. Or, in other words, Romanov's power originated from people not from god. Then, how did Romanovs separate themselves from the people who they supposed to rule? Romanovs cleverly did it through the invention of new myths, ceremonies and traditions which were copied or adopted from other European dynasties. In contrary to their Western European counterparts, each Russian ruler also invented their own traditions which broke in line with their predecessors. After Peter – II, Romanovs ceased to become a true Russian dynasty. Instead, it became Romanov-Gottorp dynasty³. Romanovs from Paul – I onwards had nothing to do with Russian at all. They were all progenies of Western royal families who ruled Russia in the name of the Romanovs.

Who were Romanovs?

The first Romanov, Michael Fedorovich, came into power in 1613 after the confusing period of 'Time of Troubles' which started after the end of the Riurikovich dynasty. Michael enjoyed the support of both clergy and *boyar council* or *Duma*. *Boyars*, the noblemen of Russia, played a major role in the politics. They and their provincial counterparts (smaller gentries) also actively participated in war with tsar. It is clear that *boyars* never had any provincial strongholds⁴ but they had their own serfs and estates in rural areas. It worked mainly as a source of income. The term *boyar* went into disuse by 18th century when Peter-I started the transformation of Russian elites. However, 90% of Russia population was serfs.⁵ They were bonded to both state and nobles. The percentage of peasants was more or less same until the Bolshevik Revolution. Russian peasants were also regarded as 'authentic Russians,'

¹ See Lindsey Hughes, *The Romanovs: Ruling Russia, 1613 – 1917*, Hambledon Continuum, London & New York 2008, pp: 237 – 248.

² Roughly Russian equivalent of Western nobles.

³ The descendants of Anna (Peter- I's daughter) and Karl Friedrich of Holstein – Gottorp.

⁴ Such as English noblemen. For example Duke of Edinburgh or Duke of Suffolk.

⁵ See Lindsey Hughes, *The Romanovs: Ruling Russia, 1613 – 1917*, p: 119.

who were not polluted by westernization. It is also perceived that peasants' loss of trust over *tsar batiushka* led to the destruction of the Russian monarchy.

Michael Romanov's period (1613 – 1645) still regarded as one of the crucial in Russian history. Although we have very limited information on his period, we can conclude that he was able to get recognition for his dynasty from both inside and outside of Russia. His successors were capable enough to consolidate their position and even expanded their territory to multiple folds until the disintegration of their dynasty in 1917 with another Michael, Michael Alexandrovich⁶.

Rule of Succession

The Romanovs never had any proper succession law. The succession laws changed at the whims of rulers. There was no agreement between rulers or other prominent members of the Russian society on this issue. That's why, confusion and uncertainty always prevailed in the Russian rule of succession. It also brought totally non – Russian origin such as Catherine - II⁷ into power. The Romanovs were also different in their self-perception. On, the one hand, rulers such as Peter – I and Catherine – II tried to resemble their western counterparts. On, the other hand, later Romanovs tried to emulate pre – Petrine Russian virtues. However, Russian rulers and nobilities were heavily westernized by nineteenth century. This feature also distinguished them from Russian peasants and other lower classes. Orthodoxy still remained as religion of both Russian upper and lower classes and a marker of Russian royalty.

Russian monarchy lacked clear law of succession. It is primarily due to the lack of influence of feudal and Roman legal traditions over Russia. Instead, Russian rulers followed the less sophisticated “representational culture” which incorporated the ceremonies of Baroque and 18th century conceptions of the rule of the enlightened monarch. Each Russian ruler broke with the previous reign and tried to bring order to Russian state. Through that Russian rulers emphasized renewal and change instead of dynastic continuity.⁸ In contrast to Russian tsars, the ruling monarchs of Europe had their own dynastic laws which were regulated by the jurists who were trained in Roman legal traditions and state laws. For example, *Hohenzollern* and other German ruling houses followed the principle of primogeniture of succession which clearly marked the senior male as heir.

It is clearly mentioned in the testament of Frederick the Great: “I command all of my relatives, if need be, to sacrifice their personal interests for the benefit of the welfare of the Fatherland and advantages of the state.”⁹ Instead, Russian rulers found their legitimacy through conquest and coercion. We can also see that the role of *Zemskii Sobors* in the selection of Fedor Ivanovich, Boris Godunov and Michael Fedorovich. It repeated again during the selection of Peter Alekseevich in 1682 (future Peter the Great).

Peter- I decreed the right of reigning monarch to decide his own successor. It was not necessarily to be his eldest son and not even a man. Peter gave importance to utility. Peter's decree produced an era of empresses in Russian history. It also raised non – Russian origin such as Catherine – II into power. However, we can see that Peter restricted his choice among the members of the imperial family. Peter - I became a model for all following Romanovs. Ruler's charisma was also a product of the Petrine legacy. Lavish ceremonies and celebrations

⁶ Younger brother of Nicholas – II. Nicholas – II abdicated in favor of him. So some scholars regarded Michael as the last Romanov.

⁷ Originally Sophie Fredericke Auguste of Anhalt – Zerbst, wife of Peter III.

⁸ Richard Wortman, “The representation of dynasty and “fundamental laws” in the evolution of Russian Monarchy,” *Kritika*, Vol.13, No.2, Spring 2012, p.266.

⁹ *Ibid.* 268.

which were part of the coronation justified ruler's absolute power. It also projected new rulers as redeemers of the nation from the misrule of previous rulers.¹⁰

Catherine-II introduced new legal code for Russia in 1767. So, she was depicted in painting as an emanation of Minerva, and successor to classical goddesses such as Numa and Solon.¹¹ Still, Russia lacked a fundamental law of succession. If we follow the definition of French enlightenment philosopher Montesquieu, Russian state of Catherine's time was more despotic than monarchical. Catherine – II also regarded herself as progenitor in her decree.

Paul – I's law of succession promoted primogeniture in the position of reigning monarch's right. Paul's law modeled on "the Austrian system" which preferred men over women in the line of succession. Paul's law of succession also stated two other important things: First, the ruling emperor is also the head of imperial family. Thus, every member of family should get permission from him and empress before getting married. Second, it denied unequal or morganatic marriages for the members of royal family.¹² Later, Alexander – I, the successor of Paul made a small change in his father's law without changing substance. Alexander-I's decree accepted morganatic marriages at the expense of loss of imperial titles and rights for their progenies.¹³

Tsar Nicholas time witnessed the further codification of Russian laws under the direction of Mikhail Speranskii.¹⁴ The new law (the *Digest of Laws* or *Svod zakonov*) reaffirmed Paul- I's law of succession. Nicholas stated that, "My Imperial Father, of Blessed Memory, for the first time established the succession on firm bases of law and published the Statute on the Imperial Family, which he, so to say, consecrated at the altar of the Assumption Cathedral."¹⁵ He also reminded his audience about Alexander-I's decree on the marriage of his brother Konstantin. Nicholas further added that, "The tsar considered it necessary to bring together all these fundamental laws, published long ago and known to all, in one place."¹⁶

Even though the Russian monarchy copied a lot from their German counterparts for creating these laws there were some fundamental differences existed between the two. In the Russian case, these legal codes were not just acts which legalized dynasty but decrees from throne which reassured the supremacy of the dynasty. Nicholas's law also ensured the legality of autocracy by bringing the rules governing the imperial family with the laws of the Russian state.

Symbols, Ceremonies and Traditions

Eric Hobsbawm remarked about the invention of new traditions by stating that which "where possible ... attempt to establish continuity with a suitable historic past."¹⁷ Russian monarchs also invented new traditions which may justify their position. In contrary to their Western counterparts, there were no distinction between "body-mortal" and "body politic," in Russian monarchy. Russian monarchs were regarded as super human beings who were clearly stood above their subjects. Each Russian monarch was associated with symbols from classical or mythological origins. For example, If Catherine – II was Minerva, Alexander – I and

¹⁰ Ibid.276.

¹¹ See Richard Wortman, *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in the Russian Monarchy* (Abridged), Princeton University Press, Princeton 2006, pp: 52 – 62.

¹² Richard Wortman, *Russian Monarchy: Representation and Rule: Collected Articles*, Academic Studies Press, Boston 2013, p.49.

¹³ Ibid.51.

¹⁴ Well known Russian statesman of early 19th century also known as father of the Russian Liberalism.

¹⁵ Richard Wortman, *Russian Monarchy: Representation and Rule: Collected Articles*, p.56.

¹⁶ Ibid.56.

¹⁷ Ibid.137, 138.

Alexander – III were angel and *bogaytri* respectively. Russian monarch's super human nature was symbolized through various statues and other symbols. Richard Wortman describes this process as "scenarios of power."¹⁸

Russian monarchs believed that their right to rule derived from god who clearly makes them above their own nobles and other subjects. Again, lavish adoption of symbols from foreign sources reassured their position over others. According to Wortman, borrowing was not simply a Russian phenomenon. However, in the case of Russia, borrowing itself became an attribute of power.¹⁹ For example, Russian monarchs were hardly 'Russian' till the end of 19th century. Ivan the terrible was proud of his Viking ancestry, Tsar Alexei Mikhailovich copied Byzantine ceremonies for his coronation and for his son Peter the Great, Western Rome was an ideal. Thus, he changed his title into *imperator* on the basis of Roman model. These models changed only when monarchs faced staunch opposition or resistance. For example, both Nicholas – I and Alexander – III depended on Russian sources for motivation instead of Western.

Russian monarchs shared one tradition in common. In contrast, to their Western counterparts, Russian monarchs jealously guarded their autocratic powers. In short, they were not ready to give any political concession to their people. It was unthinkable for most of them for losing their prerogatives. Even, in the final days of the Empire, Nicholas – II liked to treat state council (*Duma*) as his own creation instead of an independent law making body. Or, in other words, he forced councilors to believe that their right originated from him. Nicholas – II liked to treat *Duma* more like its pre – Petrine counterpart even though his subjects moved far ahead of their 17th century forefathers.

Russian Monarchy and Peasants

Russian peasants were always regarded as the true representatives of 'Russian nation'. Their lack of westernization and conservative nature made them ideal support base for the Russian monarchs.²⁰ The arm of the state, army was primarily made of peasants. Russian monarchs regarded Russian population was not fit for any political activities similar to their Western counterparts. The nature of Russian peasant was characterized as service and loyalty to tsars and their unwavering belief in Russian Orthodox Church. Even, Peter the Great wanted only to transform the appearances of upper classes and was not very strict with the lower classes of provinces and rural areas. After his tour to England, Peter reached in a conclusion that the political reforms of England were not applicable in Russia, primarily due to the nature of people. I also agree with the Peter's argument.

Russian monarchs continued to trust their peasants well into early 20th century even after some peasant revolts. Monarchs expected the support of their peasants against the recalcitrant elements of the cities. Nicholas – I also invented a new tradition for promoting the bond between the Russian monarchs and their subjects. His triple bow to his subjects during his coronation ceremony marked the beginning of a new tradition. His successors also followed the same. Later, this was regarded as an 'old Russian tradition.'²¹ Alexander II abolished serfdom and calculated that it may divert rural tensions.

Russian Monarchy and Russification

¹⁸ Ibid.139.

¹⁹ Ibid.140.

²⁰ L. G. Zakharova and L.I. Tiutiunnik, eds., *1857–1861: perepiska Imperatora Aleksandra II s Velikim Kniazem Konstantinom Nikolaevichem i dnevnik Velikogo Kniazia Konstantina Nikolaevicha* Moscow: TERRA, 1994, pp. 65-66.

²¹ Richard Wortman, *Russian Monarchy: Representation and Rule: Collected Articles*, p.143.

The 19th century witnessed the expansion of Russian Empire into Caucasus and Central Asia. Russian Empire also annexed parts of Poland and Finland into its territory. The presence of large number of clearly different and hostile people in their Empire forced monarchs to depend more on their ‘Russianness’ to legitimize their rule. The promotion of Russian Orthodoxy and Russification of newly conquered regions were two methods adopted for that. For example, Warsaw itself saw presence of around 20 Russian Orthodox Churches which were built on the model of traditional Byzantine – Moscow style. It reminded rebellious Poles about the superiority of Russian Tsar and their land at his mercy. Similarly, non – Russian cities such as Riga and Tashkent also witnessed the construction of new Orthodox Churches.²²

The Russian state also promoted Russian language and Russian settlement in the newly conquered regions. Russifications of elites were widely encouraged in non – Russian regions. Ukrainian was regarded as a dialect of Russian. The non – Russian elites were supposed to imitate the styles of Europeanized Russian elites. In 1892, the eminent explorer- geographer Petr Semenov described Russian mission in east as “part of the great colonizing movement of the European race”²³ comparable to the colonization activities of the other European powers such as Spain, France and England. Similarly, newly appointed Governor – General of Trans-Caspia, A.N Kuropatkin rearranged a reception committee for him in Ashkabad due to the lack of Russians in it.²⁴

Become Western

If Peter the Great’s models were absolutist monarchs of Western Europe then the Later Romanovs were influenced by the Pre – Petrine rulers of 17th century Russia. For example, Nicholas-II adored Alexei Mikhailovich of 17th century. For Peter change was inevitable since his Western exposure made him to believe that Russian elites were still culturally backward and unsophisticated. ‘Catching up with the West’ was keyword for Peter. I believe that to an extent wars in the western front with Sweden and Poland forced Peter to promote a radical transformation of his state.

During their European tour, Peter and his embassies clearly noticed that the major difference between them and their western counterparts in the way they behaved and in the way they dressed. Thus, Peter promoted ‘German dresses’ in favor of Russian tunic for his officers. He also preferred shaved faces over traditional bearded look of Russians. Russian noble women were forced out of seclusion and encouraged to imitate Western Fashions. Peter also promoted Western sciences and invited western experts to train Russians in various fields. The changes were also visible in architecture and sculpture too. The Baroque style and themes became popular in highly conservative Moscow.

Peter’s successors also followed the same tradition. They all learnt French, German and later English. Post – Petrine Russian princesses’ upbringing were not very different from their western counterparts. Catherine – II were heavily influenced by the enlightenment era of France. Catherine was close to French philosophes such as Voltaire, Diderot and Montesquieu. She had a more humanitarian approach towards her subjects. However, Catherine also believed in the autocratic power of Russian rulers, it had a more humane face than the brutal ways of Peter.

---

²² Ibid.272 & 273.

²³ Ibid.275.

²⁴ Ibid.274.

Alexander – I also had his grandmother’s (Catherine – II) temperament and style.²⁵ However, his father Paul – I and younger brother Nicholas – I had more stern and militaristic ways. Both of them enjoyed ‘Prussian style’ military parades than anything else. Nicholas – I was disciplinarian and had close bonding with the soldiers. Or, in other words, for him duty to Fatherland was important than anything else. Alexander – II was relatively soft in his temperament.

Return to Rus

Alexander – II’s murder was real shock to the Romanovs. It reflected in the behavior of the Later Romanovs. We can see that Catherine – II’s “Charter to the Nobility” freed nobles from the tsars.²⁶ Or, in other words, nobles were no more Tsar’s slaves. Noble’s right over their land became hereditary and at the same time the noble estate westernized to an extent through the western liberal education. These modernization efforts inaugurated by Peter in early 18th century started to backfire in the 19th century. Russian monarchs were not ready to make any political compromises as envisaged by their westernized young nobles. The same class also led Decembrist coup of 1825 and created further troubles in later decades. Moreover, annexation of Poland and Finland awarded a large number of Jews, Poles and Finns to the Russian Empire. These new groups were politically active than the ordinary Russian peasants and towns people. Again, they were not sharing anything in common with the oppressive Russian Tsar.

Later Romanovs especially Alexander – III and Nicholas – II countered the above mentioned problems with the help of the so called ‘true Russian people’ primarily peasants and soldiers. Later Romanovs were also influenced by the ideas of Slavophiles who opposed the mindless westernization of the Russian Empire. Moreover, Alexander – III’s huge thick built with rough manly features made him most Russian of Russians. Besides his uncouth ways, straightforwardness and ruthlessness reminded Russians to him of *bogaytri* of Russian folk saga. He appeared with full beard (first Russian ruler since 17th century) and new Russian style uniforms and large Russian jackboots. He openly criticized westernization and confirmed his spiritual union with the Russian people.²⁷

Nicholas II also followed his father’s footsteps. He imagined himself as a pre – Petrine autocratic Tsar who ruled over his people with full authority. He strongly believed in god and even considered his right to rule derived from god which made him above everyone else including Orthodox Church. Nicholas reassured the pre eminence of Russians in the Empire. Nicholas – II insisted that the *Duma* created for the strengthening of the Russian state, so it should be Russian in spirit too.²⁸ Or, in other words, Tsar questioned the validity of non – Russians to make laws regards to Russian matters in a Russian State. Nicholas – II also doubted the role of non – Russian ethnicities such as Jews, Poles and Finns in the anti – monarchical activities. In 1905, Nicholas wrote to his mother that “nine – tenths of the troublemakers are Jews.”²⁹ Nicholas – II also regarded the bonding between him and his peasants were more spiritual than the attraction of opposites.

²⁵ See M.M Safonov, *Problema reform v pravitel’svennoi politike Rossi na rubezhe XVIII i XIX vv*, Leningrad: Nauka, 1988, pp : 43, 128.

²⁶ See Lindsey Hughes, *The Romanovs: Ruling Russia, 1613 – 1917*, p: 118.

²⁷ Richard Wortman, “The representation of dynasty and “fundamental laws” in the evolution of Russian Monarchy,” *Kritika*, Vol.13, No.2, Spring 2012, p.298.

²⁸ Richard Wortman, *Russian Monarchy: Representation and Rule: Collected Articles*, p.277.

²⁹ *Ibid.* 211.

Russian Imperial Family and Empresses

Russian Empresses were always regarded as true model for the imperial family and other higher classes. They were the first women of the Empire and mothers of future Emperors. Proper behavior and etiquette expected from them and their children. Traditionally, Russian Tsars married from their own noble families. However, this tradition changed after the transformation period of Peter the Great. Then onwards, Russian royals started to marry with the royal families of Western Europe especially with the houses of various German Principalities.

Foreign Princesses were usually young and timid and were considered not fit for raising future emperors. Usually, robust peasant women from rural areas nursed the young Romanovs. Besides, young princes were kept away from their mothers due to suspicion. For example, Paul – I was under the tutelage of Empress Elizabeth, his grandmother. Similarly, both Alexander – I and Konstantin were under the guidance of Empress Catherine – II, their grandmother. One of the reasons for this inhuman activity was due to the uncertainty and suspicion as part of Peter’s law of succession. It created rift between ruling emperor and his first – born son.

Paul’s law of succession changed this scenario. It guaranteed the succession of eldest male heir. Hence, in the nineteenth century Russian empresses had a better relation with their children. Sanctity of family and high role of parent were the key words in the 19th century Europe. There were apt models such as Queen Louise and King Frederick William III of Prussia, Emperor Franz Joseph, and Queen Victoria of England. German princesses brought these family values based on high morals into Russia. Russian Emperors imitated the middle class life of their western counterparts. For example, Nicholas-I even built an English style Cottage for his extended family where he led the life of an English country gentleman.

Due to their protestant upbringing, German princesses were also active in Russia with various services. Empress Alexandra, the consort of Nicholas – II, was an ideal example for that. Moreover newlywed princesses converted into Orthodox Christianity and tried their best to emulate Russian values.

The extended imperial family also played a major role in the nineteenth century Russia. Nicholas – I’s coronation ceremony projected the unity of royal family especially between emperor and his brothers. Grand Dukes also played a major role in the administration of their state. The other major development of 19th century was the strong bonding and trust between the ruling emperor and his heir. For example, Alexander – II stood with his father Nicholas – I on the time of the Decembrist coup. This family unity continued under Later Romanovs. Under Nicholas – II, his uncles played a major role in the running of the state. From my point of view, Paul’s law of succession and imperial family’s treatment of Empire as their patrimony helped the further bonding between the various members of the family. We can see similar practices in various kingdoms of the oil rich Middle Eastern states.

Moscow or St.Petersburg

The city of Moscow had a major role in the formation of modern Russian identity. The Russian Empire developed from the small principality of *Moskva*, later it became Capital for the Russian Tsars. It continued for long time until Peter the Great shifted his capital to further north on the shores of River Neva. The new city was called St.Petersburg. It represented ‘New Russia’, which was thoroughly European in appearance and taste. Due to Peter’s pressure citizens of the new capital imitated foreigners. However, coronation of new emperor still took place in Moscow. All emperors since Peter the Great preferred to live in St. Petersburg but Moscow remained as true Russian in spirit.

Slavophiles such as Constantine Aksakov declared, “Moscow is the true capital of Russia” and “St.Petersburg is only residence of the emperor.” Or, in other words, Russia’s soul lies in Moscow and St.Petersburg is totally an alien space. Emperor Alexander II’s murder on daylight reassured this belief. Peter’s dream project became a nightmare for Later Romanovs. They even tried to ‘Muscovising St.Petersburg’ through the construction of Russian model Churches in the city. Later developments show us that it was not fully successful.

Conclusion

The end of the Communist rule revived the legacy of the Romanovs of Russia. Russian monarchs including Peter – I was regarded as cruel in contemporary western standards. Thus, Western scholars argued that Russian rulers inherited these ‘non – European’ characters from their Tatar overlords. However, the study of the Russian monarchy of the 18th and 19th century rightly placed it in European political geography. The Russian monarchs regarded themselves as Europeans and wanted to treat them as such. Again, the Russian Romanovs were very active in contemporary marriage politics of Europe. I consider, the Russian Romanovs as a European dynasty with its own special characteristics. At the same time, Russian monarchs had influences from East, primarily due to the geographic position of their state.

It is true that the Russian monarchs adopted lots of traditions from the German principalities. They were also influenced by the traditions of the French Kingdom. Compared to the principalities of the Western Europe, the Russian monarchical traditions were weaker, so borrowing was inevitable. However, the Russian monarchs kept their own unique traditions; unlimited power was prime among it. It made the Russian monarchy inflexible in comparison with their western counterparts. Again, in the Russian system personality of emperor was much more important. The Russian Emperor was ideally a commander who led their armies into war. He was also super human and demi-god. Personalities such as Nicholas – II found it hard to rise up to this expectation. Various myths, ceremonies and traditions justified the superiority of tsar over his subjects. Another important thing that all of them were pious Orthodox Christians and were loyal to the cause of Russia even though by blood most of them were far more German than Russian. Russian Romanovs remained as one of the major dynasties of their time until their destruction in the second decade of the twentieth century.

Romanovs and their rich imperial traditions inspire Russians even today. I strongly believe that the President of the Russian Federation, Vladimir Putin is highly inspired by the autocratic traditions and foreign policies of the Russian Romanovs.

Bibliography

BOLTUNOVA, Ekaterina, “Unity, Disintegration, and Monarchy: Romanov Russia in Recent Scholarship,” *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol.11, No.4, Fall 2010, pp.871-888.

GORDON, Aleksandr V, “The Russian Enlightenment: The Meaning of National Archetypes of Power”, *Russian Studies in History*, Vol.48, No.3, Winter 2009, pp. 30 – 49.

HUGHES, Lindsey, *The Romanovs: Ruling Russia, 1613 – 1917*, Hambledon Continuum, London & New York 2008.

HUGHES, Lindsey (eds.), *Russian Society and Culture and the long eighteenth century: Essays in honor of Anthony G.Cross/ Roger Bartlett*, Munster: LIT, 2004.

WORTMAN, Richard, *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in the Russian Monarchy* (Abridged), Princeton University Press, Princeton 2006.

WORTMAN, Richard, *Russian Monarchy: Representation and Rule: Collected Articles*, Academic Studies Press, Boston 2013.

WORTMAN, Richard, “The representation of dynasty and “fundamental laws” in the evolution of Russian Monarchy,” *Kritika*, Vol.13, No.2, Spring 2012, pp.265 – 300.

Submitted / Geliş Tarihi: 19/06/2020

Accepted / Kabul tarihi: 19/09/2020

Reference / Atf Bilgisi: Yiğit, Dilek; “İngiltere’de Kraliçe Mary Stuart ve Kral I. Charles’ın İdamları: Katolisizm Faktörü”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. I, 2020, ss.111-125.

İngiltere’de Kraliçe Mary Stuart ve Kral I. Charles’ın İdamları: Katolisizm Faktörü

Dilek Yiğit*

Öz

İskoç Stuart hanedanlığından Kraliçe Mary Stuart 8 Şubat 1587 tarihinde İngiltere’de, İngiltere Kraliçesi olan kuzeni I. Elizabeth’e yönelik suikast planına dahil olduğu gerekçesi ile idam edildi. I. Elizabeth’in varisi olmadığından vefatından sonra İngiltere tahtına Mary Stuart’ın oğlu İskoç Kralı VI. James I. James olarak çıktı. Böylelikle İngiltere tahtında Stuart hanedanlığı dönemi başlamış oldu. Kral I. James’ten sonra tahta çıkan Kral I. Charles 30 Ocak 1649 tarihinde vatana ihanet suçundan Londra’da idam edildi. Bir devlet için uzun sayılamayacak süre olan 62 yıl içinde aynı hanedanlığa mensup bir kraliçe ile bir kralın idamlarının açıklanan gerekçeleri farklıydı. Gerekçeleri farklı olsa da bu iki monarhin idamının arkasında Katolisizm faktörü rol almış olabilir mi? Söz konusu soruya yanıt aramaya yönelik bu makalede Kraliçe Mary Stuart’ın ve Kral I. Charles’ın idamlarına giden süreçler değerlendirilecek, bu süreçlerde Katolik-Protestan çatışması bağlamında Katolisizm faktörü tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mary Stuart, I. Charles, Stuart hanedanlığı, Tudor hanedanlığı, İç Savaş, Katolisizm

The Executions of Queen Mary Stuart and King Charles I in England: Catholicism As A Factor

Abstract

Mary Stuart Queen of Scots was executed on February 8, 1587 in England for her complicity in a plot to assassinate her cousin Elizabeth I Queen of England. After Elizabeth’s death without a heir, Mary Stuart’s son James VI of Scotland ascended to English throne as James I of England. Thus, the reign of the Stuart dynasty in England began. King Charles I, who ascended to the throne after King James I, was executed in London on 30 January 1649 for treason. One queen and one king were executed in 62 years which is not a long time for a state. While the reasons which were declared for the executions of Queen Mary Stuart and King Charles I were different, one question needs an answer. Is Catholicism one of the reasons behind both executions? This article aims to search an answer to this question through examining the processes leading to the executions of Queen Mary Stuart and King Charles I and discussing the role of Catholicism in the context of conflict between Catholics and Protestants

Keywords: Mary Stuart, Charles I, Tudor Dynasty, Stuart Dynasty, Civil War, Catholicism

* Doç. Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı , e-mail: dilek.yigit@hmb.gov.tr, ORCID No: 0000-0003-3132-6110.

Giriş

İskoç Stuart hanedanlığından Kraliçe Mary Stuart 8 Şubat 1587 tarihinde İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e yönelik suikast planına dâhil olduğu gerekçesi ile idam edilmiştir. Mary Stuart'ın idamı İngiltere'de bir kraliçenin idam edildiği ilk olay değildir. Daha önce Kral VIII. Henry'nin eşleri Kraliçe Anne Boleyn ve Kraliçe Catherine Howard ile VII. Henry'nin torunlarından, dokuz gün tahta kalan Lady Jane Grey idam edilmişti. Ancak Kraliçe Mary Stuart'ın idam edilmesi taşıdığı kandan ötürü tahta çıkmış, Lady Jane Grey'in aksine meşruiyeti tartışma götürmeyen ve devlet yönetmiş olan bir kraliçenin idamı olması açısından önceki örneklerden farklılaşmaktadır.

30 Ocak 1649 tarihinde ise Stuart hanedanlığından, Mary Stuart'ın torunu Kral I. Charles vatana ihanet suçundan Londra'da idam edilmiştir. İngiltere'deki kral idamı Fransız ihtilalinden yıllar önce Avrupa'da monarşinin kutsallığına indirilmiş darbe olarak tarihe geçmiştir.

Kraliçe Mary Stuart'ın idamı ile Kral I. Charles'ın idamının açıklanan nedenleri farklıdır; ancak bu farklılığa rağmen her iki idama giden süreçler içinde yaşananlar idamların gerçekleşmesinde Katolisizm faktörünün oynadığı rolün tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

Kraliçe Mary Stuart'ın İdamına Giden Süreç

İskoçya Kralı V. James ile Fransa'nın en güçlü ailelerinden birine mensup Mary of Guise'nin kızı, Fransa'nın dul Kraliçesi, İngiltere Kralı VII. Henry'nin torunu, İskoçya'nın Kraliçesi Mary Stuart 8 Şubat 1587 tarihinde İngiltere Northamptonshire Fotheringay Şatosunda idam edilmiştir. Bu idam Britanya tarihinin şok edici olaylarından biri olarak tanımlanır; zira bir kraliçe (*Anointed Queen*) kuzeni olan bir başka kraliçenin imzaladığı idam kararı ile idam sehпасına gönderilmiştir. İdamdan bir gün önce Kraliçe Mary Stuart'ın yanında bulunan Fransız soylusu Pierre de Bourdeille, Mary Stuart'ın, ertesi gün idam edileceğini bildirmek üzere Kraliçe I. Elizabeth tarafından gönderilen heyetten, kendisini hazırlaması ve işlerini düzene koyması için biraz zaman vermelerini istediğini; ancak heyette yer alan Shrewsbury Kontu'nun kaba bir şekilde “*No, no, Madam you must die, you must die! Be ready between seven and eight in the morning. It cannot be delayed a moment beyond that time*” yanıtını verdiğini belirtir.¹ Pierre de Bourdeille I. Elizabeth'in gönderdiği heyetin Mary Stuart'ın talebini kabul etme yetkisi olduğuna, ancak kabul etmediklerine ve Shrewsbury Kontu'nun talebi “kaba bir biçimde” (*rudely*) reddettiğine işaret ederek, Mary Stuart'ın İngiltere'de bir kraliçenin görmesi gereken saygıyı görmediğine dikkat çekmektedir. John Guy da Mary Stuart'ın idam sehпасına giderken Shrewsbury Kontu'na kendisinin İskoçya Kraliçesi, Fransa Kraliçesi, Kral VII. Henry'nin torunu ve Kraliçe I. Elizabeth'in kuzeni olduğunu hatırlattığını yazar; “*You know that I am cousin to your queen, and descended from the blood of Henry VII, a married queen of France and the anointed queen of Scotland.*”² Mary Stuart'ın bu şekilde bir hatırlatmaya ihtiyaç duyması, İngiliz heyetin kendisine karşı sergilediği tavırdan rahatsız olduğunun göstergesi olsa gerektir. I. Elizabeth'in gönderdiği heyetin Mary Stuart'a karşı sergilediği tavır İskoç Kraliçenin İngiltere'de ve İngilizlerin nazarında bir kraliçe olmadığını göstermeye yönelik olmalıdır; zira Mary Stuart Katoliklerin nazarında İngiliz tahtının gerçek ve meşru varisi iken Protestan

¹ *The Execution of Mary of Scots 1587*, <http://www.eyewitnessstohistory.com/maryqueenofscots.htm>, erişim 12 Ocak 2020.

² John Guy, *The True Life of Mary Stuart*, A Mariner Book, New York 2004, s.4.

reformasyon sürecindeki İngiltere’de Protestanlar nazarında sadece İngiliz tahtına göz koymuş bir Katoliktir.

“Kraliçe olarak doğmuş ve Kraliçe olmak için yetiştirilmiş”³ Mary Stuart’ın idam edilmesinin nedenleri iki ayrı açıdan yapılacak değerlendirme ile aranabilir. Birincisi Mary Stuart’ın doğuştan gelen ayrıcalıklarındır. İkincisi ise özel hayatındaki olaylardır; hayatı aşk ve skandalların hikâyesidir. Mary Stuart’ın özel hayatı, doğuştan gelen ayrıcalıklarının hem İskoçya’da Protestan Lordlar için, hem İngiltere’de Kraliçe I. Elizabeth için oluşturduğu tehdidi bertaraf etmek için kullanılmıştır.

Doğuştan gelen ilk ayrıcalığı İskoçya Kralı V. James’in tek meşru çocuğu olmasıdır. 8 Aralık 1542 tarihinde İskoçya’da dünyaya gelen Mary Stuart henüz altı günlük bebek iken babasının vefatı üzerine kraliçe ilan edilmiştir. Mary Stuart’ın doğduğu ortam, İngilizlerin İskoçlar ile, İngilizlerin Fransızlar ile, Protestanların Katolikler ile çatıştığı bir çatışma ortamıdır; bu ortamda Mary Stuart İskoçya üzerinde egemenlik kurmak isteyen İngilizlerin ve Fransızların hedefi haline gelmiştir. Devletlerarasındaki ittifakların evlilikler ile pekiştirildiği Avrupa’da Mary Stuart hem İngiltere Kralı VIII. Henry’nin hem de Fransa Kralı II. Henry’in oğulları için istedikleri, çeyizi Krallık olan bir eştir.

Mary Stuart için olan rekabette İngiltere Kralı VIII. Henry’i, Fransa Kralı II. Henry’nin önüne geçiren 1542 yılında Solway Moss savaşında İskoçların İngilizlere yenilmiş olmasıdır; taraflar arasında barışı sağlamak için 1543 yılında akdedilen Greenwich Antlaşması (*The Greenwich Treaty*) Mary’nin VIII. Henry’nin oğlu Prens Edward ile evliliğini öngörmektedir. Antlaşma uyarınca Mary Stuart İngiltere’ye gönderilecek ve İngiliz sarayında yetiştirilecekti. Ancak İskoç Parlamentosu 1543 yılı Aralık ayında Antlaşmayı reddetmiştir. Antlaşmanın İskoç Parlamentosu’nda reddedilmesinin nedeni Lordlar arasındaki İngiliz karşıtlığının baskın gelmiş olmasıdır; zira Mary Stuart’ın Prens Edward ile evliliğine izin vermek nihayetinde tahtları birleştirecek süreçte İskoçya’nın İngiltere’ye bağlanmasına göz yummak anlamına gelmektedir. Greenwich Antlaşmasının İskoçya tarafından reddedilmesi üzerine VIII. Henry bu evliliği şiddete başvurarak sağlama yoluna gitmiş; İskoçya’ya saldırılar düzenlemeye başlamıştır.

Rough Wooing olarak adlandırılan saldırılar VIII. Henry’nin vefatı sonrası oğlu Kral VI. Edward tarafından da sürdürülmüştür.⁴ İskoçya’ya yönelik bu saldırılar İngilizlerin hedeflediği sonucu vermemiştir; zira güneyden İngilizlerin saldırılarına maruz kalan İskoçya Fransa’dan yardım istemiştir. Fransa’dan gelen desteğin ise bir karşılığı vardır: Mary Stuart... İskoçya ve Fransa arasında 7 Temmuz 1548 tarihinde akdedilen Haddington Antlaşması ile (*The Treaty of Haddington*)⁵ Mary Stuart’ın II. Henry’nin oğlu, Fransa tahtının varisi Prens Francis ile evlenmesi kararlaştırılmıştır.⁶ Aynı yıl Mary Stuart Paris’e gönderilmiştir. Böylelikle İngilizlerin *Rough Wooing* olarak adlandırılan saldırılarının gerekçesi ortadan kalkmıştır. Sonrasında İngilizler *Rough Wooing*’den tarihi bir ders çıkaracaktır; “İskoçya’nın bağımsızlığına tehdit oluşturmak, İskoçları Fransa’nın kollarına atmanın en kısa yoludur.”⁷

İskoç Parlamentosu Mary Stuart’ın Prens Edward ile evlenmesine karşı çıkmamış, VIII. Henry tepkisini İskoçya’ya saldırılar düzenlemek suretiyle göstermemiş, İngiliz saldırıları

³ A.g.e., s.2.

⁴ *Rough Wooing to becoming Queen of France* https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zn8mn39/_revision/5, erişim 14 Ocak 2020.

⁵ *Treaty of Haddington*, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095914698>, erişim 14 Ocak 2020.

⁶ *Rough Wooing to becoming Queen of France*, ...

⁷ Jane E. A. Dawson, “Mary Queen of Scots, Lord Darnley, and Anglo-Scottish Relations”, *The International History Review*, Vol.8, No.1, 1986, s. 2.

karşısında İskoçya Fransa'dan yardım istememiş olsaydı da, Mary Stuart kuvvetle muhtemel Fransız veliaht Francis ile evlenecekti. Zira ortada önemli bir faktör bulunmaktadır: Mary Stuart'ın annesi Mary of Guise (*Marie de Guise*)... İskoçya'yı "naip" sıfatıyla yöneten Mary of Guise, Fransa'nın soylu ve Katolik ailelerinden birine mensuptu, kendisi Katolikti ve kızının Protestan İngiliz veliaht yerine Katolik Fransız veliaht ile evlenmesini tercih ediyordu. Üstelik kızının ileride Fransa kraliçesi olacak olması Guise ailesinin Fransa yönetimindeki mevcut ağırlığını daha da artıracaktı. Dolayısıyla Mary Stuart'ın Fransa tahtının varisi ile evlenmesi hem İskoç-İngiliz ilişkilerinin çatışmalı seyri hem de anne tarafından akrabalık bağlarının uzantısıdır.

"Beşiğinde taçlandırılan"⁸ Mary Stuart'ın ikinci ayrıcalığı ise İskoç Kraliçesi olarak Fransız veliaht Francis ile evlenmesidir. 1558 yılında gerçekleşen bu evlilik ile Francis İskoç Kralı (*King Consort of Scotland*) olmuş; ufukta Fransa ve İskoçya Krallıklarının birleşmesi görünmüştür. İskoçya'yı İngiltere ile birleştirecek evliliğe karşı çıkan İskoç Lordların İskoçya'yı Fransa ile birleştirecek evliliğe karşı çıkmamış olması ise iki şekilde açıklanabilir. Birincisi Mary Stuart'ın Fransız-Katolik annesi Mary of Guise'in İskoçya'daki ağırlığı; ikincisi ise Fransa'nın aynı adayı birlikte paylaştıkları İngilizler kadar tehlikeli görünmemiş olmasıdır. Yine de İskoç Lordlar İskoçya'nın bu evlilik nedeniyle Fransa ile birleşmesi meselesinde hassas davranmışlar; düğün tarihinin açıklanmasının hemen ertesinde İskoç Parlamentosu'nun Paris'e gönderdiği heyet İskoçya'nın bağımsızlığına ve iki devlet arasında söz konusu olanın sadece bir ittifak (*dynastic alliance*) olduğuna vurgu yapmıştır.⁹ 1559 yılında II. Henry'in vefatı üzerine Mary Stuart'ın eşi Francis Fransa tahtına II. Francis olarak çıkmıştır ve Mary Stuart böylelikle Fransa Kraliçesi olmuştur.

Mary Stuart Fransa'da iken, 1558 yılında VIII. Henry'nin kızı Elizabeth İngiliz tahtına çıkmıştır. Elizabeth'in tahta çıkışı Elizabeth'i meşru görmeyen tüm Katolikler gibi Fransa'daki Katolik Guise ailesi tarafından tepkiyle karşılanmış; Guise ailesi İngiltere tahtının meşru sahibinin Elizabeth değil Mary Stuart olduğunu ilan etmiştir. I. Elizabeth'i meşru görmeyen bu aile, Mary Stuart'ın İskoçya'da bulunan annesi Mary Guise üzerinden İskoçya'nın içişlerine karışmaya başlamış; bu müdahale Mary Stuart'ın eşinin Fransız tahtına çıkmasıyla daha da yoğunlaşmıştır. Guise ailesi Mary Guise'e İskoçya'da "siyasi isyancı" olarak tanımladıkları Protestanları bastırması yönünde baskı yaparken,¹⁰ doğal olarak İskoçya'daki Katolik-Protestan rekabetinde taraf olmuştur.¹¹ Bu tarafgirlik 1560 yılında eşinin vefatı üzerine İskoçya'ya dönen Mary Stuart'ın karşısına bir sorun olarak çıkacaktır; zira yokluğunda İngiliz etkisinin arttığı İskoçya'daki Protestanlar nazarında Mary Stuart Katolik Fransa'nın kraliçesi ve İskoçya'nın içişlerine karışan yabancı Katolik bir gücün mensubudur; O "*Frenchified interloper*" olarak tanımlanmaktadır.¹² İskoçya'da Protestanlar arasında Mary Stuart'ın inançlarına yönelik bir tehdit oluşturduğu şeklinde algı oluşurken; Katolik Mary Stuart da ülkesindeki Protestanları tahtına yönelik bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır; hatta Guy'ın ifadesiyle Mary Stuart ülkesinde monarşiyi devirmeyi planlayanların mevcut olduğunu düşünmektedir.¹³

⁸ Genevieve Valentine, *Mary, Queen of Scots' is a case study of how political, human narratives get crafted*, <https://www.mprnews.org/story/2018/12/07/npr-books-mary-queen-of-scots>, erişim 16 Ocak 2020.

⁹ John Guy, *The True Life of Mary Stuart*, s.87.

¹⁰ A.g.e., s.102

¹¹ İskoçya'daki Protestanların bir "olay" değil, bir "süreç" olarak tanımladıkları İskoç Reformasyonu Mary Guise'ye karşı isyanın ürünü olarak tanımlanmaktadır. Alasdair Raffae, "Confessions, Convenants and Continuous Reformation in Early Modern Scotland", *Etudes Episteme*, No.32, 2017, s.2.

¹² Jayne Lewis, "The Reputations of Mary Queen of Scots", *Etudes Ecossaises*, No.10, 2005, s.10.

¹³ John Guy, *The True Life of Mary Stuart*, s.224.

Mary Stuart'ın diğer ayrıcalığı ise Tudor hanedanlığından İngiltere Kralı VII. Henry'nin soyundan gelmesi; Kral'ın torununun çocuğu olmasıdır. Aslında VII. Henry'nin oğlu VIII. Henry'nin üç çocuğu olması nedeniyle Mary Stuart'ın VII. Henry'nin soyundan gelmesinin İngiltere tahtı için bir anlam ifade etmemesi gerekirdi; ancak İngiltere'de reformasyon süreci ve Avrupa'daki Katolik-Protestan çatışması İngiliz tahtı ile Mary Stuart'ın ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. İngiltere'de VIII. Henry'in oğlu Edward'ın ve büyük kızı Mary Tudor'un vefatı I. Elizabeth'i tahtın sahibi yapmıştı; ama Elizabeth Katoliklerin nazarında tahta çıkma hakkına sahip değildi; çünkü "meşru" değildi. Elizabeth'i Katolikler için "gayri meşru" yapan iki neden vardır. Birincisi Katoliklerin nazarında Kral VIII. Henry ilk eşi İspanyol Catherine'den (*Catherine of Aragon*) boşanmış değildi; boşanma Papalığın onayını almamıştı. Bu nedenle VIII. Henry'nin Anne Boleyn ile yaptığı evlilik geçersiz, bu evlilikten doğan çocuk ise "evlilik dışı" idi. İkincisi ise Anne Boleyn'in VIII. Henry'nin kararı ile idam edilmiş olmasıydı; bu durum VIII. Henry'in Anne Boleyn ile olan evliliğini geçersiz sayması olarak yorumlanıyordu.¹⁴ Dolayısıyla Katolikler için İngiliz tahtının sahibi "gayri meşru" Elizabeth değil; meşruiyeti sorgulanamayacak kadar sarıh olan, İskoç ve İngiliz soylusu Mary Stuart idi. Mary Stuart'ın, VII. Henry'nin soyundan gelmesi, yani Tudor kanı taşıması kendisini Elizabeth'in "düşmanı" yapan ana faktör oldu; Elizabeth'i en çok kaygılandıran işte bu gerçektir.

Hal böyle iken Mary Stuart'ın özel hayatı hem İskoçya'da hem İngiltere'de Protestan düşmanlarının eline koz verecek şekilde gelişmeye başlamıştır. Mary Stuart 29 Temmuz 1565 tarihinde kuzeni olan, aynı zamanda İngiliz soylusu Henry Stuart Lord Darnley ile evlenmiştir. Mary Stuart'ın özel hayatındaki ilk skandal eşi Lord Darnley'in arkadaşları ile beraber 9 Mart 1566 tarihinde Holyroodhouse Sarayı'nı basması ve bu baskın esnasında Mary Stuart'ın sekreteri David Rizzio'un saldırıya uğrayarak ölmesidir.¹⁵ Tarihçiler Mary Stuart'ın evliliğinde sorunlar yaşadığını ve sorunların eşi ile arasındaki güç rekabetinden kaynaklandığı, Lord Darnley'in ise evliliğindeki sorunların kaynağı olarak David Rizzio'yu gördüğünü belirtir. Bu skandalı bir başka skandal takip etmiştir; 10 Şubat 1567 tarihinde Holyroodhouse Sarayı yakınlarında gerçekleşen bir patlamada Lord Darnley hayatını kaybetmiştir. Lord Darnley'in şüpheli ölümü üzerine spekülasyonlar dikkatleri Mary Stuart'a ve Mary'e yakınlığı ile bilinen James Hepburn'e (*Earl of Bothwell*) çevirmiştir. Mary Stuart ve James Hepburn'ün 15 Mayıs 1567 tarihinde evlenmeleri kendilerine yönelik şüpheleri ve Protestanların Kraliçeyi itibarsızlaştırma politikasını güçlendiren nitelikte bir gelişme olmuştur. Katolik Kraliçe tarafından yönetilmeyi "kabus" olarak gören Protestan Lordlar 15 Haziran 1567 tarihinde Mary Stuart ve yeni eşine karşı ayaklanma başlatmışlardır. James Hepburn (*Earl of Botwell*) kaçmayı başarırken; Protestan Lordlar tarafından esir alınan Mary Stuart Lochleven Kalesi'ne hapsedilmiştir. Mary Stuart'ı zorla tahtından feragat ettiren Lordlar, oğlu James'i kral ilan etmişler; Protestan James Stewart'ı (*Earl of Morray*) kral naibi olarak atamışlardır. İskoçya'da İskoçlar tarafından hapsedilen Mary Stuart adeta kendi tebaasının "kurbanı" olmuştur.¹⁶ Mary 2 Mayıs 1568 tarihinde Lochleven Kalesi'nden kaçmayı başaracaktır. İskoç tahtına tekrar çıkmak için kuzeni Kraliçe I. Elizabeth'ten yardım istemek amacıyla İngiltere'ye yönelen Mary Stuart I. Elizabeth'in kendisine hem bir monark, hem bir kadın, hem bir kuzen olarak destek olacağını sanmış olmalı. Zira bir monarkın

¹⁴ "Elizabeth's Legitimacy", <https://www.tutor2u.net/history/reference/elizabeths-legitimacy>, erişim 22 Ocak 2020

¹⁵ *The marriage of Mary, Queen of Scots, and Henry Stuart, Lord Darnley*, <https://www.tudorsociety.com/29-july-1565-marriage-mary-queen-scots-henry-stuart-lord-darnley/>, erişim 23 Ocak 2020.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jayne Elizabeth Lewis, "Hamilton's "Abdication", Boswell's Jacobitism and the Myth of Mary Queen of Scots", *ELH, Jacobitism and Eighteenth-Century English Literature*, Vol.64, No.4, 1997, s.1069-1090.

lordlar tarafından devrilmesi bir başka monarkın da devrilebileceği anlamını taşımaktadır; bu açıdan Mary Stuart ülkesinde reformasyon sürecinin riskleri ile karşı karşıya bulunan I. Elizabeth'in kendi tahtının güvenliği için yardım edeceğini ve İskoçya'ya tekrar Kraliçe olarak dönmesini sağlayacağını düşünmüş olmalıdır. Ancak Mary Stuart'ın gözden kaçırdığı bir husus vardı; Kraliçe I. Elizabeth Fransa'nın etkisinde olmayan, Protestan ve "İngiltere uydusu" bir İskoçya istiyordu; bunu Protestanların İskoçya'da güçlü ve söz sahibi olması ile sağlayabilirdi; İskoçya'nın Katolik Kraliçesinin ülkesine dönmesi yerine İngiltere'de tutulması Elizabeth açısından en doğru karar olacaktı.

Yardım istemek için gittiği İngiltere'de idam ile sonuçlanan hapis hayatı yaşayacak olan Mary Stuart'ın sonunu hazırlayan sürecin İskoçya'daki kısmı, kısaca eşi Lord Darnley'in kıskançlığı ve şüpheli vefatı, Mary Stuart'ın *Earl of Botwell* ile evlenmesi ve Kraliçeyi itibarsızlaştırmaya çalışan İskoç Lordların ayaklanması ile şekillenmişti. Ancak Mary Stuart'ın İskoçya'dan kaçıp İngiltere'ye gitmesine sebep olan tüm olayların arka planında yatan Protestan ülkenin Katolik kraliçesi olmasıydı; Saul David'in ifadesiyle Mary'in en büyük engeli inancı idi.¹⁷ Mary Stuart'ın sonunu hazırlayan sürecin İngiltere'deki kısmı ise Katolikler tarafından şekillenmiştir. Meşru görmedikleri Kraliçe I. Elizabeth'i tahtan indirmek ve yerine Katolik Mary Stuart'ı getirmek isteyen Katolikler Elizabeth'e suikast girişimlerinde bulundular. 1571 Ridolfi Planı, 1583 Throckmorton Planı, 1585 yılında Parry Planı ve 1586 yılında ise Babington Planı açığa çıkarıldı; Babington Planına Mary Stuart'ın da adı karıştı. Elizabeth'e suikast planlayan ekibin başı olan ve Katolisizmi İngiltere'ye hakim kılmak isteyen Katolik soylu Anthony Babington Mary Stuart'a yazdığı mektupta planın ayrıntılarını veriyor ve Mary'in onayını istiyordu.¹⁸ Mary Stuart'ın yanıt olarak yazdığı mektubun açığa çıkarılması Mary'i yargı önüne getirmiştir. Babington Planını bilmek, onay ve yardım sözü vermek suçuyla yargılanan Mary Stuart mahkemede plandan haberdar olmadığını, Babington'dan herhangi bir mektup almadığını ve Babington'a herhangi bir mektup da yazmadığını belirtmiştir.¹⁹ Hem mektuplara hem de Anthony Babington'un itirafına dayanan mahkeme Mary Stuart'ı Kraliçe'ye suikast girişiminden suçlu bulmuş ve idam kararı Kraliçe I. Elizabeth tarafından imzalanmıştır.

Bu noktada iki soru sorulabilir? Birincisi Kraliçe I. Elizabeth'in kuzenini affetmesi mümkün değil miydi? Hayır, değildi. Neale'nin belirttiği gibi, ancak kendini güvende hisseden monarklar muhalefete "büyüklük" gösterirler,²⁰ oysa Kraliçe I. Elizabeth Katolikler tarafından meşru görülmediğini, Katoliklerin kendisini tahta görmek istemediğini biliyor, kısaca kendini güvende hissetmiyordu. İkincisi Mary Stuart'a oğlunun tahtında oturduğu İskoçya'dan ve dul kraliçesi olduğu Fransa'dan neden destek gelmedi? İskoçya'da I. Elizabeth'in varisinin olmaması nedeniyle, İskoç kralın günün birinde İngiltere tahtına çıkacağı beklentisi vardı; bu beklenti İngiltere ile ilişkileri iyi tutmayı gerektirmiş olmalıdır. Fransa ise İspanya ile düşmanlığına bir de İngiltere ile kötü ilişkileri eklemek istemediği için meseleden uzak durmuştur.

Aslında Kraliçe I. Elizabeth açısından asıl sorun kuzeninin Katolik olması değil; Tudor kanı taşıyan kuzeninin Katolikler tarafından İngiliz tahtının meşru sahibi olarak görülmesi idi. Zira I. Elizabeth için kuzeninin Katolik olmasının başlı başına sorun teşkil etmesi için

¹⁷ Saul David, *Mary, Queen of Scots, and the Earl of Bothwell*, http://www.bbc.co.uk/history/british/tudors/mary_queenscots_bothwell_01.shtml, erişim 2 Haziran 2020.

¹⁸ Horace K. Tenney, "The Trial of Mary Queen of Scots", *American Bar Association Journal*, Vol.17, No.5, 1931, s.285-291.

¹⁹ *14 October 1586-Trial of Mary, Queen of Scots*, <https://www.tudorsociety.com/14-october-1586-trial-of-mary-queen-of-scots/>, erişim 19 Ocak 2020.

²⁰ J. E. Neale, "Reviewed Work(s):Mary Queen of Scots and the Babington Plot by J.H. Pollen: Trial of Mary Queen of Scots by A.F. Stuart", *The English Historical Review*, Vol.38, No.151, 1923, s.444.

Elizabeth'in tutkulu bir Protestanlık savunucusu olması ve politikalarını inanç penceresinden belirlemesi gerekirdi. Oysa I. Elizabeth ülkesinin Katolik-Protestan bölünmesi yaşadığını ve inanç temelli politikaların ülkesini din savaşlarına götürebileceğini biliyordu ve inanç konusunda hep ılımlı oldu.²¹ I. Elizabeth'in önceliği herhangi bir inancı empoze etmek değil; ülkede birlik ve düzeni sağlamaktı.²² Ancak Kraliçe I. Elizabeth'in yakın çevresindeki Protestanlar için Katolik olması Mary Stuart'ın başlı başına tehdit olarak algılanması için yeterli gibi görünüyor. Zira John Quinlan Mary Stuart'ın bir şehit olup olmadığını tartışan makalesinde Kent Kontu'nun (*Earl of Kent*) "*Your life would have been the death, as your death will be the life, of our religion*" dediğini belirtir.²³

Kısaca I. Elizabeth'in Mary Stuart'ı tehdit olarak görmesinin nedeni kuzeninin, kendisini devirmek isteyen Katoliklerin amaçları için araç haline getirilmesi idi. Bu durum Kraliçe I. Elizabeth'in kuzeninin idamına dini değil siyasi gerekçeler ile karar verdiği yönündeki argümanı destekleyebilir. Böylelikle Mary Stuart'ın idamı Ortaçağdan beri İngiliz siyasetine şekil veren hanedanlık-içi rekabetin bir sonucu olarak görülebilir. Katolikler ise Mary Stuart'ın idam edilmesini Kraliçe Elizabeth'in tahtına yönelik bir tehdit oluşturmasına değil başlı başına Katolik olmasına bağlamıştır. Mary Stuart da idamının gerekçesinin inancı olduğunu düşünmekte idi; bunu "*I am to die for my religion*"²⁴ sözüyle özetlemiştir. Mary Stuart'ın Katolik olduğu için idam edildiğini düşünen Katolik Avrupa'da idam büyük bir üzüntü ve kızgınlık ile karşılanmış²⁵ ve "şehit Kraliçe" söylemi tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Mary Stuart'ın istediği de bu olsa gerektir.²⁶

Kral I. Charles'ın İdamına Giden Süreç

İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in 24 Mart 1603 yılında bir varis bırakmaksızın vefat etmesi üzerine İngiliz tahtına Mary Stuart'ın oğlu İskoçya Kralı VI. James I. James olarak çıkmıştır. Böylelikle İngiltere tahtında Stuart hanedanlığı dönemi başlamıştır. I. James'in Katoliklere karşı tolerans göstereceğine yönelik beklentilerin aksine, bu dönemde de -Kraliçe I. Elizabeth döneminde olduğu gibi- Katolikler Protestanlar tarafından monarkın otoritesinin düşmanı olarak görülmüştür.²⁷ I. James 27 Mart 1625 tarihinde vefat edince yerine oğlu I. Charles geçmiştir. I. Charles dönemi Kral'ın ve Parlamento'nun karşı karşıya geldiği, İngilizlerin, İskoçların ve İrlandalıların, Protestanlar ile Katoliklerin çatıştığı bir İç Savaş dönemi olmuştur. Bu İç Savaştan, savaş esnasında yaşanan can kaybı ve yıkımdan, ülkeyi kötü yönetmekten sorumlu tutulan ve Parlamento'ya karşı savaş açmakla suçlanan Kral I. Charles mahkeme önüne çıkarılmış ve 27 Ocak 1649 tarihinde ölüm cezasına çarptırılmıştır; kendisine işlerini düzene koymasına ve ailesine veda etmesi için sadece üç gün verilmiştir.²⁸

Kral I. Charles 30 Ocak 1649 tarihinde büyükannesi Mary Stuart gibi idam sehpasına çıkmıştır. I. Charles'in idamından önceki gün kızı Elizabeth'e "*Sweetheart, you will forget*

²¹ Henry M. Shires, "The Conflict between Queen Elizabeth and Roman Catholicism, *Church History*, Vol.16, No.4, 1947, s. 222.

²² Stephen E. Feldman, *Please Don't Wish Me a Merry Christmas*, NYU Press, New York and London 1997, s.82.

²³ John Quinlan, "Was Mary Stuart a Martyr", *The Irish Monthly*, Vol.61, No.725, 1933, s.667.

²⁴ A.g.e., s. 667.

²⁵ Jeremy L. Smith, "Mary Queen of Scots as Susanna in Catholic Propaganda", *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, Vol.73, 2010, s.217.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Colette H. Winn, "The Martyr Queen: Constructions of Identity in Mary Stuart's Last Letters", *Arts et Savoirs*, No.6, 2016, s.1-17.

²⁷ Michael Questier, "Catholic Loyalty in Early Stuart England", *The English Review*, Vol.123, No.504, 2008, s.1132.

²⁸ *The Execution of Charles I: Killing of a "treasonous" king*, <https://www.hrp.org.uk/banqueting-house/history-and-stories/the-execution-of-charles-i/#gs.uofrfm>, erişim 20 Ocak 2020.

this” dediği söylenir;²⁹ ama meşru bir kralın idamı olan bu olayı tarih unutmamıştır. Kral I. Charles’ın idamı İngiliz tarihinde silinmez bir iz; bir kralı “Kraliyet şehidine” dönüştüren olay olarak tanımlanır.³⁰ Bu idam Kralı kurtarmak için gereken müdahaleyi yapmamakla eleştirilen Avrupalı monarklar adına “utanç ve skandal” olarak nitelendirilir.³¹ Avrupa’da monarşinin “kutsallığı” Kral I. Charles’ın idamı ile büyük bir darbe almıştır. Diğer taraftan bir kral ile tebasının çatışması sonucunda gerçekleşen kral idamı demokrasi tarihi için bir dönüm noktası olarak görülmektedir.³²

Kral I. Charles’ı idama götüren süreç üç boyutta analiz edilebilir. Birincisi I. Charles’ın kişiliği ve prensipleridir; ikincisi Parlamento ile olan çatışmasıdır; üçüncüsü ise İskoçya’da Piskoposlar Savaşları, İrlanda ayaklanması ve inanç meselesidir.

Kral I. Charles’ın kişiliği ve prensipleri kendisini idama götüren sürecin önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir; zira Kral’ın kişiliği ve prensipleri aldığı kararları ve davranışlarını doğrudan şekillendirmiştir. I. Charles “Kralların İlahi Hakkı” (*The Divine Right of Kings*) doktrinine sıkı sıkıya bağlıydı; kralların Tanrı tarafından yönetilmek üzere seçildiğine ve yalnızca Tanrı’nın onları görevden alabileceğine inanıyordu. I. Charles’e göre kral Tanrı’nın yeryüzündeki tahtında oturuyordu.³³ Yasama yetkisinin sadece kendisine ait olduğunu düşünen I. Charles kendisine karşı çıkanın Tanrı’ya karşı çıktığı görüşünde idi. Piskopos William Laud, Charles’ın saltanatının başında verdiği vaaz ile Kral’ın görüşlerini onaylarcasına şöyle diyordu:

*“The king is God’s immediate lieutenant upon earth...God and the king stand very near together...God’s power is in the king...the king is the sun...the king is the main pillar and stay of the state”*³⁴

William Laud’un vaazında belirtildiği üzere, Güneş Kral lakabıyla tanınan Fransa Kralı XIV. Louis’den önce Güneş Kral sıfatını taşıyan³⁵ I. Charles “dengesiz”, “ketum”, “iletişime kapalı”, “yetersiz”, “otoriter”, “kral olmaya uygun değil” gibi sıfatlarla tanımlanmakta ve özellikle de “inatçı” yapısının altı çizilmektedir. Hatta İngiltere’nin böyle bir kral tarafından yönetilmesi “talihsizlik” ve “Tanrı’nın sınavı” olarak bile nitelendirilmiştir.³⁶ Bu sıfatların ve nitelendirmelerin elbette objektif olup olmadığı tartışmaya açıktır; kuvvetle muhtemel de bu nitelendirmelerin tamamı muhalif kesimlere aittir. Ancak “inatçı” yapısının kendisini tavizsiz bir kral yaptığı gerçeği hem Parlamento ile uzlaşmaya varmamasında hem de mahkeme önündeki tutumunda gözlemlenmiştir. Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanan ve yeryüzünde hiçbir otoritenin kendisini yargılama hakkına sahip olmadığını düşünen I. Charles mahkeme önünde kendini savunmayı ret etmiştir. I. Charles’ın mahkeme önüne getirilmesindeki amaç Kral’ı cezalandırmaktan öte, Kral’ın mahkemenin yetkisini tanımak suretiyle Parlamento’nun kendi üzerindeki yetkisini de tanımmasını sağlamak olabilir; bu şekilde düşünen tarihçiler Kral’ın mahkeme önünde kendini savunması, Parlamento’nun yetkisini tanınması ve kendi yetkilerinin sınırlandırılmasını kabul etmesi halinde hayatının başlanacağını,³⁷ hatta tahtta oturmaya devam edeceğini düşünmektedir. Cressy de az sayıda fanatiğin Kral’ın ölümünü istediğini; Parlamento’da çoğunluğun isteğinin sadece

²⁹ *The Execution of Charles I: Killing of a “treasonous” king*

³⁰ *The Execution of Charles I*, <https://www.historytoday.com/archive/execution-charles-i>, erişim 22 Ocak 2020.

³¹ C.V. Wedgwood, “European Reaction to the Death of Charles I”, *The American Scholar*, Vol.34, No.3, 1965, s. 432.

³² Sean Kelsey, “Politics and Procedure in the Trial of Charles I”, *Law and History Review*, Vol.22, No.1, 2004, s.2.

³³ David Cressy, “The Blindness of Charles I”, *Huntington Library Quarterly*, Vol.78, No.4, 2015, s.643.

³⁴ A.g.e., s. 643

³⁵ A.g.e., s.643

³⁶ A.g.e., s. 639-640.

³⁷ Clive Holmes, “The Trial and Execution of Charles I”, *The Historical Journal*, Vol.53, No.2, 2010, s.291-292.

Kral'ın değişmesi olduğunu belirtir.³⁸ Kral *The Divine Right of Kings* doktrinine bağlılığından ödün verse, Parlamento'nun otoritesini tanısa, "inatçılık" göstermeyip kendini mahkeme önünde savunsa sonuç farklı olabilir miydi? Bu sorunun yanıtını, özellikle de Kral'ın kendini savunmasının mahkemenin kararını değiştirmeyeceğini düşünen tarihçilerin görüşleri ışığında, kesin olarak bilemeyiz. Ancak kesin olan Kral'ın Parlamento önünde "diz çökmektense" ölmeyi tercih etmiş olduğudur; bazı tarihçilerin ifadesiyle "şehitliği kucaklamıştır."³⁹

Kral I. Charles'ı idama götüren sürecin ikinci boyutu Kral-Parlamento çatışmasıdır. Monarkın gücünün mutlak olduğuna inanan, parlamentonun onay ya da tavsiyesine ihtiyaç duymayan, bu nedenle de bir parlamentonun gereksiz olduğunu düşünen I. Charles 1629 tarihinde Parlamento'yu feshetmiş ve on bir yıl boyunca da toplamamıştır. I. Charles'ın Parlamento ile olan mücadelesi mali meseleler üzerinden başlamıştır. 1626-1627'de "zorunlu kredi" (*forced loan*) uygulaması başlatan I. Charles soyluları kendisine ödeme yapmak zorunda bırakmış; Parlamento'nun onayı olmaksızın yeni gümrük vergileri getirmiş; *Ship Money* olarak adlandırılan ve kıyı şeridinden toplanan vergileri ülke sathına yaymış ve miktarını yükseltmiştir. Parlamento "zorunlu krediye" tepkisini 1628 yılında Haklar Bildirgesi'nin (Petition of Rights) ilanı ile göstermiştir; *Ship Money* tepkisini de 1641 yılında bu verginin yasal olmadığını açıklayarak gösterecektir. İskoçya'da Piskoposlar Savaşları (*The Bishops' Wars*) olarak bilinen savaşın sürdürülmesi için fona ihtiyaç duyan I. Charles 1640 yılında Parlamento'yu toplamıştır; Parlamento Kral'ın fon talebini reddedince Kral üç hafta sonra Parlamentoyu tekrar dağıtmıştır. Bu Parlamento *The Short Parliament* olarak anılacaktır. Ancak mali kriz büyümeye başlayınca tekrar göreve çağrılan Parlamento 1660 yılına kadar görev yapmıştır; bu Parlamento tarihe *The Long Parliament* olarak geçmiştir. *The Long Parliament* 1641 yılında *Triennial Act of 1641*⁴⁰ ile Kral'ı Parlamentoyu en az üç yılda bir toplamaya ve Parlamentonun en az 50 gün boyunca açık tutmaya zorlamıştır. *Triennial Act* ile amaçlanan parlamentosuz yönetimi önlemek ve sistem içinde temsilcilerin rollerini garantiye almaktır.⁴¹ *The Long Parliament* 1642 yılında *The Militia Ordinance* ile silahlı güçlerin komutasını Parlamento'ya vererek Parlamento'nun ulusun savunması yararına kraldan bağımsız olarak hareket edebileceğini ilan etmiştir.⁴² Elbette buradaki mesele bu güçleri kimin komuta edeceğinden öte egemenliğin aslında kimin elinde olduğunun gösterilmesine ilişkindir. Kral ve Parlamento arasında gerilen ipler Kralın 22 Ağustos 1642 tarihinde sadık yurttaşlarını Parlamento'daki düşmanlarına karşı kendisine destek vermeye çağırmasıyla kopmuştur; ⁴³ bu çağrı Kral ile Parlamento arasında gerginliğin savaşa dönüştüğünün işaretidir. Ekim 1642'de Royalist ve Parlamenter güçler Edgehill Warwickshire'da çatışmaya başlamıştır. 15 Şubat 1645'de Parlamento *New Model Army* adında bir ordu oluşturmuş ve ordunun komutası Sir Thomas Fairfax ve Oliver Cromwell'e verilmiştir; aynı yılın Haziran ayında Royalist güçler *New Model Army* ile Naseby, Northamptonshire bölgesinde karşılaşmış ve Royalistler yenilmiştir. Naseby Savaşı olarak adlandırılan bu muharebe "birinci İç Savaş" sonlandıran savaş olarak bilinir. Royalist güçlerin yenilmesi üzerine Parlamenter güçlerin eline düşmekten korkan I. Charles kuzeye kaçarak İskoçlara teslim olmuştur; Parlamenter güçler ile ilişkilerinin bozulmasını istemeyen

³⁸ David Cressy, "The Blindness of Charles I", *Huntington Library Quarterly*, s.651.

³⁹ Sean Kelsey, "The Death of Charles I", *The Historical Journal*, Vol.45, No.4, 2002, s.742.

⁴⁰ *Triennial Act of 1641 Oxford Reference*, <https://www.Oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803105709313>, erişim 27 Ocak 2020.

⁴¹ J.W. Daly, "Could Charles I be Trusted? The Royalist Case, 1642-1646", *Journal of British Studies*, Vol.6, No.1, 1966, s.28.

⁴² *The Militia Ordinance, 1642*, <http://bcw-project.org/church-and-state/first-civil-war/militia-ordinance>, erişim 27 Ocak 2020.

⁴³ *The Trial of Charles I (1649): Selected Links & Bibliography*, <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/charlesIlinks.html>, erişim 26 Ocak 2020.

ve olası bir *New Model Army* saldırısından çekinen İskoçlar Kralı Parlamento'ya teslim etmiştir.⁴⁴ Ancak Royalist ve Parlamenter güçler arasındaki çatışmalar bu noktada son bulmamıştır. Bu sefer de İskoç Royalist güçler Kral'a destek vermek adına İngiltere'ye girmiş ve ikinci İç Savaş başlamıştır. Bu savaş Oliver Cromwell'in İskoç Royalist güçleri yenmesi ile son bulmuştur. Sonuçta Kral Parlamento'ya karşı yenilmiş; yenilginin sonucu Parlamento'nun monarşiyi kaldırması olmuştur.

Kral Charles'ı idama götüren sürecin değerlendirilmesindeki üçüncü boyut inanç sorunsalı, İskoçya'daki Piskoposlar Savaşları ve İrlanda ayaklanmasıdır. İskoçya'daki Piskoposlar Savaşları ve İrlanda ayaklanmasını inanç sorunsalı ile aynı boyuta almamın nedeni bu savaş ve ayaklanmanın Katolik-Protestan mücadelesi ile Protestanlık içinde mezhepleşme meselesinden kaynaklanmış ve Kral'ın inancını sorgulatarak faktörlere eklenmiş olmasıdır. Zira hem İngiltere'de hem İskoçya'da I. Charles'ın inancının gerçekte ne olduğu, Katolik olup olmadığı konusunda şüpheler vardı.

Kral'ın inancı üzerindeki şüphelere kaynaklık eden ilk neden Kral'ın annesi Kraliçe Anne'in inancının gerçekte ne olduğu hususunun hep bir gizem olarak kalmış olmasıdır. Kraliçe Anne Protestan bir ülke olan Danimarka'dan İskoçya'ya geldiğinde Protestan olup olmadığına dair herhangi bir şüphe yoktur; ancak zamanla böyle bir şüphenin oluştuğu ve Kraliçenin Katolik inancına döndüğü iddialarının dile getirildiği görülmektedir. Kraliçenin Katolik inancına döndüğü yönündeki iddiaların başlıca nedenini Papa VIII. Clement'e eşinin İngiliz tahtı üzerindeki hak iddiasına destek vermesi için yazdığı mektup oluşturmaktadır.⁴⁵ Sarayda Katolik rahiplere yer vermesi ile İskoçya'da Katoliklere yardım ettiği ve destek olduğu yönündeki söylemler, kızı Prenses Elizabeth'in bir Protestan ile evlenmesine karşı çıkması ve oğlu Charles'ın bir Katolik ile evlenmesini istemesi Kraliçe Anne'nin gizlice Katolisizme döndüğüne dair iddiaları güçlendirmiştir.⁴⁶ Kraliçe Katolik ise oğlu Charles Katolik bir ortamda büyümüş demektir; dolayısıyla Katolisizme mi dönmüştür sorusu zihinleri kurcalamıştır.

Şüphelerin ikinci kaynağı Kral'ın eşi Henrietta Maria'nın inancıdır. Kraliçe Henrietta Maria'nın durumu Kraliçe Anne'den oldukça farklıdır; zira hiçbir tereddüte yer vermeyecek netlikte Henrietta Maria Katoliktir. Henrietta Maria evlilik sözleşmesi ile dini haklarını garantiye almış ve İngiltere'de Katolisizme bağlılığını sürdürmüştür. Henrietta'nın inancı iki açıdan Kral'ın Katolisizme döndüğü, böyle olmasa bile Kral'ın "Protestanlığın şampiyonu"⁴⁷ olmadığı yönündeki iddialara neden olmuştur. Birincisi, Charles'ın Katolik bir prensesle evlenmesi Parlamento içinde Charles'ın Protestan bir prenses ile evlenmesini bekleyenlerde hayal kırıklığı yaratırken;⁴⁸ "bu evlilik Kral'ın Katolisizme duyduğu sempatinin sonucu mudur?" sorusu yanıtını aramaya başlamıştır. Charles'ın Henrietta Maria ile evliliğinin Avrupa'da hâkimiyet kuran İspanya'ya karşı İngiliz-Fransız ittifakı sağlamaya yönelik olduğu hususu zihinlerdeki bu soruyu bertaraf edememiştir. Bunun nedeni, Charles'ın daha önce de İspanya'nın Katolik prensesi ile evlenmek istemiş olmasıdır. İkincisi Kral'ın eşine gösterdiği hoşgörü ve Henrietta'nın da Kral üzerinde mevcut olduğuna inanılan etkisidir; Kral Katolik eşine neden bu kadar hoşgörülüdür? Bu hoşgörünün ve Kraliçe'nin Kral

⁴⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. Lawrence Kaplan, "Charles I's Flight to the Scots", *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.11, No.3, 1979, 207-223.

⁴⁵Susan Dunn-Hensley, *Anna of Denmark and Henrietta Maria: Virgins, Witches, and Catholic Queens*, Palgrave Macmillan, London 2017.

⁴⁶Martin J. Havran, "The Character and Principles of an English King: The Case of Charles I", *The Catholic Historical Review*, Vol.69, No.2, 1983, s.202.

⁴⁷Robert E. Shimp, "A Catholic Marriage for an Anglican Prince", *Historical Magazine of the Protestant Episcopal Church*, Vol.50, No.1, 1981, s. 17.

⁴⁸Michael B. Young, "Charles I and the Erosion of Trust, 1625-1628", *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.22, No.2, 1990, s.221.

üzerindeki etkisinin kaynağı Kral'ın Katolik sempatanlığı mıdır yoksa Kral Katolisizme mi dönmüştür?

Kral'ın Katolik olduğuna dair şüphelerin bir diğer kaynağı ise Kral'ın sanata, özellikle İtalyan sanatına olan ilgisidir; sanata, Papalığın merkezi İtalya'ya olan bu ilgi Katolisizme olan ilgi olarak okunmuştur; Alexander Lucie-Smith'in ifadesiyle “şüphe yoktur ki Charles'ın sanattaki zevki çok Katoliktir.”⁴⁹

Kral'ın inancının ne olduğuna dair şüphelerin yukarıda belirtilen kaynaklarından hiç biri tek başına ya da hepsi birlikte Kral'ın Katolik olduğunu kanıtlamaz. Ancak bu şüphe kaynakları Kral'ın Katolik olmasa bile Protestanlığa olan bağlılığının sorgulanmasına yol açacak kadar etkili olmuş ve toplumda Kral'a karşı tepki oluşturmuştur. Üstelik bu tepki I. Charles'ın giriştiği din reformu ile daha da büyümüştür. Kral *The Divine Right of Kings* doktrinine bağlılığı sebebiyle krallığın mutlak yöneticisi olma iddiası kapsamında İskoç Kilisesinin de lideri olduğunu ileri sürünce ve 1637 yılında *the Book of Common Prayer*'ı İskoçya'ya empoze edince İskoçlar ayaklanmıştır; Kral'ın reformlarını kendi inançlarına saldırı olarak gören ve İskoç Kilisesinin İngiliz Kilisesi içinde asimile olacağını düşünen⁵⁰ binlerce İskoç Presbiteryen inancını Kral'a karşı korumak için *National Covenant*'ı imzalamıştır;⁵¹ I. Charles'ın güç kullanımına başvurmak şeklinde tezahür eden tepkisi Piskoposlar Savaşlarına (*The Bishop's Wars*) neden olmuştur; bu savaş Britanya'nın içine sürükleneyeceği İç Savaşın ilk somut işaretidir.⁵²

Kral I. Charles'ın dini reformlarının nedeni hükümdarlığı altında tek bir dinsel düzen istemesidir. I. Charles farklılıkların gerilim yarattığını, gerilimleri önlemek için de farklılıkların yerini uyuma bırakması gerektiğini düşünmüş olmalı; oysa uyum adına çabaları gerilim artırıcı faktörlere dönüşmüştür. Kral'ın tek bir dinsel düzen isteği Taç'lar birleşmiş olsa da o dönem ayrı bir devlet olan İskoçya'da, Kral-Kilise ilişkisinin zaten tartışıldığı bir ortamda, kabul görmemiştir. Üstelik öngörülen dini reformların Katolisizme benzetiliyor olması Kral'a karşı Britanya'nın genelinde Protestan tepkisini artırmıştır. Kral ülkeye Katolisizmi getirmeye çalışmakla itham edilmiştir. A. Oskar Meyer Kral'ın Roma ile ilişkisini konu alan makalesinde Kral'ın zaman zaman Katolik olduğunu ima ettiğini ve amacının da Roma Kilisesi ile bir orta yol bularak birleşmek olduğunu belirtir.⁵³ Öyle ise Kral'ın İngiliz ve İskoç Kiliselerinin birleşmesini daha büyük bir birleşmenin ilk adımı olarak görüp görmediği sorusu akla gelmektedir; o dönemde İskoç Presbiteryenler böyle bir durumu düşündü mü bilemeyiz ama her halükarda Kral'ın reformlarına karşı durdular; Kral-Parlamento çatışmasında Parlamento yanında yer aldılar. Kral İskoçlar ile din merkezli çatışmaya girmiş iken; bu sefer de İrlanda'da din üzerinden huzursuzluk baş göstermiştir. 1641 yılında İrlanda'da Katolikler ayaklanmıştır. İrlanda'da Protestan İngiliz ve İskoç yerleşimcileri hedef alan Katolik ayaklanmasının arkasında bizzat Kral'ın yer aldığı, ayaklanmanın “royalist komplo”⁵⁴ olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Söz konusu iddiaların kaynağı ayaklanma liderlerinin Kral tarafından desteklendiklerini öne sürmüş

⁴⁹Alexander Lucie-Smith, The curiously Catholic tastes of King Charles I., <https://catholiceraid.co.uk/commentandblogs/2018/03/09/the-curiously-catholic-tastes-of-king-charles-i/>, erişim 22 Ocak 2020.

⁵⁰ Maurice Lee, Jr., “Charles I and the End of Conciliar Government in Scotland”, *Albion:A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.12, No.4, 1980, s.320.

⁵¹ Robert and Marilyn Aitken, “The King Who Lost His Head:the Trial of Charles I”, *Litigation*, Vol.33, No.3, Process 2007, s.54.

⁵² Conrad Russell, “The British Problem and the English Civil War”, *History*, Vol.72, No.236, 1987, s.400.

⁵³ Arnold Oskar Meyer, “Charles I. And Rome”, *The American Historical Review*, Vol.19, No.1, 1913, s. 16.

⁵⁴ Charles L. Hamilton, “Scotland, Ireland and the English Civil War”, *Albion:A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.7, No.2, 1975, s.122.

olmalarındır;⁵⁵ her ne kadar iddialarını sonradan geri çekmiş olsalar da Kral üzerinde şüphe uyandırmışlardı. Dolayısıyla I. Charles ülkede ister Katolik ister Protestan olsun, ister Protestanlık içindeki farklı gruplara mensup olsun kimseyi din ve inanç meselesi üzerinden memnun edemedi; toplum Kral'a yabancılaştı; bu gerçek de Parlamento'ya karşı mücadelesinde Kral'ın güçlü bir destek bulamamasına sebep olmuştur.

Kral'ı idama götüren süreçte Kral-Parlamento çatışmasının rolüne ve bu çatışmanın mali meseleler üzerinden çıktığına yukarıda değinmişim. Kral'ı idama götüren süreci şekillendiren bu çatışma din ve inanç sorunundan bağımsız değildir. Kral ve Parlamento'yu karşı karşıya getirenin sadece mali meseleler olmadığı, hatta asıl mesele bile olmadığı, asıl sorunun inanç meselesi olduğu hususu ileri sürülebilir. Zira Kral'ın dini reformları Parlamento içinde çok güçlü olan ve I. Elizabeth döneminden beri "fazla Katolik" buldukları Anglikan Kilisesini arındırmayı amaçlayan Püritenleri rahatsız ediyordu. I. Charles ve 1633 yılında Canterbury Başpiskoposu olarak atadığı William Laud piskoposların ve din adamlarının daha fazla güce ve öneme sahip olmasını istiyordu. Aslında I. Charles'ın piskopos ve din adamlarına verdiği önemin kaynağı kuvvetle muhtemel dinsel değil siyasi idi; zira I. Charles'ın babası Kral I. James monarkın gücünün piskoposların gücü ile pekiştirileceğini düşünmekteydi ve bunu "No bishop, no king" şeklinde ifade ediyordu;⁵⁶ I. Charles de babası gibi düşünüyor olmalıydı. Üstelik Charles 1500'lerde kilise topraklarını ele geçiren soyluları toprakları kiliseye geri vermeye zorlamıştır.⁵⁷ Püritenlerin nazarında I. Charles'ın politikaları Katolisizmin İngiltere'ye geri getirilmesine yöneliktir. Meyer bu dönemin önceki dönemlerden farkının, çatışmanın İngiliz Kilisesi ile Papalık arasında değil İngiliz Kilisesi ile Püritenler arasında olduğunu belirtir.⁵⁸ Püritenlerin Parlamento'da güçlü olmaları nedeniyle, Kral ve Püritenlerin inanç meselesi üzerinden karşı karşıya gelmeleri Kral-Parlamento çatışmasının da arka planını oluşturmaktadır. İskoçya ve İrlanda'daki çatışmaların inanç-merkezli nedenlerine, İngiltere'de Kral-Parlamento çatışmasının da aslen inanç meselesi üzerinden çıktığı görüşünü eklersek, İç Savaş din savaşları olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Sonuç

İskoç Kraliçe Mary Stuart'ı idama götüren sürecin hem İskoçya'daki kısmı, hem de İngiltere'deki devamı Mary Stuart'ın Katolik olduğu gerçeği ışığında ve her iki ülkede protestan reformasyon süreçlerinde yaşanan sorunlar bağlamında şekillenmiştir. Mary Stuart'ın özel hayatı, Katolik bir Kraliçe tarafından yönetilmek istemeyen Protestan Lordlar için Kraliçeyi tahtan indirmenin bahanesi olmuştur. İskoçya'da tahtını oğlu James'e devretmek zorunda bırakılan ve İngiltere'ye kaçan Mary Stuart'ın İngiltere tahtına yönelik tehdit olarak görülmesinin nedeni de Katolikler tarafından tahtın gerçek varisi olarak nitelendirilmesidir. Hal böyle olunca Mary Stuart'ın idamında asıl rolü, İskoçya'da Katolik olması, İngiltere'de ise Katolikler tarafından İngiliz tahtının meşru sahibi olarak görülmesi bağlamında, Katolisizm faktörü oynamıştır.

Kral I. Charles dönemi Kral'ın Parlamento ile, Protestanların Katolikler ile, İngilizlerin, İskoçların, İrlandalıların birbirleri ile çatıştığı bir İç Savaş dönemidir. Bu İç Savaşa çeşitli faktörler ve bu faktörler arasındaki kompleks ilişkiler neden olmuştur; inanç meselesi de bu faktörlerden biridir, hatta savaşanlar için neden savaştıklarının yanıtı aslen inanç meselesinde

⁵⁵ William Lamont, "Richard Baxter, 'Popery' and the Origins of the English Civil War", *History*, Vol.87, No.287, 2002, s. 345.

⁵⁶ Stephen E. Feldman, *Please Don't Wish Me a Merry Christmas*, s.84.

⁵⁷ *Civil War*, <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/civilwar/g3/key/>, erişim 22 Ocak 2020.

⁵⁸ Arnold Oskar Meyer, "Charles I. And Rome", s.13.

aranabilir.⁵⁹ “Kral’ın inancının gerçekte ne olduğu konusunda şüpheler olmasaydı, Kral’ın dini reformları Katolisizmin restorasyonu olarak okunmasaydı İç Savaş çıkar mıydı?” Bu soruya kesin yanıt vermek mümkün değildir ama Kral’ın Katolik olduğuna dair şüpheler ile öngördüğü dini reformların Katolisizmi restore edeceğine dair korku olmasaydı, olaylar farklı şekilde gelişebilir; ne Presbiteryen İskoçlar ne de İngiltere’deki Puritanlar Kral’ı inaçlarına yönelik bir tehdit olarak görürdü. Dolayısıyla Kral I. Charles’ın idamında Katolisizm faktörü büyükannesi Kraliçe Mary Stuart’ın idamında olduğu gibi doğrudan rol oynamasa da sahnede yerini almıştır. Kral I.Charles’ın idamı İngiltere ve İskoçya’da protestan reformasyon sürecinin başlamasının üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, katolisizmin hala mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Kısaca inancı konusunda herhangi bir şüphenin olmadığı Katolik bir Kraliçe ile inancının gerçekte ne olduğu konusunda şüphelerin olduğu Protestan bir Kralın idamında Katolisizm kendi rolünü oynamıştır.

Kaynakça

AITKEN, Robert and Marilyn, “The King Who Lost His Head: the Trial of Charles I”, *Litigation*, Vol.33, No.3, Process 2007, s. 53-61.

Civil War, <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/civilwar/g3/key/>, erişim 22 Ocak 2020.

CRESSY, David, “The Blindness of Charles I”, *Huntington Library Quarterly*, Vol.78, No.4, 2015, s.637-656.

DALY, J.W., “Could Charles I be Trusted? The Royalist Case, 1642-1646”, *Journal of British Studies*, Vol.6, No.1, 1966, s.23-44.

DAVID, Saul, Mary, Queen of Scots, and the Earl of Bothwell, http://www.bbc.co.uk/history/british/tudors/mary_queenscots_bothwell_01.shtml, erişim 2 Haziran 2020.

DAWSON, Jane E. A., “Mary Queen of Scots, Lord Darnley, and Anglo-Scottish Relations”, *The International History Review*, Vol.8, No.1, 1986, pp. 1-24.

DUNN-HENSLEY, Susan, *Anna of Denmark and Henrietta Maria: Virgins, Witches, and Catholic Queens*, Palgrave Macmillan, London 2017.

Elizabeth’s Legitimacy, <https://www.tutor2u.net/history/reference/elizabeths-legitimacy>, erişim 22 Ocak 2020.

FELDMAN, Stephen E., *Please Don’t Wish Me a Merry Christmas*, NYU Press, New York and London 1997.

HAMILTON, Charles L., “Scotland, Ireland and the English Civil War”, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.7, No.2, 1975, s.120-130.

HAVRAN, Martin J., “The Character and Principles of an English King: The Case of Charles I”, *The Catholic Historical Review*, Vol.69, No.2, 1983, s. 169-208.

HOLMES, Clive, “The Trial and Execution of Charles I”, *The Historical Journal*, Vol.53, No.2, 2010, s.289-316.

GUY, John, *The True Life of Mary Stuart*, A Mariner Book, New York, 2004.

KAPLAN, Lawrence “Charles I’s Flight to the Scots”, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.11, No.3, 1979, 207-223.

KELSEY, Sean, “The Death of Charles I”, *The Historical Journal*, Vol.45, No.4, 2002, pp.727-754.

KELSEY, Sean “Politics and Procedure in the Trial of Charles I”, *Law and History Review*, Vol.22, No.1, 2004, pp.1-25.

⁵⁹ Charles W. A. Prior, “Religion, Political Thought and the English Civil War”, *History Compass*, Vol.11, No.1, 2013, s.24.

LAMONT, William, “Richard Baxter, ‘Popery’ and the Origins of the English Civil War”, *History*, Vol.87, No.287, 2002, pp. 336-352.

LEE, Maurice, Jr., “Charles I and the End of Conciliar Government in Scotland”, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.12, No.4, 1980, pp. 315-336.

LEWIS, Jayne Elizabeth, “Hamilton’s ‘Abdication’, Boswell’s Jacobitism and the Myth of Mary Queen of Scots”, *ELH, Jacobitism and Eighteenth-Century English Literature*, Vol.64, No.4, 1997, pp.1069-1090.

LEWIS, Jayne, “The Reputations of Mary Queen of Scots”, *Etudes Ecosaises*, No.10, 2005, pp.41-55.

LUCIE-SMITH, Alexander The curiously Catholic tastes of King Charles I., <https://catholicherald.co.uk/commentandblogs/2018/03/09/the-curiously-catholic-tastes-of-king-charles-i/>, erişim 22 Ocak 2020.

MEYER, Arnold Oskar, “Charles I. And Rome”, *The American Historical Review*, Vol.19, No.1, 1913, s. 13-26.

NEALE, J. E. “Reviewed Work(s): Mary Queen of Scots and the Babington Plot by J.H. Pollen: Trial of Mary Queen of Scots by A.F. Steuart”, *The English Historical Review*, Vol.38, No.151, 1923, s.443-446.

PRIOR, Charles W. A., “Religion, Political Thought and the English Civil War”, *History Compass*, Vol.11, No.1, 2013, pp.24-42.

QUINLAN, John, “Was Mary Stuart a Martyr”, *The Irish Monthly*, Vol.61, No.725, 1933, s.665-670.

QUESTIER, Michael, “Catholic Loyalism in Early Stuart England”, *The English Review*, Vol.123, No. 504, 2008, pp.1132-1165.

RAFFE, Alasdair, “Confessions, Covenants and Continuous Reformation in Early Modern Scotland”, *Etudes Episteme*, No.32, 2017, pp.1-19.

RUSSELL, Conrad, , “The British Problem and the English Civil War”, *History*, Vol.72, No.236, 1987, s.395-415.

Rough Wooing to becoming Queen of France, <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zn8mn39/revision/5>, erişim 14 Ocak 2020.

SHIMP, Robert E. “A Catholic Marriage for an Anglican Prince”, *Historical Magazine of the Protestant Episcopal Church*, Vol.50, No.1, 1981, s.3-18.

SHIRES, Henry M., “The Conflict between Queen Elizabeth and Roman Catholicism”, *Church History*, Vol.16, No.4, 1947, pp.221-233.

SMITH, Jeremy L, “Mary Queen of Scots as Susanna in Catholic Propaganda”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, Vol.73, 2010, pp. 209-220.

TENNEY, Horace K., “The Trial of Mary Queen of Scots”, *American Bar Association Journal*, Vol.17, No.5, 1931, s.285-291.

The Execution of Charles I: Killing of a “treasonous” king, <https://www.hrp.org.uk/banqueting-house/history-and-stories/the-execution-of-charles-i/#gs.uofrfm>, erişim 20 Ocak 2020.

The Execution of Charles I, <https://www.historytoday.com/archive/execution-charles-i>, erişim 22 Ocak 2020.

The Execution of Mary of Scots 1587, <http://www.eyewitnessstohistory.com/maryqueenofscots.htm>, erişim 12 Ocak 2020.

The marriage of Mary, Queen of Scots, and Henry Stuart, Lord Darnley, <https://www.tudorsociety.com/29-july-1565-marriage-mary-queen-scots-henry-stuart-lord-darnley/>, erişim 23 Ocak 2020.

The Militia Ordinance, 1642, <http://bcw-project.org/church-and-state/first-civil-war/militia-ordinance>, erişim 27 Ocak 2020.

The Trial of Charles I (1649): Selected Links & Bibliography, <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/charlesIlinks.html>, erişim 26 Ocak 2020.

Treaty of Haddington, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095914698>, erişim 14 Ocak 2020.

Triennial Act of 1641 Oxford Reference, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803105709313>, erişim 27 Ocak 2020.

VALENTINE, Genevieve, Mary, Queen of Scots' is a case study of how political, human narratives get crafted, <https://www.mprnews.org/story/2018/12/07/npr-books-mary-queen-of-scots>, erişim 16 Ocak 2020.

WEDGWOOD, C.V., "European Reaction to the Death of Charles I", *The American Scholar*, Vol.34, No.3, 1965, pp. 431-446.

WINN, Colette H., "The Martyr Queen: Constructions of Identity in Mary Stuart's Last Letters", *Arts et Savoirs*, No.6, 2016, pp.1-17.

YOUNG, Michael B. "Charles I and the Erosion of Trust, 1625-1628", *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol.22, No.2, 1990, pp.217-235.

14 October 1586-Trial of Mary, Queen of Scots, <https://www.tudorsociety.com/14-october-1586-trial-of-mary-queen-of-scots/>, erişim 19 Ocak 2020.

THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: I Year / Yıl: 2020

Article Type / Makale Türü: Araştırma Makalesi/ Research Article

Doi: 10.29228/legends.45339

Submitted / Geliş Tarihi: 15/07/2020

Accepted / Kabul tarihi: 19/09/2020

Reference / Atıf Bilgisi: Sevim, Onur; “Bizans İmparatoru I.Manuel Komnenos Döneminde Bizans-Venedik İlişkileri(1143-1180)”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. I, 2020, ss.126-140

Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos Döneminde Bizans-Venedik İlişkileri (1143-1180)

Onur Sevim*

Öz

Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde Bizans-Venedik ilişkileri bir daha geri dönüşü olmayacak bir sürece girdi. Venediklilerin Bizans topraklarında giderek artan sayıları ve ticarî etkinliklerinin artmasıyla birlikte imparatorluğa karşı saygısızca tavırlarda bulunmaları ikili ilişkilere kötü bir şekilde tesir etti. Bunun yanı sıra Venediklilerin çıkarları gereği Adriyatik ve Dalmaçya kıyılarındaki imparatorluğun aleyhinde yürüttükleri politika iki devleti engellenemez bir çatışmaya sürükledi. 1170’de Venediklilerin İstanbul’daki Ceneviz mallarını yağmalamasıyla İmparator I. Manuel’in tacirlere olan tahammülü kalmadı. İmparatorun 1171’de önceden tasarladığı plânını yürürlüğe koymasıyla Bizans topraklarında ikamet eden Venediklilerin hepsi hapisane ve manastırlara kapatılarak tüm malları haczedildi. Bu araştırmada Bizans-Venedik ilişkilerinde dönüm noktası olan bu hadise kaynakların verdiği bilgiler ışığında ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti, I. Manuel Komnenos, Doge II. Vitale Michiel, Enrico Dandolo.

Byzantine-Venetian Relations During the Reign of Byzantine Emperor Manuel I Comnenus (1143-1180)

Abstract

In the period of Byzantine Emperor Manuel I Comnenus (1143-1180), Byzantine-Venetian relations entered a period that would not be reversible. The increasing number of Venetians in the Byzantine territory and their disrespectful attitude towards the empire with their increased commercial activity, had a bad effect on bilateral relations. In addition, due to the interests of the Venetians, the policy they carried out against the empire on the Adriatic and Dalmatian coasts dragged the two states into an inevitable conflict. With the Venetians looting Genoese goods in Istanbul in 1170, Emperor Manuel I did not tolerate the merchants. With the emperor's plan, which was designed in 1171, all Venetians living in Byzantine lands were closed to prisons and monasteries and all their goods were seized. In this research, this event, which is a turning point in Byzantine-Venice relations, will be handled and evaluated in the light of the information provided by the sources.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, e-mail: onor.sevim@yahoo.com, ORCID No: 0000-0003-0745-2723.

Keywords: Byzantine Empire, Republic of Venice, Manuel I Comnenus, Doge Vitale II Michiel, Enrico Dandolo.

Giriş

Bizans İmparatorluğu'nun eyaleti konumunda İtalya'nın kuzeybatısında Adriyatik kıyısında bulunan Venetia ve Istria'nın, geçmişi Roma İmparatorluğu'na kadar uzanmaktadır. Roma İmparatorluğu devrinde bu eyalet kuzeyde Alp Dağları ve güneyde ise Po Nehri tarafından çevrelenirken bölgenin başlıca kentleri Padova, Aquileia ve Opitergium'dan ibaretti. Bununla birlikte kıyı şeridinde paralel olarak uzanan irili ufaklı bataklık adalar ve lagünler de bulunmaktaydı. Venediklilerin köklerine indiğimizde bataklık adalar ve lagünler üzerine kurulan bu şehrin sakinleri kuşkusuz anakarada barbar kavimler tarafından istilâya maruz kalmış insanlardı.¹ Venetia eyaletinde ikamet eden insanların kökeni hususunda Lâtin ve Grek kökenli oldukları ileri sürülmüş, bilhassa XV. ve XVI. yüzyılda Avrupalı aydınların eski Grek ve Roma kültürüne olan takdîrkâr tutumları bu görüşün ortaya çıkmasında müessir olarak Venedikliler bu zengin medeniyetlerle bağdaştırılmışlardır.² Tüm bunların dışında Homeros'un kendisinin de belirttiği üzere Truva'nın kaybedilmesine müteâkip batıya göç eden Anadolu'nun Venetia eyaletine göç ettiği ve Venediklilerin köklerinin buradan geldiği savıdır.³ Ancak ileri sürülen bu fikirlerin aksine Venediklilerin İlyria kökenli olduğu daha olası gözükmektedir.⁴

Venedik şehrinin kurulması V. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. I. Alarik (395-410) liderliğindeki Gotlar 402 yılında Aquileia, Istria ve Venetia gibi büyük kentleri istilâ ederken bu yağma ve talan hareketinden korunmak amacıyla Venedikliler çözümü kıyı şeridindeki lagünlere sığınmakta buldular. Zira düşmanlarının kendilerini takip etmekten ziyade anakara üzerinde ilerleyecekleri kanısındaydılar.⁵ Çeşitli rivayetlere göre, 410'da I. Alarik önderliğindeki Roma yağmasından 11 yıl sonra 25 Mart 421'de Rivo Alto'ya (Rivalto Adaları) yapılan bu ilk yerleşim girişimleri Venedik şehrinin resmî kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.⁶ Fakat ilerleyen dönemlerde Venedik müverrihleri tarafından dile getirilen şehrin kuruluş tarihi esasında bir mîdden öteye gitmemektedir. Zira istilâyı takip eden süreçte adadaki yerleşim kalıcı olmaktan ziyade Venediklilerin anakaraya geri dönmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla lagünlerdeki şehrin kuruluşu tam olarak ancak VI. yüzyılın sonundaki Lombard kuşatmasından sonra vuku bulmuştur.⁷

Aquileia ve anakaradaki yerleşimlerine geri dönen Venediklilerin lagünlerle olan ayrılıkları çok uzun sürmedi. Nitekim 452'de Atilla (434-453) liderliğindeki Hunların bölgeyi işgâli ile Venedikliler çareyi yeniden lagünlere sığınarak buldular. Hunların akıbeti de tıpkı I. Alarik komutasındaki Gotlarla aynı oldu ve İtalya'dan çekilmek zorunda kaldılar. Ancak 476 yılında Odoaker (476-493) liderliğindeki Gotlar, Batı Roma İmparator'u Romulus Augustus'u (475-476) Ravenna'daki tahtından indirerek İtalya'da kendi egemenliklerini kurdular. Bunun sonucunda Batı Roma İmparatorluğu tarihin tozlu sayfalarındaki yerini alırken İtalya German

¹ John Julius Norwich, *A History of Venice*, Penguin Group, New York 1989, s. 4.

² Joanne M. Ferraro, *Venice History of the Floating City*, Cambridge University Press, New York 2012, s. 3.

³ Joanne M. Ferraro, *Venice History of the Floating City*, s. 1.

⁴ John Julius Norwich, *A History of Venice*, s. 4; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000, s. 1.

⁵ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 1; Thomas F. Madden, *Venice A New History*, Penguin Group, New York 2012, s. 18.

⁶ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 2; Madden, *Venice A New History*, s. 19.

⁷ John Julius Norwich, *A History of Venice*, s. 11; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 2.

hâkimiyetine girdi.⁸ Yaklaşık bir yüzyıl sonra Büyük İustinianos (527-565) devrinde İtalya, İspanya ve Kartaca gibi eski Roma toprakları yeniden Bizans hâkimiyeti altına alındı ve böylelikle Bizans-Venedik ilişkileri resmen başlamış oldu.⁹ Nitekim tahta çıktığı 527 yılından itibaren *imperium romanum* görüşünü benimseyen İmparator Büyük İustinianos bu doğrultuda Kuzey Afrika'da Vandalları, İspanya'da Vizigotları ve İtalya'da Ostrogotları yenilgiye uğratarak bu topraklar üzerinde yeniden Roma (Bizans) hâkimiyetini sağladı.¹⁰ Sonuç olarak Venetia ve Istria eyaletleri doğrudan imparatorluğun bir parçası hâline gelirken Venedik ile Bizans'ın yüzyıllar boyu sürecek münasebetleri başladı.

XII. Yüzyıla Kadar Bizans-Venedik İlişkileri

Venedik'in Bizans topraklarına dâhil olması sonrasında iki taraf arasındaki ilişkilerin tesisi için sağlam bir temel atılmıştı. İmparatorluğun Adriyatik kıyısındaki bu sadık hizmetkârları Bizans'ın Adriyatik ve İtalya'da giriştikleri mücadelelerde daima İstanbul'u desteklemiş ve donanmalarıyla imparatorluğun çıkarlarına hizmet etmişlerdi. Venedik görünürde imparatorluğa bağlı olsa da Bizans'ın burada hiçbir zaman tam anlamıyla hâkimiyet kurduğundan söz etmek mümkün görünmemektedir. Zira gerek İstanbul'a olan uzaklıkları gerekse imparatorluğun diğer bölgelerde giriştiği savaşlar buna mâni olmaktaydı ki, Bizans'ın da Venedik'i doğrudan imparatorluğa bağlama gibi bir amacı da bulunmamaktaydı. Bizans-Venedik ilişkileri ilk kez İmparator III. Leon (717-741) döneminde bir takım gerilimlere sahne oldu. İmparatorun ikonoklazma hareketi¹¹ tüm Batı dünyasında olduğu gibi Venedik'te de şiddetle reddedildi ve bu dönemdeki gerilim 727'de Venediklilerin doge unvanlı ilk yöneticilerini seçmesiyle neticelendi. 751'de İtalya'daki Ravenna Eksarhlığı'nın¹² Lombardlar tarafından yıkılmasıyla Bizans'ın Venedik üzerinde doğrudan bir bağlantısı kalmadı. Fakat bu gelişmeler Venedik'in Bizans ile olan ilişkilerini pek fazla etkilemedi ve lagünler İmparator'a karşı güçlü sadakat bağlarını sürdürdüler. İkili ilişkiler genellikle Venedik'in Batı dünyasında ortaya çıkan güçlü liderler döneminde aldığı pozisyona göre şekilleniyordu. Örneğin; Frank Kralı Charlemagne'nin (Büyük Karl [742-814]) İtalya'da giderek etkili olması Bizans'ın Venedik üzerinde bir hâkimiyet mücadelesine girişmesine sebep oldu. Ancak her hâlükârda Venedik, Bizans ile olan bağlarını kopartmamakla birlikte imparatora olan sadakatlerinden ödün vermiyorlardı.

XI. yüzyılın başlarına kadar Bizans-Venedik ilişkileri iki tarafın da çıkarları gereği karşılıklı güven ve mütteliklik çizgisinde ilerliyordu. Fakat İmparator I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) tahta çıkmasıyla birlikte iki taraf arasında münasebetler bağlamında birtakım yeni değişiklikler meydana gelmeye başladı. İmparator I. Aleksios tahta çıktığı andan itibaren imparatorluğun batısında ortaya çıkan bir Norman istilâsıyla karşı

⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2011, s. 58; John Julius Norwich, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 146.

⁹ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 2; Thomas F. Madden, *Venice A New History*, s. 25.

¹⁰ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 166-67; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul 2018, s. 155; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Selim Sezer, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2018, s. 40-42.

¹¹ İmparatorlukta 726-843 yılları arasında görülen Tasvir Kırıcılık veya İkonoklazma (İkonaların Kırılması) hareketi, dini resimlerin kutsallığına ve onlara ibadete karşı çıkan bir harekettir. Hz. İsa'nın, Meryem'in ve tüm diğer Hıristiyan Aziz ve Azizelerin tüm suretleri, tasvir ve kabartmaları bu hareket sırasında parçalanmıştır. Bkz.: Anthony Cutler, "Iconoclasm", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, Oxford University Press, New York & Oxford 1991, s. 975-977; Jung Hye Lee, *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonoklazma) Hareketinin Başlangıç Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

¹² Bizans İmparatorluğu'nun İtalya'da kurmuş olduğu askerî ve sivil yönetim biçimi. Bkz.: Alexander Kazhdan, "Exarchate", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, Oxford University Press, New York & Oxford 1991, s. 767.

karşıya gelmişti. İmparatorluk Makedon Hânedanı devrinin ihtişamı ve kudretinden çok uzaktı; ayrıca bu tehlikeye ek olarak doğuda da Selçuklu Türkleri imparatorluğu tehdit etmekteydi. Normanların doğrudan İstanbul'u tehdit eden bu hareketine karşılık çaresiz kalan İmparator I. Aleksios Komnenos, geçmiş yüzyıllarda Arapların denizlerdeki faaliyetlerine karşı olduğu gibi Normanlara karşı da Venedik desteğine başvurdu. İmparator 1082 yılında çıkarmış olduğu bir fermanla Venedikli tacirlere imparatorluğun dört bir yanında vergiden muaf bir şekilde ticaret izni verirken İstanbul'da da Venediklilere ait bir semt ve pazar yeri bulundurma hakkı verdi. Aslına bakılırsa İmparator'un vermiş olduğu bu imtiyazlar ekseriyetle gereksizdi; zira Adriyatik Denizi'ndeki çıkarları gereği Normanların Balkanlarda hâkimiyet kurmaları çıkarlarına ters düşüyordu ve nitekim Venedik bu cömert teklifler olmadan da Bizans'a destek verecekti. Ancak İmparator tahta yeni çıkmış olmanın da verdiği tecrübesizlikle Venediklilere bu imtiyazları verdi ve haleflerine uzun yıllar uğraşmak zorunda kalacakları bir sorunu miras olarak bıraktı.¹³ Başlangıçta verilen bu imtiyazlar imparatorluğun iktisadî hayatına pek etki etmese de daha sonraları Venediklilerin giderek artan sayıları ve kolonileşme hareketleri Bizans'ın mâliyesine ağır bir darbe indirirken, I. Aleksios'un halefleri bu sorunu çözmek için Venediklilerle çatışmak zorunda kalacaklardı.

İmparator I. Aleksios Komnenos'un 1118 yılındaki ölümünü müteakiben yerine büyük oğlu II. Ioannes Komnenos (1118-1143) geçti. Bizans-Venedik ilişkileri II. Ioannes döneminde ilk çatışma sinyallerini verecek ve 1204 krizi öncesi iki taraf arasında ciddi fikir ayrılıkları baş gösterecekti. Nitekim Bizans ve Venedik arasındaki gerginlikler yeni Venedik doge'u Domenico Michiel'in 1119 yılında İstanbul'a elçilerini göndermesiyle başladı. Venedik elçileri İmparator II. Ioannes'e Dogelarının kendisine saygılarını iletme ve selefi I. Aleksios'un lagünlere vermiş olduğu ticarî imtiyazların onaylanarak yenilenmesi amacıyla İmparator'un huzuruna çıktılar. Ancak II. Ioannes'in Venediklilere karşı pek de samimi bir tutumu yoktu. Zira Dalmaçya kıyılarındaki Macar işgâli hususunda İmparator ile Venedikliler arasında görüş ayrılıkları mevcuttu. Bununla birlikte babası döneminde elde ettikleri ayrıcalıklara dayanarak İstanbul'da bir nevî koloni kuran Venediklilerin kendilerini Bizanslılardan ve onların yasalarından üstün gören tutumları İmparator tarafından kabul edilemez nitelikteydi. Öte yandan Venediklilerin rahatsız edici davranışları bununla da sınırlı değildi, öyle ki Venedikliler İstanbul'daki bir kiliseden mukaddes yadigârları çalacak kadar ileri gitmişlerdi. Tüm bu vuku bulan hadiseler karşısında İmparator II. Ioannes babasının çıkarmış olduğu fermanı yenilemeyi reddetti.¹⁴

İmparator'un anlaşmanın yenilenmesi hususundaki isteklerini reddetmesinin ardından Venedikliler, başlangıçta ne yapacakları konusunda kararsız kaldılar. Bununla birlikte yüzyıllardan beri imparatorluğun girişmiş olduğu mücadelelerde yaptıkları hizmetlerin karşılığını bu şekilde almak Venedikliler açısından büyük bir hayal kırıklığıydı. Nitekim intikam hevesiyle yanıp tutuşan lagünlerin istediği fırsat 1122'de düzenledikleri Haçlı Seferi'yle¹⁵ ayaklarına geldi. Kudüs Kralı II. Baudouin (1118-1131) tarafından yapılan yardım çağrısı üzerine harekete geçen Venedik Doge'u Ağustos 1122'de beraberindeki

¹³ İmparator I. Aleksios Komnenos döneminde Bizans-Venedik ilişkileri için bkz.: Onur Sevim, *Bizans İmparatoru I. Aleksios Döneminde Bizans-Batı İlişkileri (1181-1118)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 25-58.

¹⁴ Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1205-1204*, Longman Limited, London 1984, s. 150-159; John Julius Norwich, *A History of Venice*, s. 87-95; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997, s. 629-638; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatiği ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 74; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 349; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 301-304; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, Çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 85-86.

¹⁵ Haçlı Seferleri sırasında Venediklilerin yürütmüş olduğu faaliyetler hakkında bkz.: Murat Öztürk, *Fâtımiler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 132-161.

15.000 kişiden oluşan 100'den fazla savaş ve yük gemisiyle birlikte yola çıktı. Filistin'e gitmek için hiç de aceleye etmeyen Venedik donanması rotasını öncelikle bir Bizans adası olan Korfu'ya yöneltti. Kış boyunca adayı kuşatma altına alan Venedikliler 1123 yılında Kudüs'ten gelen acil yardım talebi üzere muhasarayı kaldırarak Akkâ'ya doğru yelken açtılar. 1124'te Levant kıyılarındaki misyonunu tamamlayan Venedik filosu dönüş için hazırды. Ancak Venedikliler seferin başında yarım bıraktıkları işi tamamlama fırsatı bularak Rodos'a hareket ettiler. 1124 yılı Ekim'inde ada sakinlerinin kendilerine ihtiyaçları olan erzakları vermekte imtina gösterip düşmanca bir tavır takınmaları sebebiyle Venedikliler şehre hücum ederek birkaç gün içerisinde adayı yağmaladılar. Bununla da yetinmeyen Venedik donanması rotasını Sakız Adası'na çevirdi ve şehrin merkezini ele geçirerek 1124-1125 kışını burada geçirdiler. Doge komutasındaki Venedik filosu Sakız Adası'nın etrafını dolaştıktan sonra Sisam, Midilli, Kos, Samos ve Andros adalarına uğrayarak buralarda da yağma ve talan faaliyetinde bulundu. İmparator II. İoannes'e anlaşma isteğini geri çevirdiği için bir ders niteliğindeki bu Venedik yağmaları en son dönüş yolunda Mora Yarımadası'ndaki Modon şehrinde nihayete erdi.¹⁶ Düzenlenen bu Haçlı Seferi, Venedik için bir hayli kârlı geçmişti; zira hem Kudüs Krallığı'ndan koparılan imtiyazlar hem Bizans adalarına yapılan çıkarmalar ve bir de Dalmaçya kıyısındaki Macar karargâhlarına yapılan saldırılar Doge Domenico Michiel (1117-1130) açısından oldukça memnuniyet vericiydi. Bizans tarafında ise işler yolunda gitmiyordu. İmparator II. İoannes, Akdeniz'in en büyük donanma gücüne sahip Venediklilerle uzun süre çatışma hâlinde kalamayacağını farkında olsa da anlaşma görüşmeleri için adım atmıyordu. Fakat bu durum Venediklilerin 1126 yılında Kefalonya Adası'na bir akıncı grubu göndermesiyle değişikliğe uğradı. Bu yağma sonucunda Epiros'ta Photiki Piskoposu olan Aziz Donatos'un mezarını bulan Venedikliler daha önce yaptıkları gibi mukaddes kabri Venedik'e götürdüler. İmparator, Ağustos 1126'da Doge Domenico Michiel'e el altından haber göndererek iki taraf arasındaki sorunları çözmek maksadıyla görüşmelere açık olduğunu bildirdi. Nitekim aldığı bu haber karşısında sevince boğulan Doge, vakit kaybetmeksizin elçilerini İstanbul'a göndererek İmparator I. Aleksios tarafından verilmiş olan imtiyazların yenilenmesi hususunda II. İoannes'in kapısını çaldı. İmparator, babasının vermiş olduğu imtiyazları onaylayan bir ferman çıkararak karşılığında Venediklilerden eskiden olduğu gibi imparatorluğun yanında olmalarını ve ülkesine hizmetlerini bekliyordu.¹⁷ Tüm bunlara ek olarak Venediklilere Girit ve Kıbrıs'ta da serbest ticaret imtiyazı verilse de bu madde II. İoannes'in fermanında belirtilmemiştir. Bu anlaşmanın ardından Bizans-Venedik ilişkileri yeniden süt liman bir havaya girse de Bizans-Venedik ilişkileri artık eskisi gibi olmayacaktı. Nitekim Venediklilerin giderek Bizans ticaretinde nüfuz sahibi olması ikili ilişkileri kötü etkilerken İtalya'nın güneyinde ve Balkanlarda çatışan çıkarlar, V. yüzyıldan beri süren iyi münasebetlere darbe vurarak İmparator I. Manuel Komnenos döneminde yol ayrımıyla sonuçlanacaktır.

İmparator I. Manuel Komnenos Döneminde Bizans-Venedik İlişkileri

Babası II. İoannes Komnenos'un 1143 yılında bir av kazası sonucu ölmesinin ardından tahta çıkan I. Manuel Komnenos (1143-1180), hükümranlığının ilk yıllarında imparatorluğun doğusunda ve batısında bir takım zorluklarla yüzleşmek zorunda kaldı. Tahta çıkmasının

¹⁶ John Julius Norwich, *A History of Venice*, s. 87-88; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatiği ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 75-76; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000, s. 212-213; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 85-86.

¹⁷ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatiği ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 76-77; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 213; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 85-86. İmparator II. İoannes'in Venediklilere bahsetmiş olduğu imtiyaz beratı halefi I. Manuel'in bir beratının arasına sıkıştırılmıştır. Bu berat için bkz.: G. L. F. Tafel- G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderen Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, Wien 1856, I, XLIV, s. 96-98.

akabinde 1144 yılında Urfa'nın (Edessa) İmâdüddîn Zengi (1127-1146) tarafından fethi haberi üzerine endişeye kapılan Batı dünyası, İkinci Haçlı Seferi'ni¹⁸ tertip ederken bu sefere başta Fransa Kralı VII. Louis (1137-1180) olmak üzere İmparator'un akrabası olan Alman İmparatoru III. Konrad (1138-1152) da katıldı. Kuşkusuz bu Haçlı Seferi'nin doğuya olan yolculuğu Bizans toprakları üzerinden geçecekti ve İmparator bu Haçlı kafilesini tıpkı büyükbabası I. Aleksios Komnenos gibi misafirperverlik göstererek karşıladı. Ancak III. Konrad'ın Haçlı Seferi'yle meşgul olmasını fırsat bilen Normanlar, 1147 yılının yaz aylarında Otranto'dan bir filo göndererek Korfu Adası'nı zapt ettiler. Bununla da yetinmeyen Norman donanması daha sonra rotasını Korint Körfezi'ne çevirip Tebai ve Korint'i ele geçirerek yağmaladı.¹⁹ Normanların Korfu'yu ele geçirmesi tıpkı Robert Guiscard (1059-1085) döneminde olduğu gibi buranın Balkan Yarımadası'nın işgâlinde bir üs olarak kullanılma niyetinin göstergesiydi. Nitekim Normanların bu niyeti geçmişte olduğu gibi Adriyatik Denizi'ndeki hâkimiyetine gölge düşürmek istemeyen Venediklilerin Bizans'ı destekleyeceği anlamına geliyordu.

I. Manuel Komnenos'un tahta çıktığı 1143'ten itibaren büyükbabası I. Aleksios Komnenos'un Venediklilere vermiş olduğu imtiyazların yenilenmesi hususunda herhangi bir adım atmamış olması ikili ilişkiler arasındaki belirsizliği korumaktaydı. Ancak Normanların Korfu'yu ele geçirerek Bizans'ı doğrudan tehdit etme girişimleri İmparator'u doğrudan Venedik ile anlaşma yoluna itti; zira Normanlara karşı imparatorluğun çıkarlarını koruma hususunda Venedik'in yardımı azımsanmayacak kadar mühimdi. 1147 yılının Ekim ayında Venediklileri yardıma çağırın İmparator I. Manuel, daha önceden babası ve büyükbabası tarafından verilmiş imtiyazların onaylanmış ve yenilenmiş hâlini içeren bir ferman çıkardı. Ferman genel itibariyle II. Ioannes Komnenos'un 1126 yılında verdiği fermanla aynı olmakla birlikte 1082 yılında yapılan anlaşmaya ek olarak Venedikliler Girit ve Kıbrıs adalarında da vergiden muaf olarak ticaret serbestisi hakkını elde etmişlerdi.²⁰

İmtiyazların onaylanmasının ardından Venedik Doge'u Korfu seferi için büyük bir filo hazırlayarak bu donanmayı 1148 yılının baharında hazır hâle getirdi. Venediklilerin süratle sefere hazırlanmalarından büyük bir hoşnutluk duyan İmparator, bunu Mart 1148 tarihli ikinci bir fermanla gösterdi. İmparator bu fermanla İstanbul'daki Venedik semtinde bir genişletme sözü verirken aynı zamanda Venediklilere bir dizi yeni emlak ve dördüncü bir iskele de veriyordu. Venediklilere verilen semtin sınırları kuzeyde Vigla Kapısı'ndan öteki tarafta Yahudi Kapısı'na hatta Aziz Markos Kapısı'na dek genişlemişti.²¹ Ancak İmparator, bu imtiyazların karşılığında Eylül ayının sonuna kadar Venedik donanmasının kendi emrine verilmesini istiyordu. İmparator, plânladığı sefer çerçevesinde gerekli önlemleri almış ve Venedik'i yanına çekmeyi başarmıştı. Her ne kadar İmparator seferin istediği doğrultuda gideceğini düşünse de yazgısının önüne geçemedi. I. Manuel ordusunu Korfu istikametinde

¹⁸ İkinci Haçlı Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara 2003.

¹⁹ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001, s. 72-73; Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Trans. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984, s. 43-52; Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 53-55; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 80-81; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 215-217; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 354.

²⁰ Thomas&Tafel, *Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderen Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, I, XLIX-L-LII, s. 107-125; John Julius Norwich, *A History of Venice*, s. 96-97; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 81-82; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 217-219.

²¹ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 85; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 217-219; Horatio F. Brown, "The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 40, 1920, s. 68-88.

komuta ettiği sırada Kıpçakların Tuna Nehri'ni aşarak Balkan topraklarını istila etmesi ve Alman Kralı III. Konrad'ın başarısızlıkla sonuçlanan Haçlı Seferi sonucu Selanik'e dönmesi üzerine İmparator, Normanlarla olan hesaplaşmasını tehir etmek zorunda kaldı. Alman Kralı III. Konrad'ın Selanik'e gelmesini fırsat bilen İmparator, Normanlara karşı bir ittifak girişiminde bulunarak bunu bir evlilik sözleşmesiyle pekiştirdi. I. Manuel, Alman Kralı ile ertesi yıl için Sicilya'ya karşı bir sefer plânı hazırladı. Bu esnada Korfu'da işler pek İmparator'un istediği gibi ilerlemiyordu. Adaya giden Bizans amirali Normanlar tarafından öldürülürken kara kumandanı bu sebeple amiral olarak da seferi yürütmek durumunda kaldı. Bununla birlikte Doge Pietro Polani'nin (1130-1147) ölümü ise Venedik donanmasının bölgeye gelmesini geciktirmişti. Buna mukabil seferin komutasını ele almak üzere Korfu'ya gelen İmparator I. Manuel, Venedik donanmasının da Bizans kuvvetlerine katılmasıyla birlikte adayı kuşatma altına aldı. Ancak ihata istediği gibi gitmiyordu; zira Normanlar Korfu Kalesi'nin hâkim tepesine sahip olmanın vermiş olduğu ayrıcalıkla burayı rahatlıkla savunabiliyorlardı. Nitekim Korfu'daki avantajlı konumunu sürdüren Sicilya Kontu II. Roger (1130-1154), durumu fırsat bilerek karşı hücumla geçti. Göndermiş olduğu Norman filosu Bizans kıyılarından kuzeye giderek önce Çanakkale Boğazı'na (Hellespont) ardından İstanbul surlarına giderek Bizanslılara beklenmedik bir saldırı gerçekleştirdi. Ancak Malea Burnu'ndan dolaşarak geri dönen Norman donanması, Bizans ve Venedik donanmalarına yakalandılar. İmparator'un Korfu'daki mücadelesi 1149 yılının yaz aylarına dek sürerken buradaki Norman karargâhı kendilerini herhangi bir yardım almaksızın müdafaa etti. En nihayetinde Norman kumandanlarını ve birkaç subayı kendi hizmetine almayı başaran İmparator I. Manuel, adayı yeniden imparatorluk topraklarına katmakta muvaffak oldu ve Normanların kıskırtmış olduğu Macar ve Sırlara karşı düzenlediği seferin ardından 1149 Noel'inde İstanbul'a döndü.²²

Korfu'yu yeniden imparatorluk topraklarına katmasının ardından, Norman Krallığı'na karşı Alman Kralı III. Konrad ile plânlamış olduğu seferi yürürlüğe koymak isteyen I. Manuel, öncelikle ordusunun ve donanmasının bir bölümünü üs kurmaları amacıyla Ancona'ya gönderdi. İmparator'un emriyle yola çıkan Bizans kuvvetleri, Venediklilerin onları imparatorun emrine karşı çıkmaları hususunda kıskırtmalarının da etkisiyle Arnavutluk'taki Vjosa Nehri'nin ağzından ileriye gidemediler. Venedik'in bu sefere engel olma çabasının şüphesiz kendi çıkarlarına ters düşen bir yanı vardı; zira I. Manuel'in III. Konrad ile tesis ettiği ittifak Ancona'nın bir Bizans-Alman üssüne dönüşmesi ile birlikte kendi hâkimiyet alanlarının kısıtlanması anlamına geliyordu. Bununla birlikte Korfu kuşatması sırasında yaşanan nahoş hadise de aslında Bizans-Venedik ilişkilerinin eskisi gibi olmayacağını kanıtı niteliğindedir. Kuşatma esnasında Venedik ve Bizans kuvvetlerinin karargâhlarını kurdukları pazar alanında kavga patlak vermiş ve bu kavga neredeyse bir muharebeye dönüşecekken Bizans kumandanının göndermiş olduğu koruma birliklerinin Venediklileri dağıtmasının ardından engellenebilmişti. İntikam peşinde olan Venedikliler, Eğriboz'dan gelen Bizanslı yük gemilerine saldırarak bunları ateşe verdiler. Ancak yaşananlar bununla da sınırlı kalmadı ve Venedikliler I. Manuel'in sancak gemisini ele geçirmeyi başarak İmparator'un buradaki altın sırmalı sancaklarını ve mor halılarını yağmaladılar. Hatta İmparator'un esmer tenli olmasından dolayı Habeşli bir siyahîyi güverteye çıkararak onu Bizans imparatoru ilân edecek kadar küstah ve saygısızca bir tavır sergilediler.²³ İmparator I. Manuel tanık olduğu bu hakaret

²² Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 75-87; Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 43-89; Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, s. 53-55; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 80-83; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 215-217.

²³ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 76-79; Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 50-51; John Julius Norwich, *A History of Venice*, s. 97; Donald M.

karşısında öfkelenirse de kuşkusuz seferin selâmeti için ses çıkarmadı ve yapılanlar görmezden gelinerek sefer kaldığı yerden devam etti. Dolayısıyla Korfu’da başlayan Bizans-Venedik gerilimi adanın ele geçirilmesinin ardından da devam etti. Belirtmekte fayda var ki, Bizans donanmasının 1150 yılında Adriyatik’te çıkan bir fırtına neticesinde hasar görmesinin ardından İstanbul’a dönmesi üzerine Ancona seferi yarım kaldı ve böylelikle olası bir Bizans-Venedik gerilimi daha önlenmiş oldu.

İmparator I. Manuel, İtalya’da Norman Krallığı’na karşı plânladığı seferi yürürlüğe koyma imkanını uzun bir süre kullanamadı. Zira Balkanlarda vuku bulan Sırp isyanı ve Macaristan’daki ayaklanmalarla uğraşmak zorundaydı. Bu esnada olaylar git gide İmparator’un aleyhinde geliyordu. 1152’de Alman İmparatoru III. Konrad’ın ölümü üzerine yerine geçen I. Friedrich Barbarossa (1155-1190), I. Manuel’i *Yunanlıların Kralı* olarak tanımlayarak kendisine denk görmemesi sebebiyle selefi döneminde kurulan Bizans-Alman ittifakının devam etmesi olanaksızdı. Ancak Sicilya Kralı II. Roger’nin ölümü İmparator I. Manuel’e uzun zamandır plânladığı İtalya seferi için istediği fırsatı verdi. Alman Kralı’nın desteği olmaksızın harekete geçen I. Manuel, 1155’te Ancona’ya bir Bizans filosu gönderdi ve böylelikle İtalya seferi başladı. Harekâtın başlangıcında Normanların aleyhinde ilerleyen Bizans kuvvetleri, Bari’yi geri alma başarısını gösterirken Apulia’nın büyük bir bölümü de Bizans birlikleri tarafından ele geçirildi. Fakat İtalya’da bu noktaya kadar yolunda giden Bizans ilerlemesi Norman Kralı I. William’ın (1154-1166) ordusunu Bizans’a karşı harekete geçirmesi üzerine tersine döndü ve 1156’da Bizans ordusu Brindisi’de mağlup edildi. Bununla birlikte 1157 yılında birliklerini Ancona’ya gönderen I. Friedrich Barbarossa, Bizans’ın İtalya’da yeniden hâkimiyet kurma hayallerini suya düşürdü. İtalya’daki başarısızlığın ardından Norman Kralı ile barış imzalayan İmparator I. Manuel, 1158 yılında yapılan bu anlaşmaya göre Norman liderin kraliyet unvanını ve Güney İtalya ve Sicilya’daki Norman hâkimiyetini tanımak durumunda kalarak birliklerini bu bölgelerden geri çekti.²⁴ Ancak ikili arasında yapılan anlaşmada dikkate değer en önemli unsur Alman Kralı I. Friedrich Barbarossa’ya karşı yapılan Bizans-Norman ittifakıydı. Alman Kralı’nın kendini Romalıların tek imparatoru olarak tanımlaması kuşkusuz Bizans’ın kabul edebileceği bir şey olmamakla birlikte İtalya’daki varlıklarını tehdit eden I. Friedrich’e karşı Bizans ile işbirliğine girmek Normanların da çıkarlarıyla örtüşmekteydi.

İmparator’un Normanlarla yaptığı ittifak Venedik açısından ziyadesiyle tedirgin edici bir adımdı. Çıkarları açısından Bizans’ın İtalya’da söz sahibi olmasını istemeyen Venedik, I. Friedrich ve I. William ile anlaşma yoluna gittiler. 1154 yılında Normanlarla yaptıkları anlaşma neticesinde Venedikli tüccarlar Güney İtalya ve Sicilya’da ticarî imtiyazlar elde etmiş ve Ragusa’dan (Dubrovnik) başlayarak Adriyatik’in kuzeyini Venedik sahası olarak kabul ettirmişlerdi.²⁵ Böylelikle olası bir Bizans-Alman ya da Bizans-Norman çatışmasında tarafsız bir pozisyon alacaklarını göstermiş olan Venedikliler, bağımsız bir politika izleyerek I. Manuel’in düşündüğünün aksine koşulsuz şartsız Bizans’a destek vermeyeceklerini gösterdiler. Kuşkusuz Venediklilerin bu adımlarına karşılık İmparator I. Manuel, çareyi İtalya’nın diğer önemli deniz-şehir devletleri olan Pisa ve Genova’ya yakınlaşmakta buldu. Pisalılar İmparator’un bu çabalarına pek ilgi göstermese de Cenevizliler 1155 yılında yapılan

Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 83; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 217; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 110-111.

²⁴ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118-1176)*, s. 79-93; Niketas Khoniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 53-58; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 88-89; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 356-357; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 115-122.

²⁵ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 89

anlaşma neticesinde ilk kez İstanbul'da ticaret yapma imtiyazı elde ettiler.²⁶ İmparator bu imtiyazın karşılığında Cenevizlilerin imparatorluğun düşmanlarıyla anlaşma içerisine girmemelerini ve imparatorluk toprakları içerisinde ikamet eden Cenevizlilerin savaş zamanı Bizans'ı savunmak üzere askere alınmalarını talep ediyordu. Ancak I. Manuel'in bu hamlesi 1156 yılında Cenevizlilerin Sicilya kralı I. William ile yaptıkları bir ticaret anlaşması ile etkisini yitirdi. Zira Venedik, Pisa ve Genova gibi şehir devletlerinin başlıca önceliği ticaret ağlarını genişletmek olmakla birlikte alacakları ayrıcalıklara göre taraf değiştirmeleri her zaman olasılık dâhilindeydi.

Venedik ve Pisa'nın ardından 1155 yılındaki yapılan anlaşmaya dayanarak Cenevizliler de İstanbul'da kendilerine ait bir semt kazanmışlardı. Başkentte giderek etkinliğini artıran Lâtinlerin varlığı buradaki Bizanslılardan çok birbirleri arasındaki hoşnutsuzluğu tırmandırıyordu. 1160'lı yıllara gelindiğinde ise İstanbul'da sadece 300 kadar Cenevizli tüccar mevcutken bu sayı Pisalılar için yaklaşık 1.000 ve Venedikliler içinse 10.000'den fazlaydı.²⁷ Öyle ki bu vakte kadar imparatorluk genelinde böyle bir duruma rastlanılmadığı için bunlara "burgenses" adı verilmişti.²⁸ Sayılarının az olmasına karşın Cenevizlilerin buradaki varlığı ise Pisalıları bir hayli rahatsız ediyordu. Nitekim bu rahatsızlık 1162'de Pisalıların Ceneviz kolonisine saldırmasıyla eyleme geçti. Başlangıçta Cenevizliler tarafından geri püskürtülen Pisalılar, birkaç gün sonra Venedikli ve Bizanslılardan oluşan bir güruhun da desteğini alarak Ceneviz mallarını yağmaladılar ve hatta Otto Rufo'nun oğlu olan bir Ceneviz soylusunu katlettiler.²⁹ Böylece bu katliam İstanbul'da İtalyan tüccarlar arasında patlak veren ilk kavga olarak tarihe geçti. Kentteki huzuru ve istikrarı bozan bu hadise karşısında İmparator I. Manuel kayıtsız kalmayarak Cenevizli ve Pisalı tüccarları şehrin dışına çıkarttı. Venedikliler ise yaşananlara pek de dikkate değer bir katkıda bulunmadıkları için bu cezalandırmanın dışında kaldılar; fakat yaklaşık 10 yıl sonra İmparator'un gazabına bizatihi kendileri de uğrayacaklardı. 12 Mart 1171 tarihinde Bizans-Venedik ilişkilerinin tamamen değiştiği ve imparatorluğu geri dönülmez bir şekilde 1204 yılındaki Lâtin işgaliyle karşı karşıya kalmasına sebep olacak gelişmeleri izah etmeden önce iki devlet arasında giderek gün yüzüne çıkan hoşnutsuzluğu mercek altına almak gerekir. İmparator I. Aleksios Komnenos'un 1082'de Venediklilere vermiş olduğu imtiyazların üzerinden takriben bir asır geçmiş ve Venedikli tacirler bu ayrıcalıkların neticesinde başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun dört bir yanına yerleşmişlerdi. XII. yüzyılın başlarında Venedik'in Bizans ile ticareti özel sermayenin mütevâzı yatırımlarıyla yürütülen öncü niteliğinde girişimlerden ibaret olmakla birlikte bir hayli istikrarsızdı. Ancak İmparator I. Manuel'in tahta çıktığı yıllardan itibaren Venediklilerin Bizans'la olan ticareti gittikçe daha örgütlü bir hâl alırken Venedik'e ait koloniler ve Bizans mülklerinde daha büyük yatırımlarla desteklenmeye başlanmıştı. Venedik'in Bizans topraklarındaki ticarî etkinliği giderek artmakla birlikte imparatorluğa ekonomik anlamda menfî yönde tesir etmeye başlamış; fakat bu etki Bizans iktisadı açısından tolere edilebilir düzeyde olmuştur. Diğer yandan imparatorluk genelinde Venediklilerin sayılarının giderek artması başta İstanbul olmak üzere Bizanslıları rahatsız etmeye başladı. Elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde giderek müreffeh bir hayat süren Venedikli tüccarlar, Bizanslıları hor görmeye başlamış bu küçümseme sadece şehir sakinleriyle sınırla kalmayarak *sebastos*

²⁶ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 89; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 220-221. İmparator I. Manuel'in Cenevizlilere tanıdığı ticarî ayrıcalıklar için bkz.: Gerald W. Day, "Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century", *The Journal of Economic History*, Vol. 37, Issue. 2, 1977, s. 289-301.

²⁷ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 84-90; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 224-240.

²⁸ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 202; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 85; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 218.

²⁹ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 90; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 222-223.

rütbesi ile taltif edilmiş olan bürokratik kesime kadar yansımıştı. Nitekim Venediklilerin Bizanslılara karşı bu tutumu onların yasaları ve kuralları için de geçerliydi.

Yapılan anlaşma gereği Bizans yasalarına tabi olmaları ve hukukî meselelerde Bizans yargıçları tarafından yargılanmaları gereken Venedikliler, kendi yargıç ve kendi yasalarına tabi olmak istiyorlardı. Bununla birlikte imparator tarafından bunlara bahşedilen semt dışında yaşamaları ve mülk edinmeleri yasak olmasına rağmen Venedikli tacirler farklı yerlerde ikamet ediyor ve hatta bazıları Bizanslı kadınlarla birlikte yaşıyorlardı.³⁰ Dolayısıyla Venediklilerin bu tarz tutumları sosyo-kültürel açıdan Bizans ile olan ilişkilerine zarar veriyordu. İkili münasebetlerin giderek kötü bir hâl almasında elbette ki siyasî çıkar çatışmalarının da rolü büyüktü. 1167 yılına gelindiğinde ise İmparator I. Manuel Macarlara karşı büyük bir zafer elde etti ve Macar Kralı III. Istvan (1162-1172), Dalmaçya ve Hırvatistan üzerindeki tüm toprak taleplerinden vazgeçerek buralarda Bizans hâkimiyetini kabul etti. Balkanlarda ve Adriyatik kıyılarında Macar tehlikesinin ortadan kalkmasıyla birlikte bu bölgede etkinliğini artıran Bizans'ın varlığı şüphesiz Venedik'in isteyeceği bir durum değildi. Yaklaşık bir asırdır Adriyatik Denizi'ndeki hâkimiyet alanlarının kısıtlanmaması adına Normanlara karşı Bizans'ı destekleyen Venedik, Macarlara karşı da Bizans'a yardım ediyordu. Fakat bu iki tehlikenin ortadan kalkmasıyla birlikte Bizans'ın doğrudan bu bölgelerde hâkimiyet kurma düşüncesi bile Venedik açısından kabul edilemez bir durumdu. Nitekim bu rahatsızlığını dile getirmekten çekinmeyen Doge, 1167 yılının Aralık ayında eski düşmanı Macaristan ile ilişkileri düzeltmek adına Macarlar ile iş birliğine giderek iki oğlunu Macar prenseslerle evlenmesi hususunda anlaştı. Doge'un atmış olduğu bu adımın anlamı kuşkusuz Dalmaçya kıyılarındaki siyasî durumun Venedik çıkarlarına uygun bir şekilde değişmesi ve Bizans'a karşı Macaristan'ın desteklenmesiydi.³¹ Venedik'in attığı bu adım iki devlet arasında patlak verecek mücadele silsilesinin başlangıcı oldu.

İmparator I. Manuel, Macaristan seferi dönüşünde Astaforte adında bir Yahudi'yi yanında İstanbul'a getirdi ve iktisadî bilgisiyle nam salmış olan bu kişi, imparatorluğun geneline yayılmış olan Lâtin tüccarlara ağır vergiler koyarak mâlî rüştünü ispatladı. İmparator, ardında vasiyetnâme bırakmadan ölen Lâtinlerin mallarına el koymak istemiş ve bu arzusunu yerine getirmesi için Astaforte'yi görevlendirmişti.³² Nitekim İmparator'un bu isteğini türlü işgüzarlıklarla Lâtinlerden arda kalan malları müsadere etti. Ayrıca bununla da yetinmeyen İmparator, Venedik'in imparatorluk aleyhinde yürüttüğü politikaya karşı 1170'te Cenevizlilere ticaret hakkı ve İstanbul'da kendilerine tahsis edilmiş bir semt vereceğine dair bir ferman yayınlarken, Temmuz ayında ise bu hakkı Pisalılara da verdi. İstanbul'daki ticarî ayrıcalıklarını Cenevizli ve Pisalı tüccarlarla paylaşmak istemeyen Venedikliler bu karar karşısında hiç hoşnut olmadılar ve Ceneviz semtine saldırarak binalarını temellerine kadar yıktılar.³³

³⁰ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 200-205; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 88; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 217; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 130-131.

³¹ John Julius Norwich, *A History of Venice*, s. 104; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 91; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 359-361; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 130-131; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 307.

³² W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 219.

³³ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 200-202; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 648; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 91-92; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 235-237; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 131; Horatio Brown, "The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century", s. 68-88; Gerald W. Day, "Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century", s. 289-301; Thomas F. Madden, "Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitudes Towards Byzantium", *Mediterranean Historical Review*, Vol. 8, Issue. 2, 1993, s. 166-185.

Venediklilerin göstermiş olduğu mümted küstahlığa karşı harekete geçen İmparator, bunları adalet mahkemesine çağırarak, Cenevizlilerin evlerini yeniden inşa etmelerini ve yağmaladıkları her şeyi geri vermelerini emretti. Ancak Venedikliler I. Manuel'in bu emrini görmezden gelerek tıpkı selefi II. Ioannes'e yaptıkları gibi Bizans'a karşı saldırıda bulunmakla imparatorluğu tehdit ettiler. Venediklilerin göstermiş oldukları bu saygısız ve pervasız tutumları ise İmparator'un sabrını taşıran son damla oldu. Venediklileri cezalandırma gayesiyle harekete geçen İmparator, bunlara imparatorluk genelinde darbe vuracağı gizli bir plân hazırladı. Plânını yürürlüğe koymadan önce imparatorluğun her yerine mektuplar yolladı ve idarecilere Venediklileri hangi dakikada yakalayacakları bir talimat verdi. Belirlenen gün olan 12 Mart 1171'de, I. Manuel'in plânı imparatorluğun dört bir yanında uygulamaya konuldu. Başta İstanbul olmak üzere imparatorluk genelinde tüm Venedikliler aynı anda yakalandı. Yakalanan Venedikli sayısı sadece İstanbul'da 10.000 kişiden fazlaydı. Tutuklanan kişi sayısı o kadar fazlaydı ki tüm hapishaneler dolup taşı ve arda kalanlar manastırlara kapatıldı. Nitekim kalabalığın çok büyük olmasından dolayı bazıları kefaret ödeyerek şartlı olarak salındılar. İmparatorun başlatmış olduğu bu Venedikli avından sadece Halmyros'ta (Alymro) kaçmayı başarabilenler oldu. Yaklaşık 20 Venedik gemisi kaçıp lagünlere döndüler ve başlarından geçen talihsiz olayı burada yoldaşlarına aktardılar.³⁴ Bunun yanı sıra hapishaneden kefaret karşılığında çıkmış olan zenginliğiyle nam salmış Romano Mairano, zamanında Bizans'a muazzam büyüklükte bir gemi satmıştı. Kinnamos'un aktardığına göre; bu büyüklükte bir gemi daha önce İstanbul Limanı'nda görülmemişti. Geminin bakımı için I. Manuel Komnenos tarafından görevlendirilen Romano, yurttaşlarını kurtarmak gayesiyle Venedik'e yelken açmak için bir plân yaptı. Ancak bir Bizans devriyesi bunları fark edince Çanakkale Boğazı'nın yakınlarında bunları yakalayıp üzerlerine Grek Ateşi püskürttü. Bizans donanmasının usullerini çok iyi bilen Venedikliler, sirkeye batırdıkları bezlerle geminin her yerini bunlarla sarıp Grek Ateşi'ni etkisiz hâle getirdiler.³⁵ Nihayetinde Bizans donanmasını atlatmakta muvaffak olan Romano öncülüğündeki Venedik gemisi Akkâ'ya ulaşarak kaçmayı başardı.

Olayların Venedik'te uyandırdığı yankı şüphesiz çok büyük oldu. Kendilerini oyuna getiren İmparator'a karşı intikam ateşiyle yanıp tutuşan Doge Vitale Michiel derhâl bir donanma hazırlanması için çalışmaları başlattı. Yaklaşık 100 gün boyunca durmadan çalışan Venedikli tersane işçileri Eylül ayı sonunda 100 kadirge ve 20 tane nakil gemisinden oluşan bir donanmayı bitirdiler. Bizzat Doge Vitale Michiel (1156-1172) komutasında yola çıkan Venedik filosu, tıpkı II. Ioannes Komnenos'a karşı yürütülen seferde olduğu gibi I. Manuel Komnenos'u da böylelikle sindirebileceklerini düşünüyordu. Öncelikle Dalmaçya kıyılarındaki şehirleri alan Venedik donanması Zadar ve diğer kentlere boyun eğdirdikten sonra Ragusa'yı hedef olarak seçti. Uzun süren kuşatmanın ardından zorlu da olsa burayı da ele geçiren Venedik filosu ardından Eğriboz'a hareket edip adanın başkenti olan Halkis'e hücum etti. Doge kuşkusuz İmparator'un sessizliğinden çekinmişti ve buradan iki elçisini I. Manuel ile görüşmek üzere İstanbul'a gönderdi ve kendisi de donanmasıyla birlikte Sakız Adası'na yelken açtı. Kışı Sakız'da geçiren Venedik filosu aynı zamanda burayı korsan

³⁴ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı* (1118-1176), s. 202-203; Niketas Khoniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 97-99; Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, s. 93-95; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 648; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatiği ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 91-92; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 237-247; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 160-161; Thomas F. Madden, *Venice A New History*, s. 77-84; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, s. 131-134; Horatio Brown, "The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century", s. 68-88; Gerald W. Day, "Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century", s. 289-301; Thomas F. Madden, "Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitudes Towards Byzantium", s. 166-185.

³⁵ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı* (1118-1176), s. 202-203.

faaliyetleri düzenlemek için bir üs olarak kullanıyordu. Venediklilerin nasıl tasarrufta bulunacaklarını önceden sezmiş olan İmparator, buraya casusluk etmek üzere adamlarını göndermişti ve hatta o, Doge'un gönderdiği elçileri bir türlü huzuruna kabul etmiyordu. Bölgede bulunan Bizans yetkilisi Doge Vitale Michiel'e İmparator ile müzakereleri başlatmak için bir elçi heyetinin daha İstanbul'a gönderilmesini tavsiye etmişti. Tüm bunların İmparator'un bir oyalama taktiğinden habersiz olan Doge, iki Venedik elçisini yanlarında Grekçe bilen Filippo Greco ile birlikte başkente yolladı. Bu esnada kışı Sakız'da geçiren Venedik donanması için ise vaziyet pek parlak görünmüyordu; zira karagâhta veba salgını başlamış Venedikli asker ve denizciler salgından kırılıyordu. Ayrıca İmparator'un yöredeki suları ve şarapları zehirlediği de zikredilir hâle gelmişti. İmparator'un ölüm sessizliği işe yaradı ve Venedik filosu Panagia Adası'na yelken açıp buraya da salgını beraberinde götürdü. İstanbul'dan dönen ikinci elçilik heyeti de eli boş döndü ve Bizanslı bir subayın tavsiyesiyle üçüncü bir heyet gönderilmesine karar verildi. Gidenler arasında sonradan doge seçilecek Enrico Dandolo da bulunmaktaydı. İmparator artık Venedik ordusu ve donanmasının vebadan kırıldığı hususunda haberdardı ve onları oyaladıkça her şeyin kendi lehinde işlediğini biliyordu. Doge, Panagia'dan yelken açmasının ardından önce Midilli'ye (Lesbos) ardından İskiri'ye (Skyros) demirledi. Aslında amacı İstanbul'a yakın olan Limni'ye (Lemnos) demir atmak olsa da mürettebatın sabrı taşıp onu Venedik'e dönme konusunda zorlayınca almak zorunda kaldığı bu karar Doge Vitale Michiel'in sonunu getirmişti. Zira Mayıs 1172'de ülkesine mağlup bir yönetici sıfatıyla dönen Doge, halk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmış ve de üstüne veba salgınına da beraberinde getirmesi kendisine karşı olan nefrete tuz biber olmuştu. Bunun neticesinde ise Doge, Venedik sokaklarında halk tarafından feci bir şekilde katledildi.³⁶

İmparator I. Manuel, yaşanan tüm bu gelişmelerden son derece memnundu. Venediklileri bir Bizans kurnazlığıyla oyalamış ve veba salgınının da yardımıyla onlara bir ders vermişti. Kinnamos'un aktardığına göre; İmparator, Doge Vitale Michiel'e yaptığı cüretkârlığı üzerine bir mesaj göndermişti:

“Uzun zamandan bu yana milletiniz yapılması gerekenler konusunda büyük cehalet gösterdi. Zira önceleri göçmenler olarak Bizans Devleti'ne akın akın döküldüğünüzde gerçekten sefalet içinde yüzyüydünüz, ama Bizans halkını aşırı derecede aşağıladınız. Onları düşmanlarıyla kapıştırmak için büyük bir ihanet arzusu içindeydiniz. Şimdiki durumunuzun nasıl olduğunu ayrıntılı şekilde sayıp dökmek lüzumsuz bir iştir. Yaptıklarınız fark edilince onların ülkesinden derhâl sürülüp atıldınız. Aşırı kibirle onlarla mücadelenin eşit şartlar altında olacağını düşündünüz. Sahip olduğunuz isme eskiden bile lâyük değildiniz, ama şimdi Bizanslılar sayesinde iyi tanınır oldunuz. Fakat yine de kudret bakımından Bizanslılarla mukayese edilemezsiniz. Bunu hayal etmekle her bakımdan kakkahalarla alaya maruz kaldınız. Nasıl olabilir? Bizanslılarla milletlerin en seçkin olanları bile nerede olursa olsun cezasız kalacak bir savaşa cüret edebilir!”³⁷

Venedikliler, İmparator'a karşı büyük bir donanma ile sefere çıkacak durumda olmadıklarından bu andan itibaren Akdeniz'de sadece korsanlık faaliyetleriyle yetinmek zorunda kaldılar.

Vitale Michiel'in katledilmesinden sonra yerine gelen doge, Sebastiano Ziani (1172-1178) Mayıs ayında seçildi. Yeni Doge, İmparator'a karşı yeni bir donanma hazırlayarak saldırıya geçmenin selâmeti açısından pek de iyi olmayacağını bilincindeydi. Zira Venedik doğudaki en büyük pazarını kaybediyordu ve yurttaşlarının İstanbul'daki tüm varlıklarına el

³⁶ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 200-207; Niketas Khoniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 97-99; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatiği ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 94-95; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 237-247; Thomas F. Madden, *Venice A New History*, s. 77-84; Thomas F. Madden, “Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitudes Towards Byzantium”, s. 166-185.

³⁷ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 204-205.

konulmuştu. Doğu Akdeniz kıyılarındaki Hıristiyan kentleri ve Mısır'daki Müslümanlarla olan ticaretleri sekteye uğramadan devam ediyordu; ancak hiçbiri Bizans topraklarındaki ticaret hacmi ve tekelleri kadar kıymetli değildi. İmparatorla müzakerelerin başlaması için daha akıllıca bir yol seçen Doge, öncelikle Balkanlarda Sırp'ları göndermiş olduğu ajanları sayesinde isyan etmeleri için kışkırttı ve ardından 1173'te I. Friedrich Barbarossa'nın adeta bir Bizans vassalı konumunda olan Ancona'ya karşı düzenlediği sefer için Venedik filolarını gönderdi. Kuşkusuz Doge'un amacı imparatorluğun diplomatik ve siyasî hareket alanını kısıtlayarak I. Manuel'i Venedik'e tekrar muhtaç etmektir. Bununla birlikte İmparator Venedik'e hiçbir şekilde yanaşmıyordu. Venedik Doge'nun en son İstanbul'a gönderdiği iki elçinin de eli boş dönmesi üzerine artık beklemeye dayanacak gücü olmayan Sebastiano Ziani, 1175 yılında Sicilya Kralı II. William (1166-1189) ile yapmış olduğu ticaret anlaşmasının yenilenmesi hususunda görüşmelere başladı. Yapılan müzakereler sonucu Doge en az 25 yıl sürecek bir barış anlaşması ve Norman topraklarında bir dizi ticarî ayrıcalık hususunda Sicilya Kralı ile mutabık kaldı.³⁸ Anlaşmanın ardından ise Venedik'te bulunan Bizans elçileri İstanbul'a geri gönderildi. Venedik'in mesajı açıktı. İmparatorluk İtalya politikasında tamamen yalnız kalmıştı ve İmparator'un işleri kendi lehine çevirmesi zor görünüyordu. Diğer yandan Cenevizliler hasarlarının giderilmesi ve tazminat konusunda sürekli İmparator'a baskı uyguluyorlardı. I. Manuel artık Venedik'e karşı olan tavrını değiştirmek zorunda olduğunu düşünmeye başladı; ancak durumu kendi lehine değiştirmek için yeni bir anlaşma ya da Venedik'e imtiyazı onaylayan bir ferman çıkarmak gibi bir niyeti de yoktu. Bunun için İmparator öncelikle tüccarların Bizans'a dönmelerini sağlayacak açık bir kapı bıraktı. Nitekim bu doğrultuda hepsi olmasa da hapishanelerde alıkonmuş Venedikliler yavaş yavaş salıverildiler ve bunlara hakları iade edildi.³⁹

1171'de başlayan olaylar silsilesi nihayetinde tatlıya bağlanmış ve Venedikliler *burgenses* sınıfına dâhil edildikleri haklarına yeniden kavuşmuşlardı. Ancak Bizans ve Venedik arasındaki münasebet yüzyıllar öncesinden başlayan bir müttefiklik veya dostluktan çok farklıydı. İki devlet arasındaki güven ilişkisi temelinden sarsılmış ve karşılıklı bastırılan nefret çeyrek asır sonra büyük bir felâkete sebebiyet verecekti. İmparator I. Manuel 24 Eylül 1180'de hayata gözlerini yumdu. İmparatorun İstanbul'da giderek sayıları artan Lâtin kökenli tacirlere ve bunlar arasında özellikle Venediklilere karşı girdiği hasmane tutum imparatorluğun bizzat Lâtinler tarafından işgâl edilmesiyle sonuçlandı. Her ne kadar Bizanslılar Venediklileri kendilerine bağlı bir hizmetkâr olarak görmüş olsalar bile imparatorluk genelinde gittikçe zenginleşen *burgenses* sınıfının Bizanslılara tepeden baktığı çok açıktır. İmparatorla anlaşmak için elçi heyetinde olan ve gelecekte Venedik doge'ü seçilecek Enrico Dandolo'nun İstanbul'da çıkan bir kavga sonucu gözlerini kaybetmesi ve tüm bunlardan İmparator'u sorumlu tutması, 1204 arifesinde yeniden gün yüzüne çıkacak ve İstanbul'un Lâtin işgaliyle neticelenecektir.

Sonuç

İmparator Büyük İustinianos döneminde VI. yüzyılda Bizans hâkimiyetine giren Venedik şehri başlangıçta İtalya üzerinde gerçekleşen barbar saldırı ve işgâl hareketlerinden kaçan halkın sığındığı bir yerdi. Ancak Lombardların istilâsının kalıcı bir hâl almasından sonra lagünlerdeki yerleşim kalıcı olarak Akdeniz'in en büyük ticarî kolonilerine ve donanmasına sahip Venedik şehri kurulmuş oldu. Başlangıçta imparatorluğun sadık hizmetkârları olan

³⁸ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 200-207; Niketas Khoniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 98; Paul Magdalino; *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, s. 94; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 95-98; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 239-240; Thomas F. Madden, *Venice A New History*, s. 77-84.

³⁹ Niketas Khoniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 98; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 96.

lagün sakinleri imparatorluğun İtalya üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesinden sonra doge adı verilen kendi yöneticilerini seçmeye başlayarak daha otonom bir yapıya büründüler. İmparatorluğun Adriyatik ve İtalya'daki çıkarlarını koruma hususunda başvurdukları yegâne müttefik olan Venedik, yüzyıllar boyunca gerek Arap istilâlarına gerekse Norman istilâlarına karşı Bizans ile ortak hareket ettiler. Ancak 1081'de İmparator I. Aleksios Komnenos devrinde imparatorluktan elde ettikleri geniş ticarî imtiyazlar ve Haçlı Seferleri'nde etkin bir rol oynayarak buralardan da pazar yeri ve ticaret yapma hakkını elde eden Venedikliler, Akdeniz'in en önemli ticarî ve donanma gücüne sahip oldular. 1082 yılında elde ettikleri ticarî ayrıcalıklar neticesinde imparatorluk genelinde giderek sayılarının artması ve ekonomik etkinliklerini genişletmeleri sebebiyle önce Bizans sakinleri daha sonra bürokratik sınıfa kadar büyük bir kesim tarafından hoşnutsuzlukla karşılandılar. Zira bu rahatsızlığın sebebi sadece çekememezlik olmamakla birlikte Venediklilerin Bizans'a karşı takındıkları aşağılayıcı tutumlarının da etkisi vardı. Nitekim İmparator II. İoannes'in babasının vermiş olduğu imtiyaz fermanını yenilememesi iki devlet arasındaki çıkar çatışmalarının en büyüğü olarak gün yüzüne çıktı ve İmparator'u hizaya getirmek isteyen Venedik önemli Bizans kentleri yağmalamaktan çekinmedi. İmparator'un çaresizlikle bunlara verilmiş olan ayrıcalıkları yenilemesi sonucunda giderek küstahlaşan Venedikliler, sadece ticarî çıkarlarından ziyade bölgedeki siyasî hedefleri doğrultusunda da imparatorluğun aleyhinde adım atmaktan geri durmadılar. Nihayetinde İmparator I. Manuel Komnenos'un bunlara karşı giriştiği 1171 yılındaki komplo sonucunda ikili ilişkiler geri dönüşü olmayan bir çıkmaza girdi. Nitekim Bizans İmparatoru'nun hazırlamış olduğu plân öyle düzenli bir şekilde sahneye konuldu ki Venedikliler her ne kadar imparatorluk ile ilişkilerini eski düzeye getirmek için tali yolları denemiş olsalar bile İmparator'un sahip olduğu basiret ve sistematik bir şekilde hareket etmesi sebebiyle kendilerine ticaret alanı olarak Normanların sahasını seçmek zorunda kaldılar. Nitekim bu süreçte doğudaki en büyük ticarî pasta Pisa ve Cenovalılar tarafından paylaşılmakta idi. Venedik'in yüzyıllardır sürdürdüğü en büyük ve etkin ticaret ağını geri kazanması ancak yine İmparator'un lütfu ile olmuş, bu zaman zarfında yaşananlar ise 1204'teki İstanbul kuşatması ile gün yüzüne çıkmıştır.

Kaynakça

- ALTAN, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara 2003.
- ANGOLD, Michael, *The Byzantine Empire, 1205-1204*, Longman Limited, London 1984.
- BROWN, Horatio F., "The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 40, 1920, s. 68-88.
- CUTLER, Anthony, "Iconoclasm", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, Oxford University Press, New York & Oxford 1991, s. 975-977.
- DAY, Gerald W., "Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century", *The Journal of Economic History*, Vol. 37, Issue. 2, 1977, s. 289-301.
- DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Selim Sezer, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2018.
- FERRARO, Joanne M., *Venice History of the Floating City*, Cambridge University Press, New York 2012.
- GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul 2018.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000.
- KAZHDAN, Alexander, "Exarchate", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, Oxford University Press, New York & Oxford 1991, s. 767.
- KHONIATES, Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Trans. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984.

KINNAMOS, Ioannes, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001.

LEE, Jung Hye, *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonoklazma) Hareketinin Başlangıç Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

MADDEN, Thomas F., "Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitudes Towards Byzantium", *Mediterranean Historical Review*, Vol. 8, Issue. 2, 1993, s. 166-185.

MADDEN, Thomas F., *Venice A New History*, Penguin Group, New York 2012.

MAGDALINO, Paul, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

NICOL, Donald M., *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000.

NORWICH, John Julius, *A History of Venice*, Penguin Group, New York 1989.

NORWICH, John Julius, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2013.

NORWICH, John Julius, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, Çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2013.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2011.

ÖZTÜRK, Murat, *Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

SEVİM, Onur, *Bizans İmparatoru I. Aleksios Döneminde Bizans-Batı İlişkileri (1181-1118)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

TAFEL, G. L. F. - G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderen Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, Wien 1856.

TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.

VASILIEV, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.